КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Н. І. Мезенцева,
К. В. Мезенцев

ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Навчально-методичний посібник

Київ – 2010

УДК 911.3(075.8)
ББК 65.049(4Укр)я73
ММ44

Рецензенти:

д-р геогр. наук, проф. П. О. Масляк
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

д-р геогр. наук, проф. Л. М. Нємець
(Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна)

Рекомендовано Вченою радою географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Протокол № 8 від 12 жовтня 2009 року)

Мезенцева, Н. І.
Економічна і соціальна географія України / Н. І. Мезенцева, К. В. Мезенцев : навчально-методичний посібник. – К. : Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2010. – 239 с.

Навчально-методичний комплекс містить програму нормативної дисципліни „Економічна та соціальна географія України”, методичні рекомендації щодо її вивчення, виконання практичних та проведення семінарських занять.

Представлено робочу навчальну програму курсу, де розкрито змістовні модулі, з яких складається дисципліна. Розкрито зміст лекцій, тематику та завдання практичних робіт, питання семінарських занять, вміщено інформаційні матеріали та наведено список рекомендованої літератури до кожної теми. Запропоновано опорні конспекти окремих лекцій. Кількість та тематика практичних і семінарських занять дозволяють обирати та комбінувати їх залежно від спеціалізації студентів.

Для студентів, аспірантів, викладачів географічних та природничо-географічних факультетів вищих навчальних закладів, вчителів географії.

УДК 911.3(075.8)
ББК 65.049(4Укр)я73

ISBN 978-966-439-271-3

© Мезенцева Н.І ., Мезенцев К. В., 2010
© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ВПЦ „Київський університет”, 2010

З М І С Т

ВСТУП
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ
ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ І
Тема 1
ВСТУП ДО ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ
Тема 2
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНИ
Семінарське заняття № 1
Суспільно-географічне положення та адміністративно-територіальний устрій України
Практична робота № 1
Оцінка економіко-географічного положення та адміністративно-територіального устрою України
Інформаційні матеріали до теми
Зміни в адміністративно-територіальному устрої території України
Тема 3
ГОСПОДАРСЬКА ОЦІНКА ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ
Семінарське заняття № 2
Природно-ресурсний потенціал України та його використання
Інформаційні матеріали до теми
Тема 4
НАСЕЛЕННЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ
Семінарське заняття № 3
Демографічна ситуація в Україні
Практична робота № 2
Оцінка демогеографічної ситуації в регіонах України
Інформаційні матеріали до теми:
Тема 5
ПРАЦЕРЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ
Практична робота № 3
Варіант А
Регіональні ринки праці в Україні
Варіант Б
Аналіз структури зайнятості населення України

Інформаційні матеріали до теми

Опорний конспект лекції на тему

„Зовнішні трудові міграції України”

Опорний конспект лекції на тему

„Ринок праці в Україні”

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІ

Тема 6

ГЕОГРАФІЯ СФЕРИ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Семінарське заняття № 4

Географія туризму України

Інформаційні матеріали до теми

Тема 7

ПОЛІТИЧНА ТА САКРАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Інформаційні матеріали до теми

Тема 8

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ТА СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

Семінарське заняття № 5

Людський розвиток в Україні

Практична робота № 4

Оцінка рівня доходів населення України

Опорний конспект лекції

„Соціальна безпека України та її регіонів”

Тема 9

ГЕОГРАФІЯ ПАЛИВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Інформаційні матеріали до теми

Тема 10

ГЕОГРАФІЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ

Практична робота № 5

Географія паливної промисловості та електроенергетики України

Інформаційні матеріали до теми

Тема 11

ГЕОГРАФІЯ ЧОРНОЇ ТА КОЛЬОРОВОЇ МЕТАЛУРГІЇ УКРАЇНИ

Практична робота № 6

Оцінка розміщення чорної металургії України

Інформаційні матеріали до теми

Тема 12

ГЕОГРАФІЯ МАШИНОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ

Практична робота № 7

Оцінка спеціалізації машинобудівних вузлів України

Інформаційні матеріали до теми

Тема 13

ГЕОГРАФІЯ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Семінарське заняття № 6

Географія хімічної промисловості України

Інформаційні матеріали до теми

Тема 14

ГЕОГРАФІЯ ЛІСОВОЇ, ДЕРЕВООБРОБНОЇ ТА ЦЕЛЮЛОЗНО-ПАПЕРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Інформаційні матеріали до теми

Тема 15

ГЕОГРАФІЯ ПРОМИСЛОВОСТІ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ УКРАЇНИ

Інформаційні матеріали до теми

Тема 16

ГЕОГРАФІЯ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Інформаційні матеріали до теми

Тема 17

ГЕОГРАФІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Інформаційні матеріали до теми

Опорний конспект лекції на тему

„Географія фермерства в Україні”

Тема 18

ГЕОГРАФІЯ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Семінарське заняття № 7

Географія агропромислового виробництва в Україні

Інформаційні матеріали до теми

Опорний конспект лекції на тему

„Продовольча безпека в регіонах України”

Тема 19

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

Інформаційні матеріали до теми

Тема 20

ЗОВНІШНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗВ’ЯЗКИ УКРАЇНИ

Семінарське заняття № 8

Географія зовнішньоекономічної діяльності України

Інформаційні матеріали до теми

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІІ

Тема 21

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

Теми 22-30

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ МАКРОРАЙОНИ УКРАЇНИ

План характеристики суспільно-географічного макрорайону України

Семінарське заняття № 9

Сучасний стан суспільно-географічного районування України

Практична робота № 8

Порівняльна характеристика суспільно-географічних макрорайонів України

Практична робота № 9

Створення перцепційних портретів суспільно-географічних макрорайонів України

Інформаційні матеріали до теми

Сітки районування території України

Опорні конспекти лекцій на теми:

„Столичний суспільно-географічний район”

„Центральний суспільно-географічний район”

„Донецький суспільно-географічний район”

„Придніпровський суспільно-географічний район”

„Північно-східний суспільно-географічний район”

„ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ РАЙОН”

„Північно-західний суспільно-географічний район”

„Подільський суспільно-географічний район”

„Карпатський суспільно-географічний район”

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

ПИТАННЯ НА ІСПИТ

ПІСЛЯМОВА

ВСТУП

Мета курсу "Економічна та соціальна географія України" – глибоке і всебічне суспільно-географічне вивчення території України. Для цього необхідним є виконання таких ***завдань***:

- охарактеризувати суспільно-географічне положення України з усіма взаємозв'язками його складових;
- визначити геополітичні та геоекономічні пріоритети України;
- проаналізувати запаси природних ресурсів України з точки зору раціонального природокористування;
- проаналізувати динаміку чисельності, природний та механічний рух населення України, особливості його розселення та національного складу, основні риси ринку праці країни та регіонів;
- дати загальну характеристику господарства України, проаналізувати особливості його галузевої і територіальної структури, рівні соціально-економічного розвитку та соціальної і економічної безпеки регіонів;
- проаналізувати чинники формування і функціонування, сучасний стан, територіальну організацію, проблеми та перспективи розвитку галузей промисловості, сільського господарства та сфери послуг України;
- розкрити основні види зовнішніх в'язків України, проаналізувати географію їх поширення;
- проаналізувати суспільно-географічні макрорайони України за такою схемою: спеціалізація і місце в господарстві України, історичні, природні, соціальні та економічні чинники розвитку; населення , розселення та регіональний ринок праці; характеристика господарства в розрізі основних сфер, галузей, рівень економічного і соціального розвитку, елементи територіальної структури, проблеми та перспективи розміщення і розвитку господарства.

У результаті вивчення даного курсу студенти повинні
<u>знати:</u>

- основні риси і особливості суспільно-географічного положення України, її геополітичні та геоекономічні вектори;
- особливості розміщення та потенціал природних ресурсів України;
- зміст, сучасний стан та регіональні особливості демографічних, розселенських, міграційних, етнічних та працересурсних процесів в Україні;
- особливості господарського освоєння території України;
- основні риси господарства України: сучасний стан, особливості його галузевої і територіальної структури, рівні регіональної економічної та соціальної безпеки;
- закономірності розміщення, географію та сучасний стан розвитку різних галузей виробничої та соціальної сфер;
- основні напрямки та риси різних видів зовнішніх зв'язків України;

- історичні особливості господарського розвитку, природноресурсний, демографічний, працересурсний та виробничо-економічний потенціал, рівень економічного і соціального розвитку, сучасний стан та закономірності розміщення різних галузей виробництва, транспорту та сфери послуг, рівень участі в територіальному поділі праці, інвестиційні можливості, проблеми та перспективи суспільно-географічних макрорайонів України;

вміти:

- давати оцінку суспільно-географічного положення території;
- давати економічну оцінку природних умов і запасів природних ресурсів з метою раціонального природокористування;
- аналізувати демографічні, розселенські, міграційні, етнічні та працересурсні процеси в їх взаємозв'язку;
- аналізувати компонентну і територіальну структуру галузей господарства;
- здійснювати комплексний суспільно-географічний аналіз макрорайонів та визначати проблеми і перспективи їх розвитку.

Навчально-методичний комплекс підготовлено на кафедрі економічної та соціальної географії географічного факультету Київського національного університету кандидатом географічних наук, доцентом Мезенцевою Наталією Іванівною та доктором географічних наук, професором Мезенцевим Костянтином Володимировичем.

Автори сподіваються, що дане методичне видання буде корисним для студентів, аспірантів, викладачів географічних та природничо-географічних факультетів вищих навчальних закладів, вчителів географії.

Автори відкриті до обговорення структури та змісту курсу „Економічна та соціальна географія України". У разі виникнення питань, зауважень, рекомендацій, побажань надсилайте їх на електронну адресу: mez@univ.kiev.ua.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

З даної дисципліни навчальним планом передбачено читання лекцій (36 год.) та проведення практичних або семінарських (18 год.) занять.

№	Назва теми	Кількість аудиторних годин	у т.ч.	
			лекц.	практ./семін.
1	2	3	4	5
Змістовний модуль I				
1.	Вступ до економічної і соціальної географії України	1	1	-/-
2.	Суспільно-географічне положення України	3	1	2/2
3.	Господарська оцінка природно-ресурсного потенціалу України	4/2	2	2/-
4.	Населення та розселення в Україні	4	2	2/2
5.	Працересурсний потенціал та ринок праці України	4/2	2	-/2
		14	8	6/6
Змістовний модуль II				
6.	Географія сфери послуг України	4/2	2	2/-
7.	Політична та сакральна географія України	1	1	-/-
8.	Соціальний розвиток та соціальна безпека України	3	1	2/2
9.	Географія паливної промисловості України	2/1	1	-/1
10.	Географія електроенергетики України	2/1	1	-/1
11.	Географія чорної та кольорової металургії України	3/1	1	-/2
12.	Географія машинобудування України	3/1	1	-/2
13.	Географія хімічної промисловості України	3/1	1	2/-
14.	Географія лісової, деревообробної та целюлозно-паперової промисловості України	1	1	-/-
15.	Географія промисловості будівельних матеріалів України	1	1	-/-
16.	Географія легкої промисловості України	1	1	-/-

1	2	3	4	5
17.	Географія сільського господарства України	2/1	1	1/-
18.	Географія харчової промисловості України	2/1	1	1/-
19.	Економічний розвиток та економічна безпека України	1	1	-/-
20.	Зовнішні соціально-економічні зв'язки України	3/1	1	2/-
		26/24	16	10/8
Змістовний модуль ІІІ				
21.	Суспільно-географічне районування України	6/4	2	2/4
22.	Столичний суспільно-географічний макрорайон	2	2	-/-
23.	Центральний суспільно-географічний макрорайон	1	1	-/-
24.	Донецький суспільно-географічний макрорайон	1	1	-/-
25.	Придніпровський суспільно-географічний макрорайон	1	1	-/-
26.	Північно-Східний суспільно-географічний макрорайон	1	1	-/-
27.	Причорноморський суспільно-географічний макрорайон	1	1	-/-
28.	Подільський суспільно-географічний макрорайон	1	1	-/-
29.	Північно-Західний суспільно-географічний макрорайон	1	1	-/-
30.	Карпатський суспільно-географічний макрорайон	1	1	-/-
		14/16	12	2/4
Разом		**54**	**36**	**18/18**

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І.

Тема 1. ВСТУП ДО ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ

Предмет економічної та соціальної географії України. Місце дисципліни в структурі підготовки бакалаврів географії. Значення курсу: наукове, пізнавальне, прикладне, освітнє.

Структура та завдання курсу "Економічна і соціальна географія України". Аналіз основних літературних, статистичних та картографічних джерел.

Підручники і навчальні посібники:

1. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679с.
2. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
4. Масляк П.О. Географія України: Навч. посіб. – К. : Стафед-2, 2000. – 148 с.
5. Леонтьєва Г.Г. Економічна і соціальна географія. Україна: Навч.посібник. – Суми: Університетська книга, 2002. – 136 с.
6. Мезенцева Н.І., Мезенцев К.В. Суспільно-географічне районування України. – К.: ВПЦ „Київський ун-тет”, 2000. – 228 с.
7. Барановський М.О. Практикум з економічної та соціальної географії України. – Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2005. – 61 с.
8. Мальчикова Д.С. Економічна та соціальна географія України: робочий зошит для практичних та семінарських занять: Навч. посіб. – Херсон: ПП. Вишемирський, 2008. – 104 с.

Енциклопедично-довідкові видання:

1. Географічна енциклопедія України. – У 3-х томах. – К., 1989; 1990; 1993.
2. Українська екологічна енциклопедія / За ред. Р. Дяківа. – К.: Міжнародні економічна фундація, 2006. – 808 с.
3. Івченко А.С. Вся Україна: путівник. – К.: НВП "Картографія", 2008. – 655 с.
4. Івченко А.С. Міста України. Довідник. – К.: НВП "Картографія", 1999. – 135 с.
5. Івченко А.С. Містечка України. Довідник. – К.: НВП "Картографія", 2000. – 184 с.
6. Космина А.С. Довідник з економічної та соціальної географії України. – Вінниця : Книга-Вега, 2006. – 160 с.

Статистичні довідники:

1. Статистичний щорічник України за 2007 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Держкомстат, 2008. – 572 с.
2. Україна – 2008. Статистичний збірник. – К.: Держкомстат, 2008. – 28 с.
3. Демографічна ситуація в Україні у 2008 році. – К.: Держкомстат, 2008. – 36 с.
4. Економічна активність населення України. 2008. Статистичний збірник. – К.: Держкомстат, 2008. – 228 с.

Атласи:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП „Картографія”, 2005. – 96 с.
2. Політико-адміністративний атлас України. – К. : ДНВП "Картографія", 2006. – 120с.
3. Загальногеографічний атлас України. – К.: ДНВП „Картографія”, 2004. – 112 с.
4. Національний атлас України. – К. : ДНВП „Картографія”, 2007. – 435с.

Тема 2. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНИ

Походження назви „Україна”. Формування території держави. Кордони України. Сухопутні та морські кордони. Спірні території. Крайні точки території України. Розміри території, її конфігурація і компактність з точки зору соціально-економічного розвитку. Географічний центр України. Географічний центр Європи.

Сучасний державний та адміністративно-територіальний устрій , форма правління в Україні.

Оцінка глобального суспільно-географічного положення України. Оцінка регіонального суспільно-географічного положення України. Транзитний потенціал України. Оцінка сусідського суспільно-географічного положення України.

Сучасне економіко-географічне положення України. Еколого-географічне положення України.

Потенціал геополітичного положення України. Участь України в світових інтеграційних процесах. Участь України в міжнародних організаціях.

Сучасна столиця України. Функції столиці. Оцінка географічного положення столиці. Історичний аспект розміщення столиць в Україні.

Семінарське заняття № 1
Суспільно-географічне положення та адміністративно-територіальний устрій України

1. Оцінка глобального та регіонального геополітичного положення України.
2. Основні риси економіко-географічного положення України.
3. Оцінка сусідського розміщення України з Європейським Союзом.
4. Етапи формування території України та її сучасний адміністративно-територіальний устрій.
5. Історичні та суспільно-географічні аспекти функціонування столиці України.

Практична робота № 1
Оцінка економіко-географічного положення та адміністративно-територіального устрою України

Завдання 1. Наведіть відомі Вам варіанти різних авторів щодо крайніх точок України та її географічного центру. Визначте, який варіант імпонує Вам найбільше.

Завдання 2. Нанесіть на контурну карту кордони України, її крайні точки, кордони регіонів і назви їх адміністративних центрів, географічний центр України. За даними таблиці 1 визначте частку кожного регіону у загальній площі України та виявіть найбільший і найменший за розмірами регіони. Визначте регіони, назви яких не співпадають з назвою обласного центру. Визначте регіони, як не мають виходу до державного кордону України.

Таблиця 1

Територія регіонів України

Регіони	**Адміністративний центр**	**Площа, тис.км^2**	**Частка у загальній площі держави, %**
АР Крим	Сімферополь	27,0	
Вінницька	Вінниця	26,5	
Волинська	Луцьк	20,2	
Дніпропетровська	Дніпропетровськ	31,9	
Донецька	Донецьк	26,5	
Житомирська	Житомир	29,9	
Закарпатська	Ужгород	12,8	
Запорізька	Запоріжжя	27,2	
І-Франківська	Івано-Франківськ	13,9	
Київська	Київ	28,9	
Кіровоградська	Кіровоград	24,6	

Луганська	Луганськ	26,7	
Львівська	Львів	21,8	
Миколаївська	Миколаїв	24,6	
Одеська	Одеса	33,3	
Полтавська	Полтава	28,8	
Рівненська	Рівне	20,1	
Сумська	Суми	23,8	
Тернопільська	Тернопіль	13,8	
Харківська	Харків	31,4	
Херсонська	Херсон	28,5	
Хмельницька	Хмельницький	20,6	
Черкаська	Черкаси	20,9	
Чернівецька	Чернівці	8,1	
Чернігівська	Чернігів	31,9	
УКРАЇНА	**КИЇВ**	**603,7**	**100**

Завдання 3. Нанесіть на контурну карту держави-сусіди України. Проаналізуйте сусідське суспільно-географічне положення України. Розкрийте позитивні та негативні риси територіальної близькості України з державами-сусідами.

Завдання 4. Нанесіть на контурну карту радіуси доступності обласних центрів України (r=100 км). Визначте периферійні регіони, що не входять до стокілометрових зон впливу обласних центрів України. Сформулюйте власну точку зору щодо оптимальності конфігурації областей (компактність, видовженість території, центральність розміщення обласного центру тощо).

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП „Картографія”, 2005. – 96 с.
2. Географічна енциклопедія України. – У 3-х томах. – К., 1989; 1990; 1993.
3. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
4. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
5. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.
6. Масляк П.О. Географія України: Навч. посіб. – К. : Стафед-2, 2000. – 148 с.
7. Мезенцева Н.І., Мезенцев К.В. Суспільно-географічне районування України. – К.: ВПЦ „Київський ун-тет”, 2000. – 228 с.
8. Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 310с.

9. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: монографія. – Львів: Літопис, 2006. – 490с.
10. Шевченко В.О. Центризм та центричність в географії. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 160 с.
11. Доценко А.І. Адміністративно-територіальний устрій і розселення в Україні. – К.: РВПС України НАНУ, 2003. – 76 с.
12. Адміністративно-територіальний устрій України: Історія та сучасність / За ред. В.Г. Яцуби. – К., 2002. – 269 с.
13. Яцуба В.Г., Яцюк В.А., Матвіїшин О.Я., Карпінський Ю.О., Куйбіда В.С. Адміністративно-територіальний устрій України. Шляхи реформування. – К., 2007. – 366 с.

Інформаційні матеріали до теми:

Таблиця 2

Крайні точки України

Крайня точка	Координати	Місцезнаходження
Північна	52°22′54″ пн.ш. 33°11′35″ сх.д.	Урочище Петровське за 8 км на північний схід від села Грем'яч Новгород-Сіверськго р-ну Чернігівської обл.
Південна	44°23′18″ пн.ш. 33°44′30″ сх.д.	Маяк на мисі Сарич в АР Крим
Західна	48°25′18″ пн.ш. 22°08′20″ сх.д.	Село Соломонове поблизу міста Чоп Закарпатської обл.
Східна	49°15′40″ пн.ш. 40°13′05″ сх.д.	За 4 км на північний схід від села Червона Зірка Міловського р-ну Луганської обл.

Таблиця 3

Географічний центр території України

Місцезнаходження	Координати	Автор
Північно-східна околиця смт Добровеличківка Кіровоградської обл.	48°23′06″ пн.ш. 31°10′53″ сх.д.	Шевченко В.О.
Околиці села Мар'янівка поблизу міста Шпола Черкаської	49°01′39″ пн.ш. 31°28′58″ сх.д.	Карпінський Ю.О., Лященко А.А., Дьогтяр А.М.

обл.		
Околиці міста Ватутіне Черкаської обл.	49°01′ пн.ш. 31°02′ сх.д.	Кудлик Я., Грицевич В.

Таблиця 4

Держави-сусіди України

Назви держав	Довжина спільного кордону, км
Росія	2063
Молдова	1194
Білорусь	1084
Румунія	608
Польща	542
Угорщина	135
Словаччина	99

Таблиця 5

Відстані від Києва до столиць європейських держав

Столиця	Відстань, км	Столиця	Відстань, км
Рейк'явік	3369	Любляна	1277
Лісабон	3346	Стокгольм	1268
Мадрид	2858	Загреб	1193
Дублін	2514	Анкара	1193
Андорра	2364	Скоп'є	1174
Лондон	2135	Сараєво	1169
Валетта	2063	Прага	1138
Париж	2015	Хельсінкі	1137
Монако	1889	Таллінн	1062
Брюссель	1833	Відень	1055
Амстердам	1779	Софія	1019
Люксембург	1736	Братислава	1001
Берн	1716	Бєлград	981
Рим	1674	Будапешт	892
Ватикан	1674	Рига	831
Бонн	1640	Москва	771
Осло	1629	Бухарест	766
Вадуц	1574	Варшава	688
Сан-Марино	1536	Вільнюс	588
Афіни	1485	Мінськ	432
Копенгаген	1330	Кишинів	399
Тірана	1314		

Таблиця 6

Десять найбільших країн Європи за площею та населенням у 2008 році

Площа, тис. км^2		Населення, тис. осіб		
			ООН	**МВФ**
1. Україна	603,5	1. Німеччина	81882	82120
2. Франція	551,6	2. Франція	65073	62277
3. Іспанія	504,8	3. Велика Британія	61635	61073
4. Швеція	450	4. Італія	60157	59336
5. Німеччина	357,1	5. Україна	46029	45847
6. Фінляндія	338,1	6. Іспанія	45968	45618
7. Норвегія	323,8	7. Польща	38101	38100
8. Польща	312,7	8. Румунія	21499	21489
9. Італія	301,2	9. Нідерланди	16574	16704
10. Велика Британія	244,8	10. Греція	11260	11172

Таблиця 7

Десять найбільших країн Європи за показниками ВВП у 2008 році

ВВП (ПКС), млн. дол.			ВВП на душу населення (ПКС), дол.		
	Світовий Банк	**МВФ**		**Світовий Банк**	**МВФ**
Німеччина	2910490	2910490	Люксембург	78559	82441
Велика Британія	2176263	2230549	Норвегія	53738	58141
Франція	2112426	2130383	Ірландія	44195	42110
Італія	1840902	1814557	Швейцарія	42534	43196
Іспанія	1456103	1396881	Нідерланди	40850	40558
Нідерланди	671927	675375	Австрія	38153	39887
Польща	671927	666052	Швеція	37383	37334
Бельгія	369213	389518	Ісландія	36770	40471
Швеція	344712	341869	Данія	36604	37304
Україна	336355	336851	Німеччина	35613	35442
Греція	329963	341688	Україна	7271 (35-а)	7342 (33-я)

Зміни в адміністративно-територіальному устрої території України

І пол. XIX ст.

В кінці XVIII - на початку XIX ст. територія України входила до складу Росії, Австрії та Угорщини. В Російській імперії одиницями адміністративно-територіального поділу були губернія - повіт - волость. Українські землі утворювали 6 губерній (з 1796 р.): Київську (центр - Київ), Подільську (Кам'янець-Подільський), Волинську (Житомир), Малоросійську (Чернігів), Слобідсько-Українську (з 1835 р. - Харківську, Харків) та Новоросійську (Новоросійськ /Дніпропетровськ/). У 1802 р. Малоросійська губернія була поділена на Чернігівську та Полтавську, а Новоросійська - Миколаївську (з 1803 р. - Херсонська), Катеринославську та Таврійську (центр - Сімферополь). Таким чином, українських губерній стало 9. Частково українські землі входили також до Люблінської, Сідлецької, Бесарабської, Гродненської, Мінської, Курської, Воронезької губерній, Області Війська Донського тощо.

В Австрійській імперії одиницями адміністративно-територіального поділу були край - округ - дистрикт. Українські землі входили до коронного краю Королівство Галичини та Лодомерії (з 1772 р.). Як окремий округ до королівства входила Буковина, яка з 1849 р. виділена як коронний край Герцогство Буковина. В Угорщині окремий край утворювала українська Підкарпатська Русь.

ІІ пол. XIX ст. – 1917 р.

З кінця XIX ст. в офіційній статистиці Російської імперії на території України виділялось три групи губерній: 1) Південно-Західний край (Київська, Подільська та Волинська губернії), 2) Лівобережна Україна (Харківська, Чернігівська та Полтавська губернії), 3) Новоросія (Херсонська, Катеринославська і Таврійська губернії). Західноукраїнські землі у 1867 р. були об'єднані в складі Австро-Угорської імперії, де введені нові адміністративно-територіальні одиниці - повіти.

1917-1922 рр.

В цей час на території України постійно відбувалися військові дії, тому її АТУ неодноразово змінювався і не був реально дієвим. Нові губернії утворювались завдяки місцевим ініціативам, без наукового та господарського обгрунтування, практично безконтрольно і неузгоджено.

До 1921 р. на території України утворилось 12 губерній: Волинська (центр - Житомир), Донецька (з Обл. Війська Донського, Бахмут), Катеринославська, Запорізька, Київська, Кременчуцька, Миколаївська (замість Херсонської), Одеська, Подільська (Вінниця), Полтавська, Харківська, Чернігівська. Таврійська губернія була розформована (північ відійшов до Катеринославської губернії, південь - як Кримська АРСР в РСФСР). На західноукраїнських землях, де змінювалася влада, АТУ безперервно змінювався.

1922 – 1940-і рр.

Після „переділу” світу на початку 1920-х років територія сучасної України входила до складу СРСР (з 1922 р.), Польщі, Чехословаччини та Румунії. У 1923 р. в Українській РСР прийнято новий адміністративно-територіальний поділ: губернія-округ-район. Залишилося 9 губерній (Миколаївську приєднано до Одеської, Запорізьку - до Катеринославської, а Кременчуцьку розформовано) та було створено 53 округи. У 1924 р. з частин Балтського і Одеського округів створено Молдавську АРСР. У 1925 р. губернії було ліквідовано: центр-округ-район. Кількість округів скорочено до 41 (до 1929 р. – до 40).

В Польщі з 1923 р. виділялись воєводства та повіти. Українські землі входили до складу Львівського, Станіславського, Тернопільського, Волинського, частково Поліського (Підляшшя), Люблінського (Холмщина) воєводств. В Чехословаччині з 20-х років виділялись краї-повіти-громади. Українські землі входили до країв Підкарпатська Русь та частково Словаччина (Пряшівщина). З 1925 р. в Румунії утворені провінції та округи. Українські землі входили до провінцій Буковина, Бессарабія, частково Мармарош.

У 1930 р. В Українській РСР було ліквідовано округи у зв’язку з колективізацією і необхідністю оперативного керівництва низовими адміністративними районами. Але практика показала неможливість управління значною кількістю районів, тому розпочалось розукрупнення економічних районів (Україна продовжувала утворювати один район) - створювались області (центр-область-район). У 1932 р. в Україні утворено 7 областей - Вінницька, Дніпропетровська, Донецька (у 1938-61 - Сталінська), Київська, Одеська, Харківська та Чернігівська; у 1937 - ще чотири - Миколаївська, Полтавська, Кам’янець-Подільська (з 1954 р. - Хмельницька) та Житомирська; у 1938 р. з Донецької виділено Ворошиловградську (у 1958-70 та з 1990 - Луганська); у 1939 р. утворено Запорізьку, Кіровоградську та Сумську області. Цього ж року було приєднано західноукраїнські землі, де було утворено області: Львівську, Станіславську (з 1962 - Івано-Франківська), Дрогобицьку, Волинську, Ровенську (з 1991 р. - Рівненська), Тернопільську. У 1940 р. було приєднано Північну Буковину і Бессарабію, де утворено Чернівецьку та Ізмаїльську області, а також виділено як союзну республіку Молдавію. У 1944 р. з частини території Миколаївської та Дніпропетровської областей утворено Херсонську область. У 1946 р. на приєднаних закарпатських землях утворено Закарпатську область.

1950-ті – 1980-ті рр.

У 1954 р. було утворено Черкаську область та приєднано від Росії Кримську область; Ізмаїльську область приєднано до Одеської. Таким чином, на території Української РСР існувало 26 областей.

У 1957 р. Держпланом СРСР утворено економічні адміністративні райони (ЕАР). На території України 11 ЕАР об’єднали 26 областей: однообласні – Сталінський, Ворошиловградський, Дніпропетровський, Запорізький, Одеський та кількаобласні – Харківський (Харківська, Полтавська, Сумська), Київський (Київська, Житомирська, Чернігівська,

Черкаська, Кіровоградська), Вінницький (Вінницька, Хмельницька), Херсонський (Херсонська, Миколаївська, Кримська), Львівський (Львівська, Волинська, Ровенська, Тернопільська), Станіславська (Станіславська, Дрогобицька, Закарпатська, Чернівецька).

У 1959 р. Дрогобицьку область було приєднано до Львівської.

У 1960 р. виділено на території України ще 3 ЕАР – Кримський, Полтавський і Черкаський (Черкаська, Кіровоградська обл.).

У 1965 ліквідовано ЕАР, відбувся перехід до галузевого управління народним господарством.

1990-ті рр.

Кримська область у 1992 р. отримала статус автономної республіки.

Тема 3. ГОСПОДАРСЬКА ОЦІНКА ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Структура природно-ресурсного потенціалу України. Рівень забезпеченості господарства України та регіонів природними ресурсами. Регіональні відміни ефективності використання природно-ресурсного потенціалу.

Господарська оцінка мінерально-сировинних ресурсів: паливних, рудних, нерудних.

Господарська оцінка земельних ресурсів. Бонітування ґрунтів. Земельний кадастр. Структура землекористування в Україні.

Господарська оцінка водних ресурсів. Водногосподарський баланс. Вододефіцитні регіони України.

Господарська оцінка лісових ресурсів. Лісистість території України.

Господарська оцінка природно-рекреаційних ресурсів.

Проблеми раціонального природокористування в Україні.

Семінарське заняття № 2
Природно-ресурсний потенціал України та його використання

1. Регіональні відміни структури природно-ресурсного потенціалу в Україні.
2. Регіональні відміни забезпеченості господарства України природними ресурсами.
3. Потенціал паливних ресурсів України та перспективи його використання.
4. Потенціал земельних ресурсів України та ефективність його використання.

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП „Картографія”, 2005. – 96 с.
2. Географічна енциклопедія України. – У 3-х томах. – К., 1989; 1990; 1993.
3. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
4. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
5. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679с.
6. Руденко В.П. Довідник з географії природно-ресурсного потенціалу України. – К.: Вища школа, 1993. – 180 с.
7. Руденко В.П. Природно-ресурсний потенціал України. – К.: Либідь, 1994. – 150 с.
8. Руденко В.П. Географія природно-ресусрного потенціалу України: У 3-х ч. – К.: ВД „Києво-Могилянська Академія”. – Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 568 с.
9. Олійник Я.Б., Пересєкін В.М., Запотоцький С.П. Управління використанням природних ресурсів. Навч.-метод. посібник. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2008. – 284 с.
10. Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Міщенко В.С. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку в Україні. – К.: РВПС України НАНУ, 1999. – 715 с.
11. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку і трансформацій / За ред. Б.М. Данилишина. – К.: ЗАТ "Нічлава", 2006. – 704 с.
12. Ніколаєнко Т.С. Соціо-еколого-економічна ефективність землекористування в Україні: просторовий аспект / За ред. Б.М. Данилишина. – К.: РВПС України НАНУ, 2007. – 72 с.
13. Дорогунцов С.І., Хвесик М.А., Головинський І.Л. Водні ресурси України (проблеми теорії та методології). – К.: ВПЦ „Київський ун-тет”, 2002. – 227 с.
14. Генсірук С.А., Нижник М.С. Географія лісових ресурсів України. – Львів, 1995. – 123 с.
15. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. – К.: ВПЦ „Київський ун-тет”, 2001. – 395 с.

Інформаційні матеріали до теми:

Таблиця 8

Структура природно-ресурсного потенціалу регіонів України

(за В.П. Руденком)

	Сумарний потенціал, % від загально-україн-ського	Потенціал природних ресурсів, %					
		міне-ральних	водних	земель-них	лісових	рекре-аційних	фауніс-тичних
АР Крим	6,0	10,0	19,3	39,0	1,8	29,6	0,3
Вінницька	3,6	2,1	9,7	79,1	3,5	5,1	0,5
Волинська	1,7	1,0	18,0	55,2	16,2	9,2	0,4
Дніпропетровська	10,9	68,9	4,8	21,3	0,3	4,3	0,4
Донецька	12,3	72,8	4,8	16,8	0,4	5,1	0,1
Житомирська	2,9	5,5	15,9	59,8	12,6	5,5	0,7
Закарпатська	2,5	3,0	31,5	19,4	17,4	28,6	0,1
Запорізька	3,9	20,4	20,1	49,7	0,7	8,4	0,7
І-Франківська	2,2	7,5	33,3	24,1	17,6	17,4	0,1
Київська	4,0	3,8	12,3	59,5	5,5	18,4	0,5
Кіровоградська	3,0	10,8	11,9	70,3	1,6	4,8	0,6
Луганська	8,8	73,8	6,8	13,8	0,8	4,6	0,2
Львівська	3,7	22,5	22,7	29,2	11,1	14,3	0,2
Миколаївська	2,9	2,8	23,2	66,7	0,5	5,9	1,0
Одеська	3,7	1,8	11,1	71,8	1,3	13,5	0,5
Полтавська	3,5	11,5	11,0	68,1	2,9	5,4	1,1
Рівненська	1,8	5,0	16,4	55,0	16,1	6,8	0,7
Сумська	2,7	3,4	15,9	65,3	7,6	6,7	1,1
Тернопільська	2,1	1,2	13,6	75,0	4,7	5,3	0,2
Харківська	4,3	14,2	11,4	54,6	3,9	15,3	0,6
Херсонська	2,9	1,6	22,7	67,1	1,0	6,4	1,2
Хмельницька	2,7	3,5	13,8	72,6	3,8	5,9	0,4
Черкаська	3,0	5,8	12,7	67,7	4,6	8,3	0,9
Чернівецька	1,3	5,2	18,3	50,0	12,6	13,7	0,2
Чернігівська	3,6	10,8	12,9	59,1	6,7	9,5	1,0
Україна	100,0	28,3	13,1	44,4	4,2	9,5	0,5

Таблиця 9

Запаси мінерально-сировинних ресурсів в Україні (на 01.01 1997 року)

Вид ресурсів	Оди-ниці вимі-ру	Запаси за категоріями		Кількість родовищ	
		$A+B+C_1$	C_2	усього	ті, що розроб-ляються
паливні					
Вугілля кам'яне	тис. т	43219900	109106000	685	257
Вугілля буре	тис. т	2588200	319500	77	11
Нафта, конденсат	млн. т	234,8	55,5	278	178
Газ природний	млрд. $м^3$	1148,3	333,8	336	208
рудні					
Залізна руда	млрд. т	27,4	5,0	52	28
Марганцева руда	тис. т	2276397	169192	3	2
Ртутна руда	тис. т	5245	14038	11	4

нерудні					
Сірчана сировина	тис. т	665159	145730	12	5
Калійно-магнієва сіль	млн. т	297	83	18	6
Кухонна (кам'яна) сіль	млн. т	16442210	6814828	14	11
Цементна сировина	тис. т	3132283	906140	39	24
Цегельно-черепична сировина	тис. т	2378572	92882	1825	851
Піщано-гравійна сировина	тис. т	3021049	400562	397	104
Бентонітова глина	тис. т	61330	221	6	2
Каолін вогнетривкий	тис. т	66992	19903	7	5
Доломіти	тис. т	425098	48463	8	4
Флюсові вапняки	тис. т	2523843	165369	14	7
Пісок формувальний	тис. т	889726	538687	21	8

Таблиця 10

Землі України (на 01.01 2008 року)

	Площа, тис. га	**% до загальної площі**
Усього земель	**60354,8**	**100,0**
землі сільськогосподарського призначення	42868,7	71,0
ліси та лісовкриті площі	10556,3	17,5
забудовані землі	2476,6	4,1
землі під водою	2421,6	4,0
відкриті заболочені землі	975,8	1,6
інші землі	1055,8	1,8

Таблиця 11

Запаси лісових ресурсів у регіонах України

	Землі лісового фонду, тис. га		**Лісистість території, %**	**Співвідношення фактичної та оптимальної лісистості території, %**
	всього	**вкриті лісом**		
АР Крим	369	306	10,6	60,0
Вінницька	363	340	12,8	83,1
Волинська	697	622	30,9	84,6
Дніпропетровська	199	165	5,2	60,0
Донецька	213	178	6,7	58,3
Житомирська	1089	971	32,6	89,5

Закарпатська	693	648	50,8	92,7
Запорізька	122	105	3,9	78,0
І-Франківська	626	569	40,9	84,7
Київська	781	604	20,4	95,2
Кіровоградська	168	153	6,2	59,1
Луганська	340	287	10,7	66,3
Львівська	690	623	28,5	95,7
Миколаївська	127	91	3,7	55,7
Одеська	260	191	5,7	65,6
Полтавська	271	244	8,5	54,7
Рівненська	846	732	36,5	91,0
Сумська	445	416	17,5	81,0
Тернопільська	196	181	13,1	69,5
Харківська	419	381	12,7	79,3
Херсонська	265	131	4,6	57,5
Хмельницька	286	259	12,5	75,3
Черкаська	345	317	15,2	95,6
Чернівецька	258	237	29,7	89,1
Чернігівська	714	649	20,3	89,6
Україна	10782	9400	15,6	

Тема 4. НАСЕЛЕННЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Динаміка чисельності населення України. Депопуляція населення. Сучасні тенденції та чинники розвитку демографічних процесів. Природний рух населення. Народжуваність в Україні та її регіональні відміни. Смертність в Україні та її регіональні відміни. Природне скорочення (приріст) населення в регіонах України. Статева структура населення та її регіональні відміни. Вікова структура населення та її регіональні відміни. Особливості процесу старіння населення в Україні. Очікувана середня тривалість життя в Україні. Статево-вікова піраміда населення. Шлюбність та розлучуваність в Україні. Демографічна політика держави.

Густота населення в Україні та її регіональні відміни.

Міське розселення в Україні. Типи міських поселень. Урбанізація та її регіональні відміни. Субурбанізація. Міста-мільйонери в Україні. Міста державного значення. Міста обласного підпорядкування. Міські агломерації в Україні. Проблеми розвитку малих і середніх міст. Селища міського типу (містечка).

Сільське розселення в Україні. Сільська місцевість держави. Типи сільських поселень. Територіальні відміни сільського розселення в Поліссі, Лісостепу, Степу, гірській місцевості.

Система розселення України. Регіональні системи розселення.

Сучасні тенденції та чинники міграції населення в Україні. Постійні, тимчасові та маятникові міграції. Зовнішні міграції України. Проблеми зовнішніх міграцій. Біженці в Україні. Внутрішні міграції в Україні. Регіони-донори та регіони-реципієнти. Міграції між сільською місцевістю та містами. Міжміські міграції. Внутрішньорегіональні міграції.

Національний склад населення України. Національні меншини. Історико-географічні землі України. Етнічний склад населення України. Етнічна територія України. Українська діаспора.

Семінарське заняття № 3
Демографічна ситуація в Україні

1. Суспільно-географічна характеристика природного руху населення України.
2. Міське розселення населення в Україні.
3. Внутрішні міграції населення України.
4. Демографічна криза в Україні та демографічна політика держави.

Практична робота № 2
Оцінка демогеографічної ситуації в регіонах України

Завдання 1. За даними таблиці 12 розрахуйте коефіцієнти природного приросту (скорочення) населення України. Побудуйте графік динаміки коефіцієнтів народжуваності, смертності та природного приросту (скорочення) населення України у 1940-2007 роках. Виявіть періоди розширеного і звуженого типів відтворення населення України та демографічної кризи. Визначте причини таких змін.

Таблиця 12

Коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту населення України, у розрахунку на 1000 жителів

Роки	Коефіцієнт народжуваності	Коефіцієнт смертності	Коефіцієнт природного приросту	Роки	Коефіцієнт народжуваності	Коефіцієнт смертності	Коефіцієнт природного приросту
1940	27,3	14,3		1995	9,6	15,4	
1950	22,8	8,5		2000	7,8	15,4	
1955	20,1	7,5		2001	7,7	15,3	
1960	20,5	6,9		2002	8,1	15,7	
1965	15,3	7,6		2003	8,5	16,0	
1970	15,2	8,8		2004	9,0	16,0	
1975	15,1	10,0		2005	9,0	16,6	
1980	14,8	11,4		2006	9,8	16,2	
1985	15,0	12,1		2007	10,2	16,4	
1990	12,7	12,1		2008	11,0	16,3	

Завдання 2. Розрахуйте природний приріст (скорочення) населення України в цілому та для міської і сільської місцевості у 2008 році і доповніть таблицю 13. Проведіть регіональний аналіз коефіцієнтів народжуваності, смертності та природного приросту (скорочення) населення України. Визначте причини, які зумовлюють рівень народжуваності та смертності в державі та регіонах.

Таблиця 13

Коефіцієнти природного руху населення України у 2008 році, у розрахунку на 1000 жителів

Регіони	Коефіцієнт народжуваності			Коефіцієнт смертності			Коефіцієнт природного приросту		
	всього	у містах	в селах	всього	у містах	в селах	всього	у містах	в селах
АР Крим	11,9	11,0	13,3	15,6	15,4	15,7			
Вінницька	10,8	11,5	10,0	17,1	12,2	21,7			
Волинська	14,8	13,9	15,7	15,1	12,0	18,3			
Дніпропетровська	11,0	11,0	11,3	17,6	16,8	22,1			
Донецька	9,8	9,8	10,0	18,1	17,8	21,3			
Житомирська	11,3	11,5	11,0	18,3	14,3	23,6			
Закарпатська	14,7	15,0	14,6	13,0	13,1	13,0			
Запорізька	10,4	10,1	11,1	16,5	15,2	20,7			
І-Франківська	12,3	12,2	12,4	13,3	10,5	15,4			
Київська	11,7	11,9	11,2	17,9	13,6	24,4			
Кіровоградська	10,2	10,5	9,7	18,6	16,8	21,7			
Луганська	9,5	9,6	8,9	18,0	17,6	20,9			
Львівська	11,3	10,8	12,2	13,7	11,7	16,8			
Миколаївська	11,1	10,4	12,6	16,6	15,3	19,4			
Одеська	12,0	11,0	14,0	15,8	14,1	19,3			
Полтавська	9,7	9,8	9,5	18,4	15,1	23,4			
Рівненська	14,8	13,1	16,4	14,1	10,7	17,2			
Сумська	9,1	9,5	8,3	18,7	15,2	25,8			
Тернопільська	11,3	11,8	10,9	14,8	10,4	18,1			
Харківська	9,8	9,7	10,0	16,2	14,9	21,1			
Херсонська	11,3	10,9	11,8	16,3	15,7	17,3			
Хмельницька	11,0	11,9	9,9	17,0	11,4	23,5			
Черкаська	9,5	9,9	9,0	17,9	13,9	22,8			
Чернівецька	12,2	11,0	13,1	13,4	11,4	15,0			
Чернігівська	8,9	9,6	7,7	21,1	15,2	30,5			
Київ	11,6	11,6	-	10,9	10,9	-			
Севастополь	11,0	10,8	12,9	15,7	15,7	14,8			
УКРАЇНА	**11,0**	**10,8**	**11,6**	**16,3**	**14,7**	**19,9**			

Завдання 3. Згрупуйте регіони України за ступенем гостроти демографічної ситуації, виділивши три – п’ять груп регіонів. Дайте їм назви. Нанесіть на контурну карту групи виділених регіонів.

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП „Картографія”, 2005. – 96 с.
2. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
4. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679с.
5. Гудзеляк І. Географія населення: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 232с.
6. Заставецька О.В., Заставецький Б.І., Ткач Д.В. Географія населення України. – Тернопіль, 2003. – 149 с.
7. Барановський М.О. Географія населення: Навч. посіб. – Ніжин: Ніжинський держ. педагогічний ун-т ім. Миколи Гоголя, 2002. – 191 с.
8. Сюткін С.І. Географія населення: Курс лекцій для студ. природн.-геогр. ф-тів пед. ін- тів та ун-тів. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2002. – 80 с.
9. Джаман В.О., Круль В.П., Чернюх Г.Я. Демогеографія. – Чернівці: Рута, 2002. – 160 с.
10. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрямки протидії / За ред. В.Стешенко. – К.: ІЕ НАНУ, 2001. – 560 с.
11. Дністрянський М.С. Етногеографія України: Навч. посіб. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 232 с.
12. Заставний Ф.Д. Українські етнічні землі. – Львів: Світ, 1993. – 176с.
13. Заставний Ф.Д. Українська діаспора: розселення українців у зарубіжних країнах. – Львів, 1991.
14. Доценко А.І., Зінич В.Т., Великохатько О.Т., Танцюра В.Л. Розселення в Україні: проблеми і перспективи / За ред. Б.М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – 268 с.
15. Доценко А.І. Концепції розселення населення. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – 72 с.
16. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демогеографічні аспекти. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.
17. Івченко А. Міста України. Довідник. – К.: НВП "Картографія", 1999. – 135 с.
18. Івченко А. Містечка України. Довідник. – К.: НВП "Картографія", 2000. – 184 с.
19. Міста України: інформ.-стат. довід. / Упоряд. О.А. Панасенко. – К.: „АВК-Росток”, 2007. – 128 с.
20. Демографічна ситуація в Україні у 2008 році. – К.: Держкомстат, 2008. – 36 с.

Інформаційні матеріали до теми:

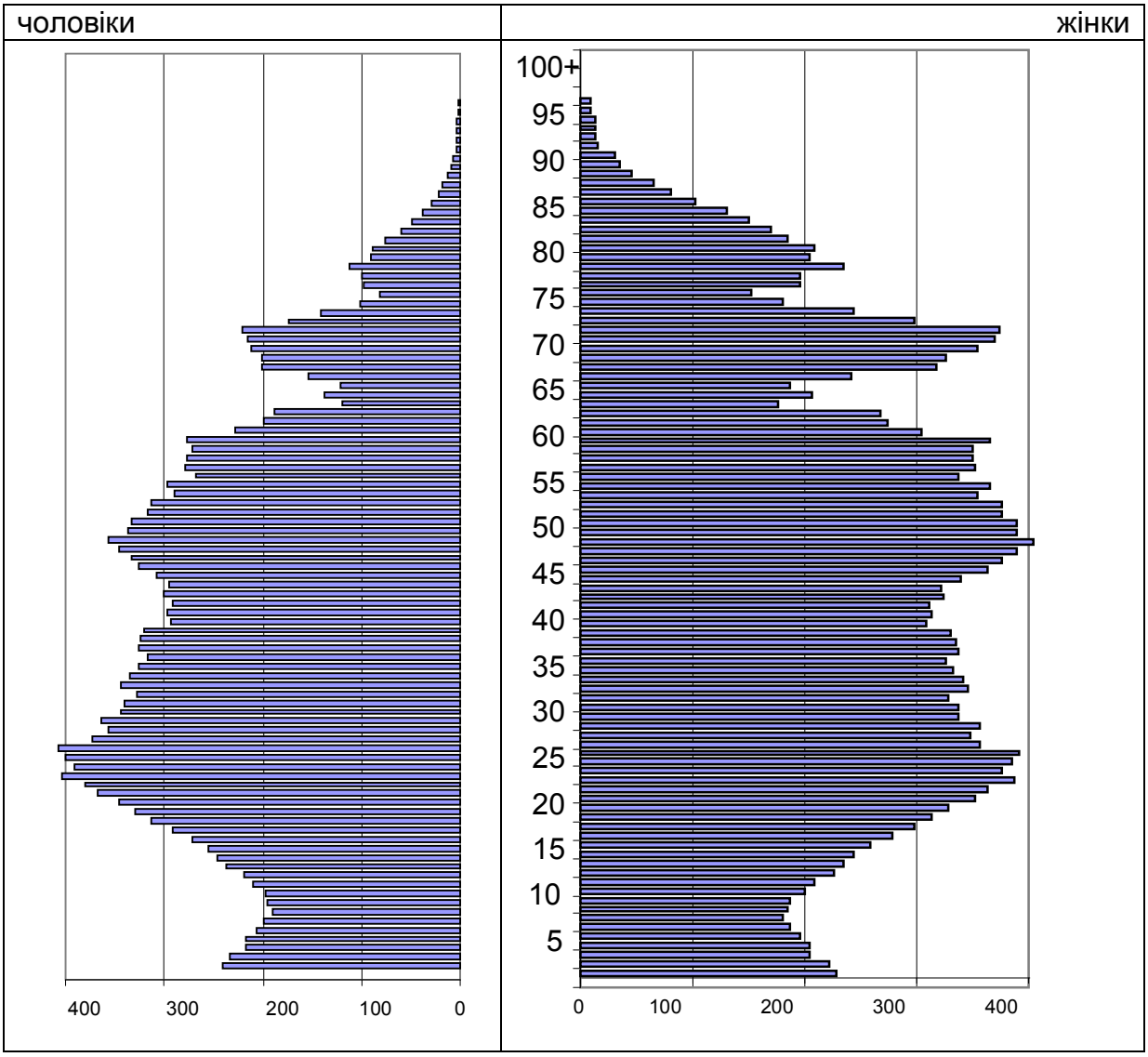

Рис. 1. **Статево-вікова піраміда населення України, тис. осіб (на 01.01.2008)**

Таблиця 14

Чисельність населення України на 01.01 2009 року (тис. осіб)

	Наявне населення			Постійне населення		
	разом	**міське**	**сільське**	**разом**	**міське**	**сільське**
АР Крим	1967,3	1237,7	729,6	1958,5	1222,9	735,6
Вінницька	1660,0	812,6	847,4	1652,9	803,6	849,3
Волинська	1036,2	532,7	503,5	1033,5	526,7	506,8
Дніпропетровська	3374,2	2816,1	558,1	3370,9	2810,2	560,7
Донецька	4500,5	4072,1	428,4	4487,6	4056,2	431,4
Житомирська	1294,2	744,2	550,0	1295,0	742,1	552,9
Закарпатська	1243,4	461,9	781,5	1240,5	456,7	783,8
Запорізька	1821,3	1397,1	424,2	1820,5	1393,0	427,5
Івано-	1381,1	594,8	786,3	1378,3	588,4	789,9

Франківська						
Київська	1727,8	1049,7	678,1	1722,1	1038,7	683,4
Кіровоградська	1027,0	631,7	395,3	1020,6	625,6	395,0
Луганська	2331,8	2019,6	312,2	2327,2	2013,6	313,6
Львівська	2552,9	1547,2	1005,7	2534,6	1524,3	1010,3
Миколаївська	1195,8	808,9	386,9	1195,1	805,9	389,2
Одеська	2392,2	1592,3	799,9	2381,1	1574,1	807,0
Полтавська	1511,4	916,1	595,3	1503,6	904,3	599,3
Рівненська	1151,0	548,6	602,4	1149,9	543,3	606,6
Сумська	1184,0	792,4	391,6	1181,8	787,9	393,9
Тернопільська	1093,3	474,1	619,2	1090,1	469,4	620,7
Харківська	2782,4	2221,5	560,9	2766,8	2201,8	565,0
Херсонська	1099,2	672,0	427,2	1097,8	668,8	429,0
Хмельницька	1341,4	723,8	617,6	1338,2	718,1	620,1
Черкаська	1304,3	726,8	577,5	1300,6	721,1	579,5
Чернівецька	904,1	377,2	526,9	901,0	372,2	528,8
Чернігівська	1121,3	693,6	427,7	1112,8	683,5	429,3
Київ	2765,5	2765,5	-	2724,2	2724,2	-
Севастополь	380,1	357,0	23,1	378,1	354,9	23,2
Україна	**46143,7**	**31587,2**	**14556,5**	**45963,3**	**31331,5**	**14631,8**

Таблиця 15

Розподіл постійного населення України за віковими групами (на 01.01 2008 року, осіб)

	всього	**міське**	**сільське**
Усе населення	**46192309**	**31413141**	**14779168**
у т.ч. у віці, років			
до 1	468359	311266	157093
1–4	1702587	1133291	569296
5–9	1931995	1198776	733219
10–14	2398150	1467911	930239
15–19	3218533	2188419	1030114
20–24	3884537	2827532	1057005
25–29	3514462	2564521	949941
30–34	3326808	2357100	969708
35–39	3183351	2201744	981607
40–44	3181989	2193188	988801
45–49	3652368	2570613	1081755
50–54	3291399	2346941	944458
55–59	3054987	2187090	867897
60–64	1876080	1283603	592477
65–69	2589892	1663774	926118
70 і старшому	4916812	2917372	1999440

Таблиця 16

Чисельність постійного населення України на 01.01 2008 року, осіб

	Всього	у т.ч. у віці			за статтю	
		молодшому за працездатний	працездатному	старшому за працездатний	чоловіки	жінки
Крим	1962317	289460	1211922	460935	897735	1064582
Вінницька	1665132	272206	957250	435676	761262	903870
Волинська	1033708	205814	612952	214942	484982	548726
Дніпропетровська	3395089	487898	2072189	835002	1551201	1843888
Донецька	4526033	588335	2759292	1178406	2056032	2470001
Житомирська	1306219	224892	756591	324736	604044	702175
Закарпатська	1239773	251665	759092	229016	594078	645695
Запорізька	1832099	257831	1119015	455253	835442	996657
Івано-Франківська	1379877	256494	827049	296334	650097	729780
Київська	1731490	266443	1042714	422333	797797	933693
Кіровоградська	1033325	160441	601946	270938	472172	561153
Луганська	2350749	302875	1447675	600199	1074092	1276657
Львівська	2541409	438743	1542768	559898	1201050	1340359
Миколаївська	1202845	187882	735432	279531	555166	647679
Одеська	2383668	375597	1463652	544419	1115397	1268271
Полтавська	1517064	217311	898240	401513	693743	823321
Рівненська	1150930	238577	684828	227525	543815	607115
Сумська	1194628	166421	717233	310974	544262	650366
Тернопільська	1095367	191621	644785	258961	508373	586994
Харківська	2780283	360969	1739064	680250	1275394	1504889
Херсонська	1106070	178901	674059	253110	512211	593859
Хмельницька	1347140	221733	783178	342229	621189	725951
Черкаська	1311861	195678	763176	353007	596793	715068
Чернівецька	901462	164999	540630	195833	421617	479845
Чернігівська	1127357	156863	645475	325019	509571	617786
Київ	2698926	360959	1781601	556366	1248128	1450798
Севастополь	377488	50355	233661	93472	172035	205453
Україна	**46192309**	**7070963**	**28015469**	**11105877**	**21297678**	**24894631**

Таблиця 17

Міграційний рух населення України у 2008 році (на 1000 жителів)

	Коефіцієнт прибуття			Коефіцієнт вибуття			Міграційний приріст (скорочення)		
	разом	у містах	у селах	разом	у містах	у селах	разом	у містах	у селах
АР Крим	17,2	17,8	16,0	15,4	15,6	15,0	1,8	2,2	1,0
Вінницька	17,6	20,7	14,5	18,6	20,3	16,8	–1,0	0,4	–2,3
Волинська	18,4	22,0	14,6	18,3	19,3	17,3	0,1	2,7	–2,7
Дніпропетровська	13,7	11,9	22,4	14,2	13,2	19,0	–0,5	–1,3	3,4
Донецька	13,5	12,8	20,2	13,7	12,7	23,2	–0,2	0,1	–3,0
Житомирська	17,2	17,8	16,4	18,8	19,2	18,3	–1,6	–1,4	–1,9

Закарпатська	7,6	11,6	5,1	8,7	12,6	6,3	–1,1	–1,0	–1,2
Запорізька	13,0	12,0	16,3	13,2	11,4	19,2	–0,2	0,6	–2,9
Івано-Франківська	11,1	15,4	7,8	11,2	14,6	8,6	–0,1	0,8	–0,8
Київська	15,2	16,1	13,7	14,4	13,5	15,7	0,8	2,6	–2,0
Кіровоградська	11,5	11,5	11,6	15,4	14,7	16,4	–3,9	–3,2	–4,8
Луганська	15,3	14,7	18,7	16,8	16,0	21,8	–1,5	–1,3	–3,1
Львівська	12,2	14,1	9,2	12,5	13,7	10,6	–0,3	0,4	–1,4
Миколаївська	14,6	14,2	15,3	15,5	13,8	19,0	–0,9	0,4	–3,7
Одеська	18,0	19,5	15,1	15,3	14,8	16,2	2,7	4,7	–1,1
Полтавська	17,4	17,7	17,1	17,6	17,2	18,2	–0,2	0,5	–1,1
Рівненська	17,0	21,7	12,8	18,6	22,6	15,0	–1,6	–0,9	–2,2
Сумська	17,7	17,5	18,1	18,8	17,7	21,1	–1,1	–0,2	–3,0
Тернопільська	12,3	15,7	9,7	13,6	17,6	10,6	–1,3	–1,9	–0,9
Харківська	18,1	18,3	17,1	16,5	15,7	19,4	1,6	2,6	–2,3
Херсонська	13,9	14,3	13,2	16,4	15,8	17,2	–2,5	–1,5	–4,0
Хмельницька	18,1	21,5	14,1	18,7	19,2	18,0	–0,6	2,3	–3,9
Черкаська	17,6	17,7	17,4	17,8	18,1	17,4	–0,2	–0,4	0,0
Чернівецька	13,0	21,2	7,2	12,3	15,3	10,1	0,7	5,9	–2,9
Чернігівська	16,2	17,0	15,0	16,9	16,4	17,9	–0,7	0,6	–2,9
Київ	20,0	20,0	x	11,5	11,5	x	8,5	8,5	-
Севастополь	15,2	15,2	14,2	8,9	9,1	4,3	6,3	6,1	9,9
Україна	**15,4**	**16,1**	**13,8**	**15,1**	**14,8**	**15,6**	**0,3**	**1,3**	**–1,8**

Таблиця 18

Міграції населення України у 2008 році, осіб

	Разом			**Міждержавні**			**Міжрегіональні**			**Внутрішньорегіональні**
	прибуло	**вибуло**	**приріст (скорочення)**	**прибуло**	**вибуло**	**приріст (скорочення)**	**прибуло**	**вибуло**	**приріст (скорочення)**	
АР Крим	33767	30297	3470	4239	1704	2535	10472	9537	935	19056
Вінницька	29268	30933	–1665	1196	552	644	8995	11304	–2309	19077
Волинська	19053	18975	78	590	541	49	5094	5065	29	13369
Дніпропетровська	46230	48002	–1772	1789	1313	476	12770	15018	–2248	31671
Донецька	61233	62120	–887	3962	2976	986	12955	14828	–1873	44316
Житомирська	22419	24525	–2106	547	429	118	7481	9705	–2224	14391
Закарпатська	9392	10772	–1380	295	652	–357	2519	3542	–1023	6578
Запорізька	23817	24187	–370	1557	966	591	7644	8605	–961	14616
Івано-Франківська	15338	15477	–139	519	319	200	5267	5606	–339	9552
Київська	26275	24962	1313	891	304	587	18452	17726	726	6932
Кіровоградська	11899	15878	–3979	356	293	63	5446	9488	–4042	6097
Луганська	35696	39326	–3630	1548	1997	–449	7169	10350	–3181	26979
Львівська	31106	31837	–731	549	582	–33	8452	9150	–698	22105
Миколаївська	17485	18630	–1145	868	425	443	6225	7813	–1588	10392
Одеська	43231	36612	6619	4852	886	3966	11537	8884	2653	26842
Полтавська	26504	26772	–268	562	483	79	9085	9432	–347	16857
Рівненська	19588	21460	–1872	388	654	–266	6079	7685	–1606	13121
Сумська	21071	22391	–1320	654	546	108	6143	7571	–1428	14274
Тернопільська	13482	14956	–1474	331	330	1	4553	6028	–1475	8598
Харківська	50444	46039	4405	4018	2285	1733	18490	15818	2672	27936

Херсонська	15312	18071	–2759	594	586	8	5822	8589	–2767	8896
Хмельницька	24309	25120	–811	636	452	184	8444	9439	–995	15229
Черкаська	23016	23336	–320	622	369	253	9740	10313	–573	12654
Чернівецька	11796	11136	660	5484	298	250	3911	3501	410	7337
Чернігівська	18317	19144	–827	498	525	–27	7335	8135	–800	10484
Київ	54948	31548	23400	3618	1563	2055	51330	29985	21345	x
Севастополь	5752	3363	2389	1054	372	682	4550	2843	1707	148
Україна	**710748**	**695869**	**14879**	**37281**	**22402**	**14879**	**265960**	**265960**		**407507**

Таблиця 19

Національний склад населення України за даними переписів, %

Національності	**2001**	**1989**
1. Українці	77,8	72,7
2. Росіяни	17,3	22,1
3. Білоруси	0,6	0,9
4. Молдовани	0,5	0,6
5. Кримські татари	0,5	0,09
6. Болгари	0,4	0,5
7. Угорці	0,3	0,3
8. Румуни	0,3	0,3
9. Поляки	0,3	0,4
10. Євреї	0,2	0,9

Таблиця 20

Міста України з кількістю наявного населення понад 50 тис. осіб (тис. осіб)

	2008	**2001**	**1989**
Київ	2740	2611	2603
Харків	1458	1471	1610
Дніпропетровськ	1030	1065	1189
Одеса	1006	1029	1115
Донецьк	981	1016	1113
Запоріжжя	785	815	881
Львів	735	733	791
Кривий Ріг	681	709	726
Миколаїв	506	514	524
Маріуполь	475	492	519
Луганськ	442	463	497
Вінниця	367	357	374
Макіївка	367	390	425
Севастополь	340	342	356
Сімферополь	338	344	345
Херсон	309	328	355

Полтава	304	318	315
Чернігів	298	305	298
Черкаси	290	295	290
Суми	276	293	291
Житомир	272	284	292
Горлівка	269	292	338
Хмельницький	259	254	237
Рівне	248	249	228
Чернівці	247	241	257
Дніпродзержинськ	246	256	282
Кіровоград	241	254	270
Кременчук	229	234	236
Івано-Франківськ	223	218	214
Тернопіль	217	228	206
Біла Церква	208	200	199
Луцьк	208	209	198
Краматорськ	170	181	198
Мелітополь	158	161	173
Керч	149	157	174
Нікополь	128	136	158
Слов'янськ	121	125	135
Бердянськ	118	122	133
Ужгород	116	117	117
Алчевськ	115	119	125
Сєвєродонецьк	113	120	131
Павлоград	111	119	131
Лисичанськ	108	115	127
Євпаторія	107	106	108
Кам'янець-Подільський	100	100	103
Бровари	92	87	84
Єнакієве	91	104	120
Конотоп	90	93	96
Умань	88	89	91
Красний Луч	86	95	113
Олександрія	85	93	103
Костянтинівка	83	95	106
Мукачеве	83	82	85
Шостка	82	87	93
Бердичів	81	88	92
Стаханов	81	90	112
Артемівськ (Дон.обл.)	80	83	90
Дрогобич	79	79	78
Ялта	79	82	89
Ізмаїл	77	85	93
Ніжин	75	77	81
Феодосія	71	75	84
Новомосковськ (Дн.обл.)	69	72	76
Сміла	69	70	79
Червоноград	69	71	72
Калуш	67	68	68

Ковель	67	66	67
Первомайськ (Мик.обл.)	67	70	81
Свердловськ	67	73	83
Коростень	66	67	77
Красноармійськ (Дон.обл.)	66	69	73
Дружківка	62	65	73
Рубіжне	62	65	74
Торез	62	72	88
Коломия	61	62	63
Стрий	61	62	67
Харцизьк	61	64	68
Лозова	60	64	73
Прилуки	60	65	72
Антрацит	58	64	72
Іллічівськ	58	54	55
Бориспіль	57	54	51
Новоград-Волинський	56	56	55
Енергодар	54	56	47
Ізюм	54	56	64
Нововолинськ	53	54	55
Шахтарськ	53	60	74
Комсомольськ	52	52	52
Димитров	51	55	63
Сніжне	51	58	69
Білгород-Дністровський	50	52	56
Ровеньки	50	54	58

Тема 5. ПРАЦЕРЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ

Трудові ресурси в Україні. Економічно активне і неактивне населення. Структура працересурсного потенціалу України: галузева, статево-вікова, освітньо-кваліфікаційна. Регіональні відміни у забезпеченості трудовими ресурсами.

Зайнятість в Україні та її регіональні відміни. Безробіття в Україні та його регіональні відміни. Навантаження на одне вільне робоче місце.

Трудові міграції в Україні. Зовнішні трудові міграції. Регіони значного відтоку трудових мігрантів закордон. Внутрішні трудові міграції. Центри притягання робочої сили в України.

Сучасні риси ринку праці України. Регіональні ринки праці в Україні. Київський (Столичний) ринок праці.

Державна служба зайнятості в Україні. Біржі праці.

Практична робота № 3

Варіант А
Регіональні ринки праці в Україні

Завдання 1. За даними таблиці 21 проаналізуйте рівні зайнятості, зареєстрованого безробіття та безробіття, визначеного за методологією МОП, у регіонах України. Визначте причини їх нерівномірного розподілу.

Рівень зареєстрованого безробіття визначається як відношення (у відсотках) кількості безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості, до середньорічної кількості населення працездатного віку.

Рівень безробіття за методологією МОП – це відношення (у відсотках) кількості безробітних віком 15–70 років до економічно активного населення (робочої сили) зазначеного віку або відповідної соціально-демографічної ознаки.

Таблиця 21

Показники зайнятості та безробіття населення України у 2008 році

	Рівень зайнятості населення, % від населення у віці 15-70	Рівень зареєстрованого безробіття, %	Рівень безробіття за методологією МОП, %
АР Крим	60,2	2,1	4,7
Вінницька	58,7	4,1	6,4
Волинська	58,8	4,1	8,3
Дніпропетровська	59,9	2,1	5,1
Донецька	60,7	1,7	5,7
Житомирська	58,9	4,3	8,7
Закарпатська	59,9	3,3	6,4
Запорізька	59,5	2,8	6,0
Івано-Франківська	53,4	4,6	7,9
Київська	60,1	2,4	5,8
Кіровоградська	58,5	3,8	8,0
Луганська	58,0	2,3	6,6
Львівська	57,5	3,0	7,6
Миколаївська	58,9	3,3	8,3
Одеська	57,9	2,2	4,5
Полтавська	59,6	4,2	6,5
Рівненська	57,4	5,1	8,8
Сумська	59,4	3,7	7,4
Тернопільська	53,1	5,9	8,8
Харківська	59,8	2,6	5,3
Херсонська	59,5	3,1	8,3
Хмельницька	59,4	3,8	8,0

Черкаська	58,6	4,5	8,2
Чернівецька	57,2	4,1	8,4
Чернігівська	59,8	4,2	7,6
Київ	64,9	0,4	3,1
Севастополь	62,8	0,7	3,7
Україна	**59,3**	**2,9**	**6,4**

Завдання 2. За даними таблиці 22 проаналізуйте динаміку навантаження на одне вільне робоче місце у регіонах України. Визначте тенденції та їх причини.

Таблиця 22

Навантаження на одне вільне робоче місце у регіонах України, осіб

	1998	**2000**	**2002**	**2004**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**
Україна	**20**	**24**	**11**	**7**	**5**	**5**	**4**	**10**
АР Крим	23	18	11	9	7	6	3	8
Вінницька	30	31	27	12	14	14	15	39
Волинська	112	72	31	17	11	6	5	13
Дніпропетровська	10	24	10	7	3	2	2	5
Донецька	8	10	4	3	2	2	2	6
Житомирська	66	67	34	13	10	11	7	14
Закарпатська	66	35	24	13	8	6	9	21
Запорізька	28	19	12	10	5	4	4	20
Івано-Франківська	191	78	28	8	17	20	20	48
Київська	34	31	19	16	4	4	3	8
Кіровоградська	25	43	11	8	8	8	6	25
Луганська	7	11	8	6	4	5	15	16
Львівська	77	102	27	13	11	9	8	20
Миколаївська	29	23	10	9	8	11	8	16
Одеська	7	9	8	10	6	5	5	10
Полтавська	29	28	15	11	8	8	5	16
Рівненська	55	90	44	11	20	11	8	16
Сумська	24	37	13	8	12	14	11	25
Тернопільська	47	83	41	25	24	33	17	27
Харківська	12	15	6	5	4	3	3	11
Херсонська	25	22	21	22	12	15	7	7
Хмельницька	26	28	18	11	9	15	23	48
Черкаська	19	33	19	21	27	27	24	77
Чернівецька	43	37	24	17	15	13	11	25
Чернігівська	39	33	16	11	7	5	5	15
Київ	6	5	1	0,4	0,2	0,2	0,2	0,4
Севастополь	2	3	1	1	1	1	1	1

Завдання 3. Згрупуйте регіони України за показниками напруженості на ринку праці, виділивши три – п’ять груп. Дайте їм назви. Нанесіть виділені групи на контурну карту.

Варіант Б
Аналіз структури зайнятості населення України

Завдання 1. Розрахуйте галузеву структуру зайнятості населення України за даними таблиці 23.

Таблиця 23

Кількість зайнятого населення за видами економічної діяльності та регіонами (тис. осіб)

	Всього	**Сільське господарство, мисливство, лісове господарство; рибальство, рибництво**	**Промисло-вість**	**Будів-ництво**	**Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльність готелів та ресторанів**	**Діяльність транспорту та зв'язку**
АР Крим	918,7	170,4	98,8	41,9	230,2	64,9
Вінницька	725,6	195,4	98,2	27,4	140,5	51,6
Волинська	438,6	111,2	60,1	16,7	96,8	22,9
Дніпропетровська	1580,0	109,3	463,6	69,8	385,1	110,4
Донецька	2138,8	174,5	631,2	134,5	490,2	177,6
Житомирська	568,2	75,1	96,6	28,9	142,2	42,9
Закарпатська	552,2	139,5	66,9	30,2	109,5	32,3
Запорізька	850,4	108,3	230,1	32,5	190,0	50,0
Івано-Франківська	541,9	128,8	85,7	28,4	101,1	29,2
Київська	796,1	75,9	151,2	53,9	173,8	78,2
Кіровоградська	459,1	141,4	63,0	16,6	78,1	31,5
Луганська	1068,8	129,6	288,0	52,1	266,5	70,3
Львівська	1092,5	177,3	175,1	66,8	227,6	78,4
Миколаївська	548,5	132,4	82,8	28,8	118,6	34,0
Одеська	1067,2	181,4	105,9	49,6	250,7	122,4
Полтавська	691,6	124,7	148,5	29,8	143,7	49,1
Рівненська	478,1	78,6	69,6	26,9	123,4	28,9
Сумська	543,7	96,4	101,6	26,1	122,9	35,6
Тернопільська	424,9	113,0	51,2	17,9	77,9	23,6
Харківська	1312,9	163,7	250,0	53,2	346,9	81,3
Херсонська	507,5	156,2	54,1	17,0	105,7	28,5
Хмельницька	594,4	148,2	86,2	21,9	137,7	34,3
Черкаська	583,1	162,9	90,8	23,3	103,0	36,2
Чернівецька	381,0	102,2	42,0	20,9	82,1	19,3
Чернігівська	501,4	116,4	77,1	17,5	109,3	25,9
Київ	1420,2	3,5	179,6	98,6	347,4	92,3
Севастополь	186,9	5,8	23,5	12,2	43,5	14,2
Україна	**20972,3**	**3322,1**	**3871,4**	**1043,4**	**4744,4**	**1465,8**

Продовження табл. 23

	Фінансова діяльність	**Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям**	**Державне управління**	**Освіта**	**Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги**	**Надання комунальних та індивіду-альних послуг**
АР Крим	13,0	58,9	45,0	65,4	91,2	39,0
Вінницька	9,7	25,3	40,0	64,9	54,2	18,4
Волинська	6,8	14,9	23,4	43,0	29,2	13,6
Дніпропетровська	36,4	88,5	59,2	118,6	93,4	45,7
Донецька	29,8	101,7	71,7	128,9	121,3	77,4
Житомирська	8,1	20,6	37,6	52,0	41,3	22,9
Закарпатська	6,9	12,3	24,5	46,5	31,9	51,7
Запорізька	15,2	47,1	35,2	62,7	54,3	25,0
Івано-Франківська	8,5	20,1	22,7	54,0	38,8	24,6
Київська	17,2	51,5	46,2	60,3	56,8	31,1
Кіровоградська	5,3	13,6	25,3	36,9	31,0	16,4
Луганська	14,2	37,5	49,5	68,2	61,8	31,1
Львівська	18,4	63,6	56,0	104,9	83,6	40,8
Миколаївська	7,9	20,6	28,8	43,1	32,0	19,5
Одеська	20,3	70,0	54,7	94,7	71,0	46,5
Полтавська	11,6	28,1	37,4	52,6	45,1	21,0
Рівненська	6,1	15,7	24,0	47,1	35,3	22,5
Сумська	8,3	20,9	28,6	44,0	34,7	24,6
Тернопільська	5,8	14,6	22,8	47,4	31,2	19,5
Харківська	21,3	94,9	58,2	109,6	77,8	56,0
Херсонська	6,3	21,7	23,5	41,4	30,2	22,9
Хмельницька	6,7	16,5	33,1	53,4	38,7	17,7
Черкаська	9,2	21,1	27,4	50,4	39,6	19,2
Чернівецька	4,5	8,4	17,6	33,9	24,3	25,8
Чернігівська	8,4	18,0	32,6	42,1	37,8	16,3
Київ	85,6	230,4	120,4	119,7	73,6	69,1
Севастополь	3,4	13,9	22,1	16,7	9,8	21,8
Україна	**394,9**	**1150,4**	**1067,5**	**1702,4**	**1369,9**	**840,1**

Завдання 2. Проаналізуйте галузеву структуру зайнятості населення регіонів України. Згрупуйте регіони України за подібністю структури зайнятості. З'ясуйте причини, які зумовлюють відповідний розподіл.

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
2. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
3. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.

4. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист. – К.: Основи, 2004. – 491 с.
5. Праця України. 2008. Статистичний збірник. – К.: Держкомстат, 2008. – 306 с.
6. Економічна активність населення України. 2008. Статистичний збірник. – К.: Держкомстат, 2008. – 228 с.
7. Зовнішня трудова міграція населення України. – К.: Український центр соціальних реформ, Держкомстат України, 2009. – 120 с. Режим доступу: www.uscr.kiev.ua.
8. Бандур С.І., Заяць Т.А., Маршавін Ю.М., Могільний О.М., Лук'яненко В.Г. Структурна трансформація економіки та ринок праці України: тенденції, соціальні наслідки, перспективи. – К., 1999. – 268 с.
9. Онікієнко В.В., Ткаченко Л.Г., Ємельяненко Л.М. Розвиток ринку праці України: тенденції та перспективи. – К.: РВПС України НАНУ, 2007. – 286 с.
10. Чепурко Г.І. Ринок праці в Україні: проблеми зайнятості в період становлення ринкової економіки. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2004. – 274 с.
11. Лісогор Л.С. Формування ринку праці в Україні. – К.: Інститут економіки НАНУ, 2003. – 295 с.
12. Петюх В.М. Ринок праці: Навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К.: КНЕУ, 2000. – 128 с.
13. Мезенцева Н.І. Суспільно-географічний аналіз ринку праці в Україні // Вісник Київського ун-ту. Географія. - Вип.51. – К.: ВПЦ “Київський ун-тет”, 2005. – С.32-34.

Інформаційні матеріали до теми:

Таблиця 24

Економічна активність населення регіонами України у 2008 році

	Економічно активне населення у віці 15-70 років, тис. осіб			Економічно неактивне населення у віці 15-70 років, тис. осіб	Рівень економічної активності, %	Рівень зайнятості, % (МОП)	Рівень безробіття, % (МОП)
	всього	зайняті	безро-бітні				
АР Крим	964,4	918,7	45,7	561,9	63,2	60,2	4,7
Вінницька	775,3	725,6	49,7	460,5	62,7	58,7	6,4
Волинська	478,2	438,6	39,6	267,5	64,1	58,8	8,3
Дніпропетровська	1664,1	1580,0	84,1	975,7	63,0	59,9	5,1
Донецька	2267,3	2138,8	128,5	1253,6	64,4	60,7	5,7
Житомирська	622,1	568,2	53,9	342,6	64,5	58,9	8,7
Закарпатська	590,0	552,2	37,8	332,5	64,0	59,9	6,4
Запорізька	904,3	850,4	53,9	525,1	63,3	59,5	6,0

Івано-Франківська	588,4	541,9	46,5	425,9	58,0	53,4	7,9
Київська	845,3	796,1	49,2	479,8	63,8	60,1	5,8
Кіровоградська	499,2	459,1	40,1	285,6	63,6	58,5	8,0
Луганська	1144,0	1068,8	75,2	698,4	62,1	58,0	6,6
Львівська	1182,2	1092,5	89,7	719,1	62,2	57,5	7,6
Миколаївська	598,2	548,5	49,7	332,7	64,3	58,9	8,3
Одеська	1117,8	1067,2	50,6	725,7	60,6	57,9	4,5
Полтавська	739,3	691,6	47,7	420,8	63,7	59,6	6,5
Рівненська	524,3	478,1	46,2	308,5	63,0	57,4	8,8
Сумська	587,4	543,7	43,7	327,4	64,2	59,4	7,4
Тернопільська	466,0	424,9	41,1	334,7	58,2	53,1	8,8
Харківська	1386,5	1312,9	73,6	807,4	63,2	59,8	5,3
Херсонська	553,6	507,5	46,1	299,4	64,9	59,5	8,3
Хмельницька	646,0	594,4	51,6	354,0	64,6	59,4	8,0
Черкаська	635,0	583,1	51,9	359,4	63,9	58,6	8,2
Чернівецька	415,9	381,0	34,9	250,3	62,4	57,2	8,4
Чернігівська	542,9	501,4	41,5	295,3	64,8	59,8	7,6
Київ	1465,7	1420,2	45,5	723,7	66,9	64,9	3,1
Севастополь	194,0	186,9	7,1	103,6	65,2	62,8	3,7
Україна	**22397,4**	**20972,3**	**1425,1**	**12971,1**	**63,3**	**59,3**	**6,4**

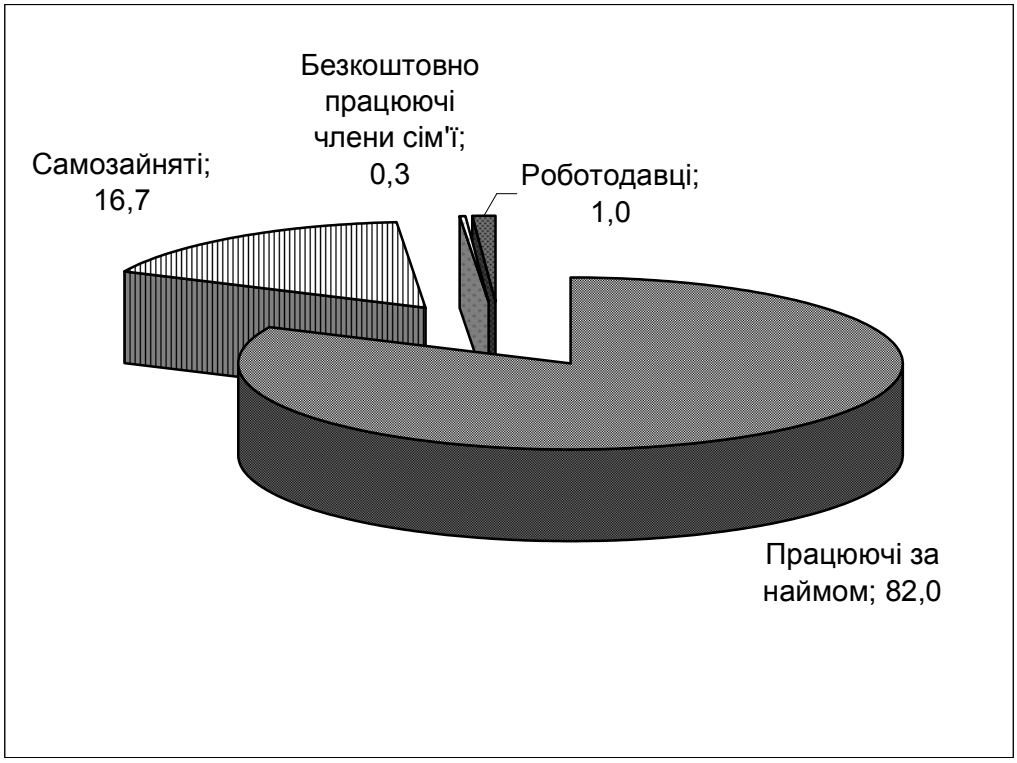

Рис. 2. **Зайняте населення у віці 15-70 років за статусами зайнятості (у % до всього зайнятого населення)**

Таблиця 25

Динаміка рівнів безробіття та зайнятості населення у регіонах України (за методологією МОП)

	Рівень зайнятості, %					Рівень безробіття, %				
	2000	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2000**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**
АР Крим	56,2	58,7	59,0	59,6	60,2	8,1	5,5	5,1	4,6	4,7
Вінницька	65,9	57,6	57,7	58,3	58,7	8,7	6,8	6,6	6,1	6,4
Волинська	64,8	57,5	57,6	58,2	58,8	10,0	8,9	8,8	8,1	8,3
Дніпропетровська	56,3	58,4	58,9	59,3	59,9	11,6	5,5	5,1	5,0	5,1
Донецька	57,6	58,7	59,2	59,8	60,7	9,7	6,2	5,7	5,6	5,7
Житомирська	54,3	57,9	57,9	58,5	58,9	12,3	9,8	9,1	8,6	8,7
Закарпатська	55,6	60,0	59,0	59,4	59,9	11,6	7,0	7,1	6,3	6,4
Запорізька	54,8	58,2	58,6	58,9	59,5	12,7	6,9	6,4	6,0	6,0
Івано-Франківська	57,8	51,6	51,5	52,8	53,4	10,5	8,8	8,3	8,0	7,9
Київська	54,8	58,6	58,8	59,3	60,1	12,8	6,6	6,2	5,9	5,8
Кіровоградська	52,4	56,5	57,1	58,1	58,5	14,9	8,8	8,3	8,1	8,0
Луганська	51,1	55,4	55,8	57,1	58,0	11,2	7,8	7,2	6,6	6,6
Львівська	56,5	55,8	56,1	56,6	57,5	13,3	8,8	8,3	7,7	7,6
Миколаївська	52,8	57,3	57,7	58,4	58,9	14,6	9,3	8,9	8,5	8,3
Одеська	54,7	55,6	56,2	57,4	57,9	11,8	5,4	5,1	4,4	4,5
Полтавська	56,2	58,3	58,6	59,2	59,6	10,1	7,3	7,0	6,6	6,5
Рівненська	52,0	55,2	55,7	56,6	57,4	12,2	9,7	9,3	9,0	8,8
Сумська	53,3	58,1	57,9	58,5	59,4	14,9	7,6	7,8	7,5	7,4
Тернопільська	50,1	52,6	51,1	52,7	53,1	13,8	9,1	9,2	8,6	8,8
Харківська	57,3	58,4	58,8	59,2	59,8	13,1	6,6	6,1	5,4	5,3
Херсонська	54,1	57,5	58,3	58,7	59,5	13,9	8,9	8,8	8,3	8,3
Хмельницька	54,4	57,9	57,9	58,5	59,4	13,8	8,7	8,6	8,1	8,0
Черкаська	52,3	57,0	57,4	58,2	58,6	11,7	9,8	8,9	8,3	8,2
Чернівецька	44,5	54,5	54,7	56,5	57,2	17,1	9,8	9,3	8,6	8,4
Чернігівська	57,5	59,8	58,4	59,2	59,8	11,3	7,9	8,3	7,7	7,6
Київ	60,5	63,3	63,6	64,4	64,9	8,6	4,3	3,5	3,1	3,1
Севастополь	54,7	60,6	61,4	62,7	62,8	14,7	3,4	4,0	3,3	3,7
Україна	**55,8**	**57,7**	**57,9**	**58,7**	**59,3**	**11,6**	**7,2**	**6,8**	**6,4**	**6,4**

Таблиця 26

Динаміка рівнів зареєстрованого безробіття у регіонах України (у % до економічно активного населення працездатного віку, в середньому за період)

	2000	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**
АР Крим	3,1	3,9	3,3	2,5	2,1
Вінницька	4,9	5,5	5,1	4,4	4,1
Волинська	8,0	5,8	5,2	4,1	4,1
Дніпропетровська	5,5	3,6	2,8	2,3	2,1
Донецька	4,3	2,7	2,3	2,0	1,7
Житомирська	9,9	6,0	5,3	4,7	4,3
Закарпатська	8,3	4,8	4,3	3,5	3,3
Запорізька	4,3	4,0	3,6	3,2	2,8
Івано-Франківська	7,8	6,4	5,7	5,0	4,6
Київська	6,7	3,4	3,0	2,6	2,4
Кіровоградська	6,8	6,2	5,2	4,4	3,8

Луганська	5,3	3,2	3,0	2,8	2,3
Львівська	9,1	5,2	4,5	3,5	3,0
Миколаївська	5,0	5,0	4,7	3,8	3,3
Одеська	1,4	2,9	2,7	2,4	2,2
Полтавська	6,4	5,6	5,2	4,7	4,2
Рівненська	9,9	7,7	6,8	6,2	5,1
Сумська	8,7	5,3	5,0	4,2	3,7
Тернопільська	9,2	10,1	8,4	6,9	5,9
Харківська	4,7	3,6	3,2	3,0	2,6
Херсонська	4,4	5,8	4,6	3,8	3,1
Хмельницька	4,6	4,9	4,7	4,4	3,8
Черкаська	5,9	6,8	6,0	5,1	4,5
Чернівецька	6,8	7,9	6,3	4,7	4,1
Чернігівська	8,8	5,1	4,9	4,3	4,2
Київ	1,2	0,5	0,5	0,4	0,4
Севастополь	1,8	1,1	0,9	0,8	0,7
Україна	**5,6**	**4,4**	**3,8**	**3,3**	**2,9**

Таблиця 27

Рівень зайнятості населення в Україні та країнах Європейського Союзу
(у % до всього населення у віці 15 років і старше, для України - у віці 15–70 років)

	2000	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**
Україна	***55,8***	***57,7***	***57,9***	***58,7***	***59,3***
Євросоюз-27	***51,4***	***51,9***	***52,7***	***53,4***	***53,6***
Австрія	56,0	56,3	57,3	58,3	58,8
Бельгія	48,8	48,8	48,7	49,6	49,9
Болгарія	42,0	44,7	46,7	49,0	50,8
Греція	46,4	48,0	48,6	49,0	49,4
Данія	62,6	62,5	63,4	63,2	63,8
Естонія	50,5	53,9	56,8	57,6	57,7
Ірландія	56,4	59,3	60,2	60,8	59,6
Іспанія	45,5	51,5	52,7	53,4	52,4
Італія	42,9	45,3	45,8	45,9	45,9
Кіпр	57,3	59,8	60,7	61,9	61,9
Латвія	48,2	52,6	55,3	56,9	57,4
Литва	50,7	51,9	52,7	53,9	53,3
Люксембург	52,2	53,1	52,4	53,7	53,2
Мальта	46,5	45,9	45,0	45,8	46,4
Нідерланди	61,8	61,9	62,8	64,0	64,7
Німеччина	52,9	52,3	53,2	54,3	55,3
Польща	47,5	45,2	46,5	48,5	50,4
Португалія	58,5	57,5	57,7	57,6	57,8
Румунія	59,9	50,1	51,0	51,3	51,4
Словаччина	48,4	49,8	51,2	52,3	53,7
Словенія	53,4	55,4	55,8	56,8	56,9
Велика Британія	58,5	59,3	59,3	59,2	59,3
Угорщина	46,3	46,6	46,8	46,8	46,2
Фінляндія	56,2	55,7	56,3	57,0	57,6
Франція	50,0	51,6	51,6	52,3	52,7
Чехія	54,8	54,7	55,0	55,6	55,9
Швеція	57,1	58,3	65,9	66,8	59,9

Таблиця 28

Рівень безробіття населення в Україні та країнах Європейського Союзу
(у % до економічно активного населення у віці 15 років і старше, для України - у віці 15–70 років)

	2000	2005	2006	2007	2008
Україна	**11,6**	**7,2**	**6,8**	**6,4**	**6,4**
Євросоюз-27	**9,2**	**8,9**	**8,2**	**7,1**	**7,0**
Австрія	4,7	5,2	4,7	4,4	3,8
Бельгія	6,6	8,4	8,2	7,5	7,0
Болгарія	16,2	10,1	9,0	6,9	5,6
Греція	11,2	9,8	8,9	8,3	7,7
Данія	4,5	4,8	3,9	3,8	3,3
Естонія	13,1	7,9	5,9	4,7	5,5
Ірландія	4,3	4,3	4,4	4,6	6,0
Іспанія	13,8	9,2	8,5	8,3	11,3
Італія	10,8	7,7	6,8	6,1	6,7
Кіпр	5,0	5,3	4,5	3,9	3,7
Латвія	14,2	8,9	6,8	6,0	7,5
Литва	15,9	8,3	5,6	4,3	5,8
Люксембург	2,3	4,5	4,7	4,1	5,1
Мальта	6,3	7,3	6,9	6,5	6,0
Нідерланди	2,7	4,7	3,9	3,2	2,8
Німеччина	7,9	11,1	10,2	8,6	7,5
Польща	16,3	17,7	13,8	9,6	7,1
Португалія	3,8	7,6	7,7	8,0	7,6
Румунія	7,0	7,2	7,3	6,4	5,8
Словаччина	19,1	16,3	13,4	11,1	9,5
Словенія	6,9	6,5	6,0	4,8	4,4
Велика Британія	5,6	4,8	5,4	5,3	5,6
Угорщина	6,6	7,2	7,5	7,4	7,8
Фінляндія	11,1	8,4	7,7	6,9	6,4
Франція	10,2	8,8	8,8	7,9	7,4
Чехія	8,8	7,9	7,1	5,3	4,4
Швеція	5,5	7,8	7,1	6,2	6,2

Опорний конспект лекції на тему
„ЗОВНІШНІ ТРУДОВІ МІГРАЦІЇ УКРАЇНИ”

Трудові міграції є невід’ємною частиною розвитку сучасного суспільства, фактором соціально-економічних трансформацій, що може мати як стимулюючий, так і негативний вплив.

Масштаби міжнародної трудової міграції точно оцінити проблематично. В Україні відсутня система реального обліку трудових мігрантів. Щодо легальних мігрантів, то використовуються різні показники, різні методи ведення статистичних баз даних, тому різні джерела по-різному оцінюють кількість трудових мігрантів. Щодо оцінки обсягів нелегальної трудової міграції, то наявні лише експертні оцінки та результати опитувань,

опосередковані оцінки органів правопорядку. Отже, достовірні дані щодо обсягів зовнішньої трудової міграції з України відсутні.

Кількість українських трудових мігрантів у світі оцінюється від 1,5 до 7 млн. осіб. Офіційно у 2007 році працевлаштовано за кордоном 72,2 тис. (рис. 3).

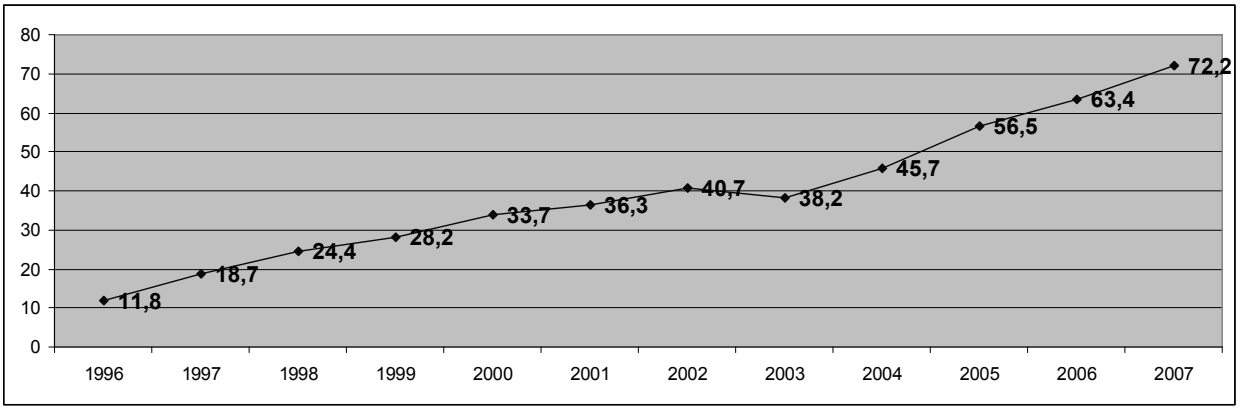

Рис. 3. **Динаміка чисельності громадян, які тимчасово працюють за кордоном (за даними Державної служби зайнятості України)**

Якщо вважати, що за кордоном працює 1,5-2 млн. українців, то це складає 0,75-1,5% мігрантів світу, 1,5-2,0% трудових мігрантів світу, 6,7-8,9% економічно активного населення України. Якщо ж зважати на оцінки у 7 млн. осіб, то тоді виходить, що третина економічно активного населення України працює за кордоном. Це не відповідає дійсності.

Мотиви зовнішньої трудової міграції українців є економічними та соціально-психологічними. До економічних відносяться:

низька зарплата в Україні, недооцінка вартості робочої сили (нижчий рівень оплати тієї ж роботи), розрив в оплаті праці топ-менеджерів та вчителів, лікарів тощо;

безробіття, відсутність джерел доходу, складність розв'язання матеріальних проблем в Україні;

бажання забезпечити добробут дітей, надати їм освіту;

нерозвиненість малого бізнесу в Україні (відсутність дешевих кредитів, податковий тиск, складність реєстрації підприємств тощо);

незадоволеність попиту на робочу силу в країнах притягання трудових мігрантів з України, особливо на будівництві, у сільському господарстві, сфері послуг, відплив місцевої робочої сили з таких країн в інші, нестача фахівців певних спеціальностей.

До соціально-психологічних мотивів належать:

дискомфорт від загальної політичної та економічної нестабільності в Україні (у тому числі негативні інфляційні очікування);

безперспективність та безправність жителів сільської місцевості;

етнічні, культурні, родинні зв'язки;

«суспільна мода» на міграцію, позивний імідж трудового мігранта, приклад інших;

втеча від соціально-побутових проблем, виховання дітей;

зростання добробуту населення, бажання мати прислугу, небажання обіймати непрестижні посади в країнах притягання трудових мігрантів-українців.

Процес трудової міграції українців порівняно із стихійністю 1990-х рр. стає більш керованим. Початок 1990-х рр. характеризувався «прозорістю» українських кордонів, відсутністю національного законодавства у сфері міграцій. З часом характер трудової міграції змінився: «човників» змінили «гастарбайтери»; зросла тривалість перебування за кордоном (у 1990-х понад місяць працювали менше 20% мігрантів, нині в середньому мігранти працюють 1-6 місяців); зросла частка жінок-мігрантів середнього віку, що працюють у домашньому господарстві.

Потоки трудових міграцій мають доволі чітку географічну спрямованість. Як правило, вони здійснюються до держав-сусідів, найближчих країн або віддалених країн, які здатні задовольнити економічні пріоритети трудових мігрантів. Насамперед, це Російська Федерація, Італія, Чеська Республіка, Польща, Угорщина, Іспанія та Португалія.

Найактивнішу участь у зовнішніх трудових міграціях беруть мешканці західних регіонів України (Волинська, Рівненська, Хмельницька, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська, Львівська області). Це пояснюється трьома причинами: регіони тривалий період були і залишаються праценадлишковими; регіони межують з багатьма європейськими країнами; для українських мігрантів є ряд преференцій. Преференції є такими:

1) етнічні преференції. Наприклад, громадяни, які можуть довести польське походження і оформляють карту поляка, мають право на працевлаштування в Польщі без обмежень. Подібний закон діє і щодо етнічних угорців;

2) преференції для жителів прикордонних територій: діють угоди про місцевий прикордонний рух між Україною та Польщею (50-км зона вздовж кордону, окрім Львова), Угорщиною (50-км зона охоплює 400-450 тис. громадян України, з яких приблизно 180 тис. – угорці), Словаччиною (30-км зона охоплює приблизно 400 тис. українців);

3) преференції для сезонних працівників. Наприклад, у Польщі діє новий регламент сезонного працевлаштування для українців. Відкриття аграрної сфери для сезонного працевлаштування громадян сусідніх держав звільняє їх від необхідності оформлення дозволів на працю.

Значний потік трудових мігрантів до Російської Федерації зумовлений не лише територіальною близькістю, родинними зв’язками, але й „відкритістю” кордонів України і Росії.

10-14% трудових мігрантів з України має повну вищу освіту. Переважають мігранти з сільської місцевості, серед них більше одружених. Середній вік трудових мігрантів – 30-50 років. Головними галузями працевлаштування українських мігрантів є будівництво (30-50%), сільське

господарство (8-9%), домашнє господарство (15-16%), сфера послуг (8-15%), промисловість (до 5%).

Перекази з-за кордону за даними НБУ до України складали 2,9 млрд дол. у 2008 році (1,6% ВВП) , з України – 0,5 млрд. дол. Тобто в Україні позитивне нетто надходжень дорівнює 2,4 млрд доларів. Порівняно із серединою 2000-х років обсяги надходжень зменшилися.

Трудові міграції з України мають позитивні та негативні сторони. Позитивними є такі: поліпшення матеріальних умов життя українського населення; формування середнього класу, що є проблематичним лише завдяки зусиллям власної держави; інтеграція України до Європейського ринку праці; набуття досвіду, опанування нових технологій; зменшення зареєстрованого рівня безробіття; розвиток малого бізнесу в Україні мігрантами, що повертаються, або за рахунок грошових надходжень від них. Водночас масштабні трудові міграції створюють ряд проблем для України:

розпад сімей, пияцтво, сімейні зради (якщо один із батьків виїжджає як трудовий мігрант);

соціальне сирітство (нестача батьківської уваги, брак родинних цінностей, легковажне ставлення до життя, «легких грошей», девальвація цінностей, сум за батьками). Створюються загрози формування ще одного «втраченого покоління» (93% мігрантів мають від 1 до 3 дітей);

відтік з країни трудового потенціалу;

формування дефіциту кваліфікованих працівників на внутрішньому ринку праці України (при надлишковій підготовці фахівців із кон'юнктурних спеціальностей);

трудові мігранти отримують безкоштовну освіту в Україні та згодом претендують на пенсійне забезпечення, але не працюють у своїй країні; пенсійні та соціальні фонди не наповнюються відрахуваннями з їх заробітної плати. А вони та їх діти претендують на всі соціальні гарантії – безкоштовну освіту, медицину і т.п.;

втрата інтелектуального потенціалу держави;

негативний імідж України як держави, що не здатна створити гідні умови для власних громадян.

Трудова імміграція українців має переважно тимчасовий та нелегальний характер, як наслідок, мігранти не мають бажання інтегруватися до нового суспільства. Незнання або погане знання мови ускладнює проблему інтеграції. Майже третина трудових мігрантів виїжджає без знання мови країни прибуття. Головним шляхом адаптації, взаємодопомоги та освоєння у новому суспільстві стає Інтернет.

Україна також є транзитною державою для нелегальних трудових мігрантів та біженців з інших країн. Найбільше нелегальних трудових мігрантів та біженців приїжджають з Пакистану, Індії, Афганістану, Бангладеш.

На території України, як правило, затримується 14-15 тис. нелегальних мігрантів, на кордоні – 25-27 тис. Напрями нелегальної трудової міграції через Україну є такими:

Індійсько-Пакистансько-Афганський: Бангладеш – Індія – Пакситан/Афганістан – Іран – країни Закавказзя (країни Середньої Азії) – Росія – Україна – Західна Європа

Китайський: Китай – Росія (Москва) – Україна (Київ-Львів) – Західна Європа

В'єтнамський: В'єтнам – Європейська Росія – Україна – Західна Європа

Арабо-курдський – Ірак/Сирія/Йорданія/Ліван/Палестина/Єгипет – Україна

Розподіл біженців за регіонами України представлений на рис 4. Найбільше біженців потрапляє до України через російський кордон та Одесу.

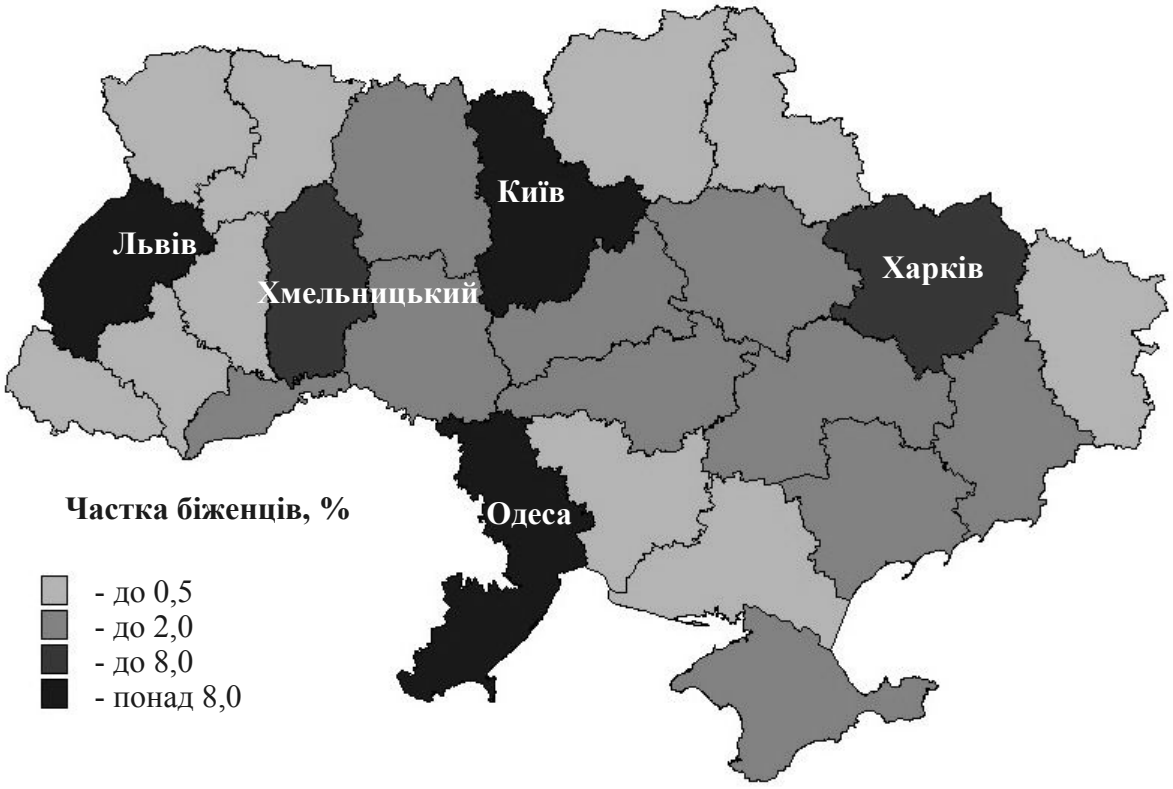

Рис. 4. **Розподіл біженців за регіонами України** (за даними МВС України)

Опорний конспект лекції на тему „РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ"

З 1991 року в Україні почав формуватися ринок праці. Його становлення відбувалося під впливом організаційно-правових, економічних, соціальних, демографічних та психологічних факторів. Вони діяли через призму специфічної соціально-економічної ситуації, яку характеризували економічні реформи, формування багатоваріантних відносин власності, розшарування населення за рівнем доходів. Саме тому ринку праці України

притаманні як закономірні, так і специфічні риси та тенденції розвитку. Найсуттєвішими з них є наступні.

Основними факторами формування і відтворення робочої сили в Україні є демографічні (природний рух населення, трудові міграції), соціально-економічні (рівень оплати праці, форми і методи організації праці, професійної підготовки), кон'юнктури регіональних ринків праці (галузеві та територіальні співвідношення попиту та пропозиції робочої сили), географічні (рівень урбанізованості території, статус громадського центру).

Демографічна ситуація в Україні, що характеризується депопуляцією населення, його старінням, вкрай несприятлива для відтворення робочої сили, її кількісних та якісних характеристик. Низька народжуваність в Україні двояко впливає на відтворення робочої сили. З одного боку, ускладнює, оскільки через певний час виникає проблема нестачі робочої сили для заміни вибулих. З іншого боку, спрощує, оскільки жінки менш зайняті з дітьми і можуть активно працювати. Негативні наслідки такого впливу в Україні суттєвіші. Висока смертність також негативно впливає на відтворювальні процеси.

Трудові міграції в Україні впливають на загальний обсяг пропозиції робочої сили на регіональних ринках праці, якісний і професійний її склад. Центрами притягання робочої сили є м. Київ, а також Харків, Дніпропетровськ, Одеса та ін. Тобто трудові мігранти їдуть до урбанізованих територій з найвищим рівнем соціально-економічного розвитку, в регіони з наявними робочими місцями. Проблемою для ринку праці України є еміграція висококваліфікованої робочої сили.

Відтворювальній базі робочої сили в Україні притаманна значна регіональна диференціація. Розподіл регіонів України за такими індикаторами відтворення робочої сили, як коефіцієнти народжуваності, смертності, демографічного навантаження пенсіонерів на працездатне населення, внутрішніх міграцій є таким:

- найсприятливішу основу для відтворення робочої сили мають м. Київ та Закарпатська область (характерні природний або міграційний /в Києві/ прирости населення, сприятлива його вікова структура з найнижчою часткою пенсіонерів);
- сприятливі показники для відтворення робочої сили в Рівненській, Івано-Франківській, Львівській та Чернівецькій областях (з вищим за середньоукраїнський коефіцієнтом народжуваності та нижчим – смертності, сприятливою статево-віковою структурою населення);
- порівняно сприятлива ситуація для відтворення робочої сили в АР Крим, Одеській, Миколаївській та Херсонській областях (з вищим за середньоукраїнський коефіцієнтом народжуваності та нижчим – смертності, незагрозливою віковою структурою розселення);
- порівняно несприятлива ситуація для відтворення робочої сили в Тернопільській, Волинській, Київській і Харківській областях (з гіршими за середньоукраїнські показниками народжуваності, смертності та несприятливою віковою структурою населення);

- несприятлива ситуація для відтворення робочої сили в Черкаській, Вінницькій, Хмельницькій, Кіровоградській, Полтавській, Запорізькій, Дніпропетровській, Донецькій і Луганській областях (із надзвичайно несприятливою віковою структурою населення та загрозливими показниками народжуваності і смертності);
- катастрофічна ситуація із відтворенням робочої сили у Чернігівській області.

За період 1991-2008 рр. мала місце стійка тенденція зменшення загальної кількості зайнятих. Кількість зайнятих скоротилася з 25.4 млн. осіб у 1990 році до 20,97 млн. осіб у 2008 році, тобто більш ніж на 17%. Відбулися зміни щодо структури зайнятості населення за формами власності: 34% зайняті на підприємствах державної форми власності, 36% - колективної, 30% - приватної.

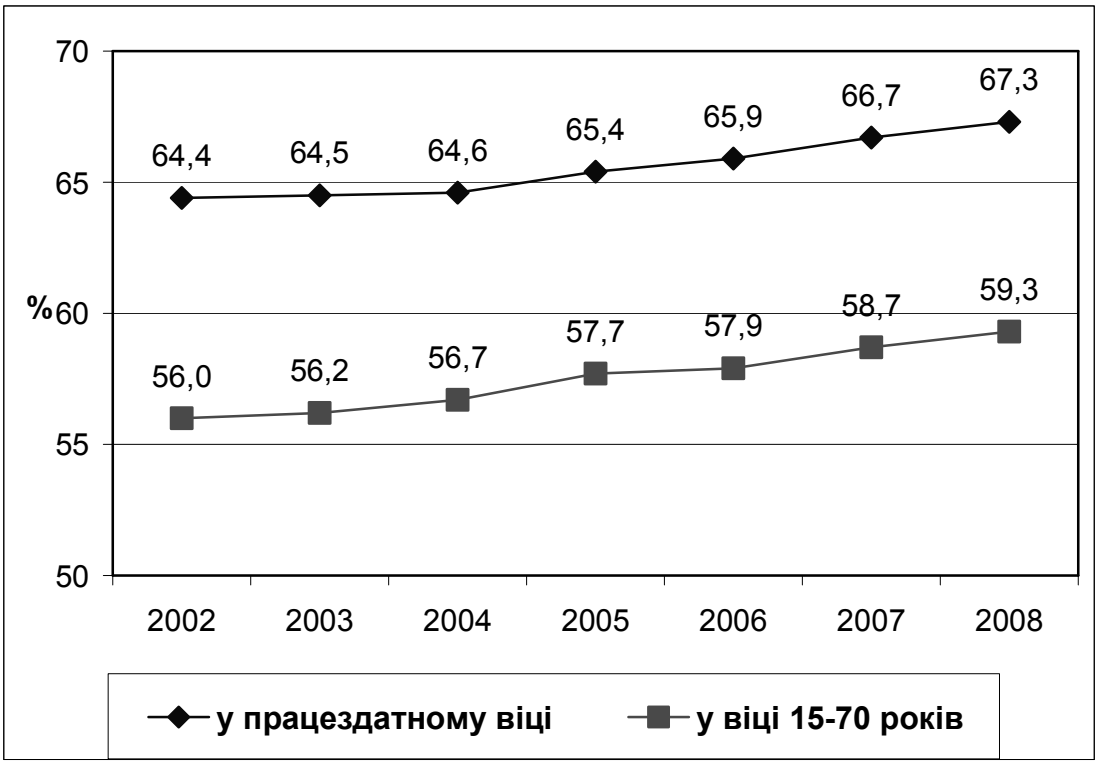

Рис. 5. **Динаміка рівня зайнятості населення України**
(у % до населення відповідного віку)

Рівень зайнятості населення в Україні як у працездатному віці, так і у віці 15-70 років є достатньо високим і має тенденцію до постійного підвищення. Динаміка рівня зайнятості населення представлена на рис.5.

На ринку праці України у найкращому становищі перебувають працівники з високим соціальним статусом, особи з вищою освітою, які зайняті у сфері інформації, високих технологій та більшість державних службовців. Всі вони мають надійні гарантії зайнятості. У найгіршому становищі перебуває молодь (понад 40% зареєстрованих безробітних складає молодь віком 16-29 років).

Постійно відбувається перерозподіл робочої сили між видами діяльності. Стабільним є поступове переміщення працівників виробничих галузей до сфери послуг. Порівняно з 1991 роком кількість зайнятих у промисловості, сільському господарстві скоротилася удвічі. За той же період кількість зайнятих у фінансуванні, кредитуванні і страхуванні, апараті органів державного і господарського управління збільшилася удвічі.

На ринку праці України зафіксовано низький рівень зареєстрованого безробіття. До 1999 року рівень безробіття зростав у всіх регіонах, досягши найвищого значення – 4.3%. Найвищими темпами рівень безробіття зростав в Чернігівській, Сумській, Житомирській, Рівненській, Волинській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях. З 1999 року рівень зареєстрованого безробіття знижувався і у 2008 році складав 2,9 %.

Найнижчі показники рівня зареєстрованого безробіття характерні для м. Київ, Одеської, Харківської, Донецької областей. Загрозлива ситуація у Тернопільській, Рівненській, Чернівецькій, Черкаській, Кіровоградській, Волинській, Вінницькій, Івано-Франківській областях.

Офіційно визначений відносно невисокий рівень безробіття в Україні не відповідає реальній ситуації на ринку праці внаслідок існування неповної зайнятості працюючих (прихованого безробіття) у вигляді неоплачуваних адміністративних відпусток та скороченого робочого часу. Такі негативні процеси активізуються в періоди економічних криз. Так, в результаті світової економічної кризи 2008 року кількість працюючих у режимі скороченого робочого дня (тижня) в Україні зросла вдвічі. Насамперед, це характерно для галузей промисловості, будівництва, транспорту, а за територіальним розподілом – для Запорізької, Луганської, Полтавської, Волинської, Сумської та Хмельницької областей.

Рівень безробіття, визначений за методологією МОП, щороку вдвічі перевищував рівень зареєстрованого безробіття (наприклад, 6,4% до 2,9% у 2008 році). Регіональний розподіл є таким: найнижчі показники рівня безробіття характерні для Києва, Одеської, АРК, Дніпропетровської, Донецької Київської та Харківської областей, найвищі – для Чернівецької, Тернопільської, Житомирської, Рівненської, Волинської, Кіровоградської, Херсонської та Черкаської областей. Регіональна диференціація показників офіційно зареєстрованого рівня безробіття та визначеного за методологією МОП має подібні тенденції. Найнижчі показники рівня безробіття характерні для високоурбанізованих територій, промислових регіонів, приморських територій, найгірші – для регіонів аграрно-промислової спеціалізації.

В Україні вищий рівень зареєстрованого безробіття серед жінок: 3,8% проти 2,1% безробітних серед чоловіків у 2008 році. Найсуттєвіші такі відміни у Києві, АРК, Донецькій, Луганській, Одеській та Харківській областях. Водночас показники рівня безробіття серед чоловіків і жінок, визначені за методологією МОП, свідчать про фактичну відсутність гендерних відмін і, навіть, незначне переважання числа безробітних чоловіків (6,6% безробітних чоловіків до 6,1% жінок).

В Україні суттєві відміни рівня безробіття щодо ступеня урбанізованості території. У містах він був вищим до 1999 року. Починаючи з 2000 року в містах рівень безробіття суттєво знижувався, а у сільській місцевості, навпаки, підвищувався. У результаті рівень безробіття у сільській місцевості удвічі перевищив показник міських поселень. Визначені за методологією МОП показники рівня безробіття міських і сільських жителів, навпаки, свідчать про вищий рівень безробіття у містах та наявну тенденцію до скорочення розриву між ними (у 2008 році рівень безробіття у містах оцінювався у 6,7%, в сільській місцевості – 5,70%).

Для ринку праці України характерна невідповідність попиту і пропозиції робочої сили. Навантаження на одне вільне робоче місце зростало до 1999 року до максимального показника 30 чол. З 2000 року до 2008 року спостерігалося щорічне зниження цього показника у всіх регіонах. У 2008 році навантаження на одне вільне робоче місце зросло і складало 10 чол. Найвищим воно є серед працівників без спеціальної підготовки та службовців. У регіональному розрізі найкраща ситуація у м. Київ (навантаження на одне вільне робоче місце дорівнює 0.4 чол.). Незначним є цей показник у Донецькій, Луганській, Харківській та Дніпропетровській областях, АРК. Несприятлива ситуація склалася у Тернопільській, Рівненській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Волинській, Хмельницькій та Черкаській областях.

В Україні поширена неформальна зайнятість населення, в якій задіяно 21,8% населення до всього зайнятого населення. Неформальна зайнятість найбільш характерна для сільської місцевості. В 2008 році 47,9% сільських жителів до загальної кількості зайнятих у сільській місцевості працювали в неформальному секторі. Розподіл зайнятих у неформальному секторі за галузями та регіонами показано на рис. 6 та рис. 7.

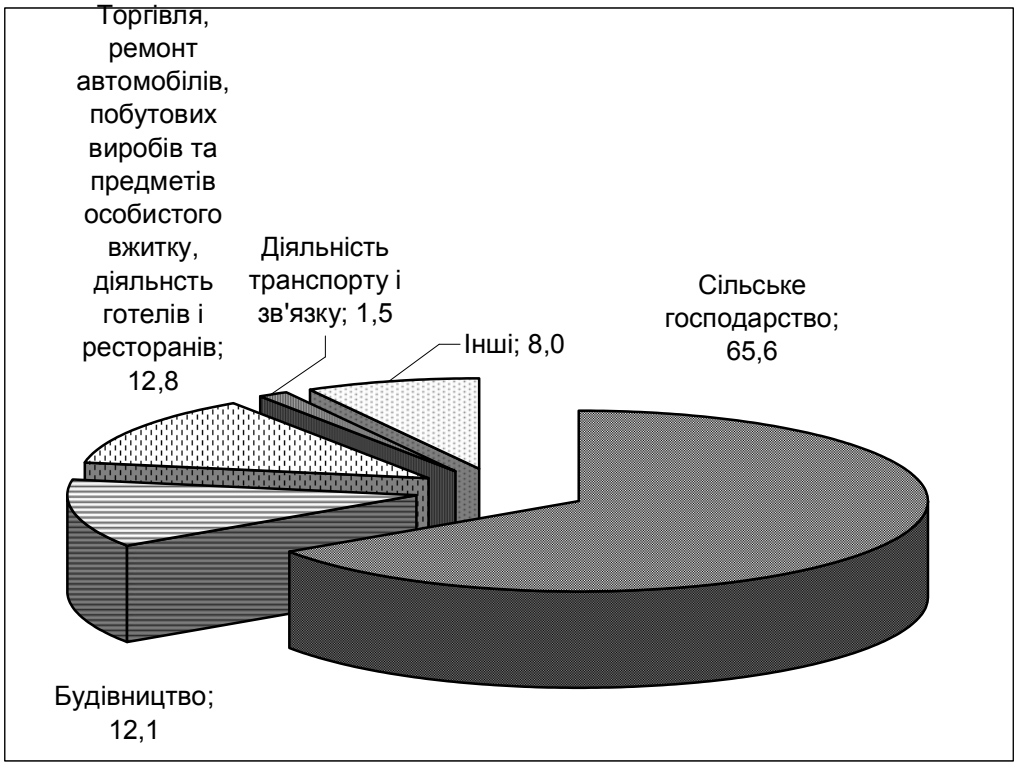

Рис. 6. **Зайнятість населення віком 15-70 років у неформальному секторі економіки за видами економічної діяльності (у % до всього населення, зайнятого у неформальному секторі)**

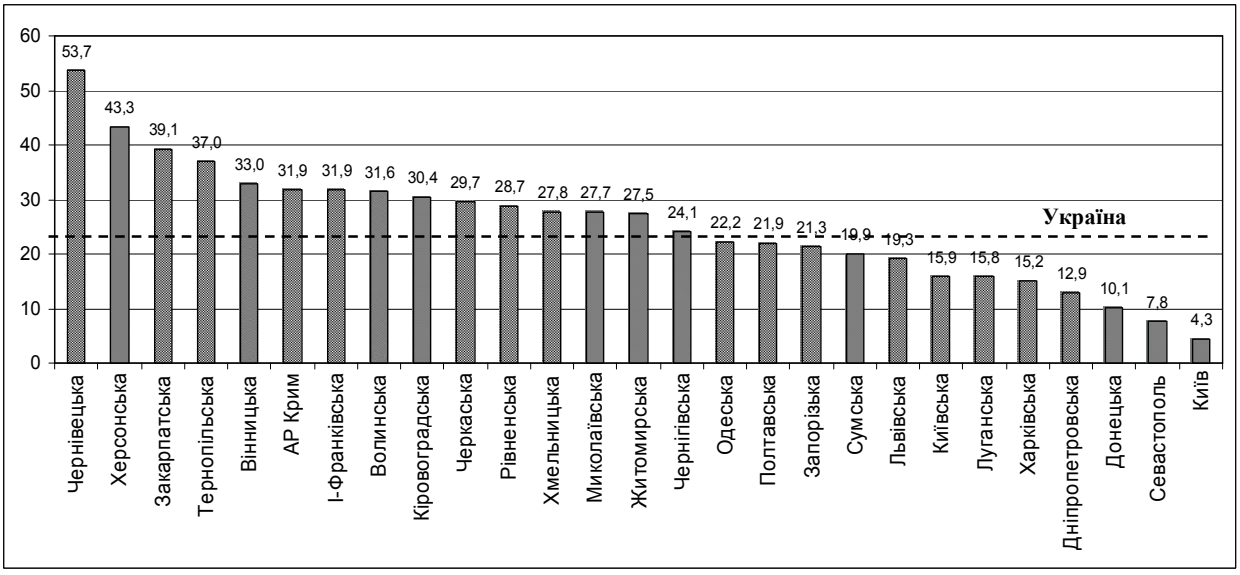

Рис. 7. **Рівень участі населення, зайнятого у неформальному секторі економіки за регіонами (**у % до всього зайнятого населення**)**

В Україні за рівнем напруженості на ринку праці за такими індикаторами, як рівні зайнятості, зареєстрованого безробіття, безробіття, визначеного за методикою МОП, навантаження на одне вільне робоче місце, частка молоді до 28 років у загальній кількості безробітних виділяються такі групи регіонів:

- м. Київ, що характеризується найвищим рівнем зайнятості та найнижчими рівнем безробіття і навантаженням на одне вільне робоче місце;

- Дніпропетровська, Запорізька, Одеська, Харківська, Луганська і Донецька області та АР Крим з високими рівнями зайнятості, незначними рівнями безробіття, але значною часткою незайнятої молоді в структурі безробітних;
- Київська, Херсонська, Миколаївська, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Сумська області з низькими рівнями зайнятості та високими – безробіття, значним навантаженням на одне вільне робоче місце, високою часткою молоді в структурі безробітних);
- Львівська, Вінницька, Тернопільська, Рівненська, Житомирська, Чернівецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Волинська, Хмельницька та Чернігівська області з дуже низькими рівнями зайнятості та високими – безробіття, значним навантаженням на одне вільне робоче місце.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІ.

Тема 6. ГЕОГРАФІЯ СФЕРИ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Господарське значення та структура сфери послуг України. Чинники та особливості розвитку і розміщення галузей сфери послуг.

Географія торгівлі України. Розміщення торговельної інфраструктури. Географія оптової та роздрібної торгівлі. Спеціалізовані торговельні центри України. Розміщення закладів ресторанного господарства в Україні. Розміщення закладів побутового обслуговування населення в Україні.

Географія культурно-освітнього обслуговування в Україні. Розміщення культурно-освітніх закладів. Регіональні відміни у відвідуванні закладів культури. Особливості розміщення вищих навчальних закладів в Україні. Географія наукового обслуговування в Україні. Форми територіального зосередження наукової діяльності. Регіональні наукові центри НАН України. Технопарки в Україні.

Географія медико-оздоровчого обслуговування в Україні. Розміщення закладів охорони здоров'я. Спеціалізовані медичні центри. Розміщення закладів санаторно-курортного господарства України. Розміщення спортивно-оздоровчих центрів.

Географія туристичного обслуговування в Україні. Розміщення закладів туристичної інфраструктури. Географія готельного господарства. Чинники та особливості розвитку зеленого туризму в Україні. Туристичні регіони і центри України.

Географія транспортного обслуговування в Україні. Чинники та особливості розміщення і розвитку галузей транспорту. Напрями і структура пасажиро- та вантажоперевезень в Україні. Міжнародні транспортні коридори. Географія послуг залізничного транспорту. Мережа залізниць України. Залізничні вузли. Географія послуг автомобільного транспорту. Мережа автомобільних шляхів України. Географія послуг морського транспорту. Морські порти України. Географія послуг річкового транспорту. Річкові порти України. Географія послуг повітряного транспорту. Аеропорти України. Міський транспорт в Україні.

Географія послуг зв'язку в Україні. Географія телекомунікаційних послуг в Україні.

Географія фінансово-кредитного обслуговування в Україні. Розміщення фінансово-кредитної інфраструктури. Географія страхових послуг в Україні.

Проблеми та перспективи розвитку і розміщення галузей сфери послуг.

Семінарське заняття № 4
Географія туризму України

1. Географія туристично-рекреаційних ресурсів України.
2. Географія туристичної інфраструктури в Україні.

3. Розвиток зеленого туризму в Україні.
4. Туристично-рекреаційні регіони України.

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
2. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.
3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
4. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
5. Данилишин Б. М., Куценко В. І., Остафійчук Я. В. Сфера та ринок послуг у контексті соціальної модифікації суспільства. – К.: ЗАТ "Нічлава", 2005. – 328с.
6. Дорошенко В.І. Географія внутрішньої торгівлі. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2005. – 102 с.
7. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України: Навч. посіб. – К.: Альтерпрес, 2009. – 400 с.
8. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристичні ресурси України : методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2001. – 395 с.
9. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг: геопросторові аспекти. – К. : Альтерпрес, 2002. – 436 с.
10. Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України: Навч.посіб. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
11. Гонтаржевська Л.І. Ринок туристичних послуг в Україні: Навч. посіб. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. – 180 с.
12. Рутинський М. Й. Географія туризму України: Навч.-метод. посіб. – Львів: КВКПП „Фенікс”, 2002. – 107 с.
13. Рутинський М. Й., Зінько Ю. В. Сільський туризм: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 272 с.
14. Чернюк Л.Г., Пепа Т.В., Ярош О.М. Транспорт і регіональні системи продуктивних сил України. – К.: Науковий світ, 2003. – 182 с.
15. Пащенко Ю.Є., Потапенко Л.Ю., Шестак О.І. Транспортна забезпеченість економічних районів України / За ред. С.І. Дорогунцова. – К.: РВПС України НАНУ, 2002. – 150 с.
16. Автомобільний транспорт України: стан, проблеми, перспективи розвитку / За ред. А.М. Редзюка. – К.: ДП „ДержавтотрансНДІпроект”, 2005. – 400 с.
17. Юхновський І.Р., Лебеда Г.Б., Попова Т.І. Транспортний комплекс України. Залізничний транспорт: проблеми та перспективи. – К.: ФАДА ЛТД, 2006. – 288 с.
18. Абрамян О.А. Главные морские порты Украины. – Одесса: Маяк, 1993. – 165 с.

19. Мезенцева Н.І., Лисенко В.В. Суспільно-географічний аналіз розвитку поштового зв'язку в Україні // Економічна та соціальна географія. – К., 2008. – Вип. 58. – С.189-194.

Інформаційні матеріали до теми:

Таблиця 29

Показники діяльності підприємств сфери послуг та торгівлі

	Обсяг реалізо-ваних послуг, млн. грн.	Обсяг послуг, реалізо-ваних населенню, млн. грн.	Обсяг реалізо-ваних послуг у розрахунку на одну особу, грн	Оптовий товаро-оборот, млн. грн.	Роздрібний товаро-оборот підприємств, млн. грн.
АР Крим	6787,2	2580,7	1292	8281,3	6430,0
Вінницька	1936,0	574,6	342	4702,5	3922,4
Волинська	1534,9	475,9	459	12269,2	3134,1
Дніпропетровська	8096,9	2361,9	692	92341,4	15976,1
Донецька	11725,9	2929,3	642	115761,6	15941,5
Житомирська	1175,2	418,9	319	6133,8	3320,5
Закарпатська	1667,4	461,1	371	4458,5	3666,7
Запорізька	3490,2	1202,3	653	25362,5	6782,0
Івано-Франківська	1485,6	480,1	347	5842,7	3133,2
Київська	3852,3	851,2	488	26000,5	6663,0
Кіровоградська	2021,8	431,2	412	4418,1	2801,3
Луганська	3420,4	1027,5	434	17612,6	5245,8
Львівська	7334,9	1792,6	699	19834,2	9472,5
Миколаївська	2532,1	557,9	462	17962,8	3861,5
Одеська	13232,1	2239,5	935	34015,1	9996,1
Полтавська	2449,7	680,3	444	21743,8	4678,3
Рівненська	1685,0	424,7	368	8066,8	2747,3
Сумська	1553,1	564,6	469	3910,8	2688,2
Тернопільська	961,5	334,2	303	2163,0	2251,5
Харківська	7828,1	2452,5	875	44424,0	12311,8
Херсонська	1988,0	567,8	510	7626,6	3326,2
Хмельницька	1166,8	433,2	319	4311,2	3368,3
Черкаська	1617,3	590,9	447	7509,5	3173,4
Чернівецька	978,9	404,7	447	2961,8	2679,6
Чернігівська	1315,6	422,5	369	3397,9	2862,5
Київ	51135,3	15308,4	5609	358008,7	35989,8
Севастополь	1036,8	315,9	886	4761,0	1809,0
Україна	**159638,1**	**43345,4**	**932**	**863881,9**	**178232,6**

Таблиця 30

Динаміка кількості закладів освіти в Україні

	Загальноосвітні навчальні заклади		Вищі навчальні заклади			
			I–II рівнів акредитації		III–IV рівнів акредитації	
	усього, тис.	в них учнів, тис.	усього	в них студентів, тис.	усього	в них студентів, тис.
1990/91	21,8	7132	742	757	149	881
1995/96	22,2	7143	782	618	255	923
2000/01	22,2	6764	664	528	315	1403
2001/02	22,2	6601	665	561	318	1548
2002/03	22,1	6350	667	583	330	1687
2003/04	21,9	6044	670	593	339	1844
2004/05	21,7	5731	619	548	347	2027
2005/06	21,6	5399	606	505	345	2204
2006/07	21,4	5120	570	468	350	2319
2007/08	21,2	4857	553	441	351	2372
2008/09	21,0	4617	528	399	353	2364

Таблиця 31

Динаміка кількості вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації в Україні

	Кількість закладів				
	1990/91	1995/96	2000/01	2005/06	2007/08
АР Крим	3	11	14	13	14
Вінницька	3	5	5	5	5
Волинська	1	2	3	4	4
Дніпропетровська	12	16	20	22	24
Донецька	10	21	26	27	27
Житомирська	2	5	5	5	5
Закарпатська	1	1	4	5	6
Запорізька	7	12	12	12	12
Івано-Франківська	3	3	6	9	9
Київська	1	2	3	5	6
Кіровоградська	3	6	6	6	7
Луганська	5	7	7	9	9
Львівська	12	15	17	28	27
Миколаївська	2	3	3	5	5
Одеська	15	19	20	22	22
Полтавська	5	6	8	8	7
Рівненська	3	3	5	6	6
Сумська	4	5	6	5	5
Тернопільська	3	7	9	11	10
Харківська	22	36	36	37	37
Херсонська	3	5	6	6	8
Хмельницька	3	7	10	10	9

Черкаська	3	5	7	6	6
Чернівецька	2	2	4	4	4
Чернігівська	2	5	4	5	5
Київ	18	45	66	65	68
Севастополь	1	1	3	5	4
Україна	**149**	**255**	**315**	**345**	**351**

Таблиця 32

Динаміка чисельності студентів у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації в Україні

	Кількість студентів, тис.				
	1990/91	**1995/96**	**2000/01**	**2005/06**	**2007/08**
АР Крим	15,5	24,1	42,4	53,3	60,8
Вінницька	19,4	19,4	25,6	39,8	40,9
Волинська	9,4	11,6	18,1	23,8	27,6
Дніпропетровська	77,4	70,4	107,0	156,3	163,9
Донецька	61,5	76,4	120,4	160,3	161,7
Житомирська	9,5	10,6	20,1	28,5	30,4
Закарпатська	8,0	8,5	14,5	20,1	21,7
Запорізька	33,8	36,5	51,5	83,4	95,2
Івано-Франківська	14,3	12,6	24,5	42,2	43,9
Київська	6,0	7,4	18,5	28,9	31,1
Кіровоградська	11,8	12,2	17,7	20,8	22,2
Луганська	32,6	30,0	52,3	86,4	97,6
Львівська	67,7	59,3	83,8	127,8	141,4
Миколаївська	12,8	13,2	21,7	33,5	35,6
Одеська	77,5	73,0	88,4	119,5	130,5
Полтавська	22,6	20,8	38,5	58,8	63,2
Рівненська	15,7	15,5	22,9	42,9	46,7
Сумська	15,5	16,2	27,0	59,2	56,6
Тернопільська	17,5	22,6	43,8	57,4	55,2
Харківська	128,7	135,5	176,7	256,8	262,7
Херсонська	15,7	17,0	25,2	29,7	30,3
Хмельницька	16,5	17,9	28,7	39,4	46,9
Черкаська	11,7	17,2	24,2	39,3	48,1
Чернівецька	11,9	12,7	17,6	25,8	27,5
Чернігівська	10,9	11,3	19,4	26,7	27,4
Київ	150,2	165,1	259,9	525,7	586,6
Севастополь	7,2	5,8	12,5	17,5	16,8
Україна	**881,3**	**922,8**	**1402,9**	**2203,8**	**2372,5**

Таблиця 33

Динаміка кількості закладів культури в Україні

	Театри	**Музеї**	**Бібліотеки**	**Демонстратори фільмів**	**Заклади культури клубного типу**

1990	125	214	25,6	27,2	25,1
1995	136	314	23,8	16,1	23,0
2000	131	378	20,7	6,9	20,4
2001	129	386	20,4	6,0	20,2
2002	131	376	20,4	5,3	19,9
2003	135	394	20,3	4,0	19,6
2004	133	422	20,0	3,6	19,4
2005	135	437	19,8	3,3	19,1
2006	137	445	19,8	3,2	19,0
2007	138	458	20,8	3,0	18,9
2008	138	478	20,6	2,4	18,8

Таблиця 34

Відвідування населенням закладів культури та мистецтва за регіонами
(у розрахунку на 100 осіб)

	Музеїв				**Театрів**				**Кіносеансів**			
	1990	**1995**	**2000**	**2007**	**1990**	**1995**	**2000**	**2007**	**1990**	**1995**	**2000**	**2007**
АР Крим	308	89	90	147	33	21	14	21	1537	40	13	25
Вінницька	31	19	31	39	20	9	8	9	1083	83	15	27
Волинська	21	15	8	11	28	19	13	14	1088	65	4	4
Дніпропетровська	29	22	21	21	34	16	9	15	989	26	2	46
Донецька	16	15	15	18	17	10	9	11	835	157	6	31
Житомирська	15	9	7	14	25	19	8	8	1148	128	14	18
Закарпатська	28	14	13	22	37	24	16	12	1054	38	5	6
Запорізька	25	28	23	33	25	11	5	8	1155	33	9	14
Івано-Франківська	44	14	22	32	17	7	9	7	1023	46	4	17
Київська	28	20	14	22	7	2	0,3	2	842	54	11	25
Кіровоградська	9	9	9	18	28	18	10	9	1263	75	11	11
Луганська	33	25	19	26	20	7	7	9	850	35	3	7
Львівська	81	41	39	58	72	22	13	17	1011	48	6	5
Миколаївська	26	24	24	24	39	30	20	19	1060	29	9	27
Одеська	78	44	31	37	52	29	18	19	1054	70	25	16
Полтавська	61	47	43	50	21	8	5	7	1235	118	15	12
Рівненська	33	21	11	21	34	11	8	10	1259	65	7	15
Сумська	16	9	7	14	26	8	14	9	1174	65	12	12
Тернопільська	47	36	36	40	21	11	7	8	1168	90	16	17
Харківська	21	11	17	35	27	13	11	15	776	55	18	39
Херсонська	21	22	24	30	25	20	14	12	1452	50	20	9
Хмельницька	27	10	14	31	21	15	7	10	1124	70	20	27
Черкаська	46	50	47	58	23	14	8	6	1352	56	15	18
Чернівецька	18	28	29	30	31	16	5	8	1097	133	34	40
Чернігівська	46	64	39	64	30	16	11	17	1072	112	12	11
Київ	308	139	132	156	126	40	36	51	1082	29	21	324
Севастополь	…	…	163	294	…	…	29	31	…	97	67	26
Україна	**61**	**34**	**32**	**45**	**34**	**16**	**11**	**14**	**1064**	**69**	**12**	**39**

Таблиця 35

Динаміка показників розвитку системи охорони здоров'я в Україні

	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Кількість лікарів усіх спеціальностей, тис.	227	230	226	226	224	223	223	224	225	223	222
на 10 тис. населення	44,0	45,1	46,2	46,8	46,9	47,1	47,4	47,9	48,4	48,3	48,2
Кількість середнього медичного персоналу, тис.	607	595	541	530	526	523	522	496	493	488	464
на 10 тис. населення	117,5	116,5	110,3	110,0	110,0	110,3	110,9	106,2	106,1	105,5	101,0
Кількість лікарняних закладів, тис.	3,9	3,9	3,3	3,2	3,1	3,0	2,9	2,9	2,9	2,8	2,9
Кількість лікарняних ліжок, тис.	700	639	466	466	465	458	451	445	444	440	437
на 10 тис. населення	135,5	125,1	95,0	96,6	97,3	96,6	95,7	95,2	95,6	95,2	95,1

Таблиця 36

Забезпеченість регіонів України лікарями на 10 тисяч жителів

	1990	1995	2000	2005	2006	2007
АР Крим	60,8	55,6	53,3	54,4	54,6	54,2
Вінницька	40,4	44,3	46,6	48,9	49,9	50,6
Волинська	36,1	39,1	39,6	39,0	39,1	38,8
Дніпропетровська	43,9	48,3	47,7	48,3	48,7	48,4
Донецька	44,5	45,4	46,0	46,9	47,1	46,6
Житомирська	32,9	34,8	38,5	39,3	39,9	40,4
Закарпатська	39,2	40,6	40,6	42,1	42,5	40,8
Запорізька	43,6	44,2	48,3	47,6	48,6	47,9
Івано-Франківська	42,7	44,1	45,6	48,7	49,9	50,7
Київська	31,2	32,6	33,4	32,8	33,9	34,2
Кіровоградська	38,7	34,5	35,3	35,2	35,1	35,0
Луганська	38,4	40,3	41,2	43,0	43,0	42,6
Львівська	49,0	51,8	51,9	56,6	58,3	58,2
Миколаївська	34,3	36,6	36,0	35,8	37,0	35,6
Одеська	51,8	47,9	48,0	46,8	46,8	46,9
Полтавська	38,5	43,4	46,9	47,4	47,9	48,2
Рівненська	31,9	35,2	38,9	40,6	41,9	41,2
Сумська	32,1	33,8	36,7	36,5	36,8	37,2
Тернопільська	43,7	47,0	47,0	49,1	49,4	50,5
Харківська	49,5	52,1	52,0	56,1	56,7	56,3
Херсонська	35,9	36,6	34,9	36,1	36,1	36,6
Хмельницька	32,5	35,8	37,4	40,1	41,3	41,7
Черкаська	36,9	37,2	37,9	37,8	38,1	38,1
Чернівецька	42,7	45,6	47,2	54,0	54,0	57,7
Чернігівська	32,2	34,1	36,3	36,9	37,4	37,4
Київ	81,3	77,0	81,5	87,6	86,7	85,9
Севастополь	67,6	54,1	48,0	49,1	49,2	48,8
Україна	**44,0**	**45,1**	**46,2**	**47,9**	**48,4**	**48,3**

Таблиця 37

Санаторно-курортне господарство України

Роки	Санаторії та пансіонати з лікування		Санаторії і профілакторії		Будинки і пансіонати відпочинку		Бази та інші заклади відпочинку		Дитячі оздоровчі табори	
	всього	у них ліжок	всього	у них ліжок	всього	у них місць	всього	у них місць	всього	у них місць
1991	513	154	568	55	342	116	2236	318	10521	394
1992	531	155	571	54	321	106	2135	298	,,,	,,,
1993	546	157	544	52	308	95	2003	294	7242	632
1994	539	156	520	47	303	90	1968	268	6249	266
1995	551	159	517	43	294	83	1862	263	5884	256
1996	545	155	463	39	286	80	1777	240	5615	242
1997	536	155	428	33	289	76	1754	236	5601	237
1998	547	156	416	33	292	77	1913	234	6904	241
1999	547	155	404	32	303	71	1961	235	7644	236
2000	549	151	377	31	266	63	2010	238	7615	227
2001	555	151	357	29	273	61	2015	236	8578	221
2002	555	151	357	29	273	61	2015	236	8578	221
2003	536	147	325	27	292	62	2005	236	14961	228
2004	531	147	311	25	302	62	2033	231	19443	256
2005	524	145	291	23	321	65	2016	233	18366	236
2006	520	148	277	23	301	63	1976	232	18238	231
2007	523	143	269	21	302	64	1934	224	18363	226
2008	518	142	262	21	302	64	1916	221	18672	218

Таблиця 38

Динаміка міжнародного туризму в Україні

Рік	Кількість іноземних туристів, що приїжджали до України, тис. осіб	Кількість українських туристів, що виїжджали за межі країни, тис. осіб
2000	6430,9	13422,3
2001	9174,3	14849,0
2002	10516,7	14729,4
2003	12513,9	14974,9
2004	15629,2	15487,6
2005	17630,8	16453,7
2006	18900,3	16875,3
2007	23073,0	17334,7
2008	25449,1	15498,6

Таблиця 39

Географічна структура в'їзного туризму в Україні

Країна	Кількість туристів, тис. осіб						
	2002	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**
Росія	5170,3	5026,2	5994,8	6043,8	6423,9	7248,5	7638,2
Польща	556,0	1239,2	1793,2	3489,0	3977,9	4427,8	5243,0
Молдова	2259,4	2557,0	2898,4	2780,9	3055,8	3997,6	4418,8
Білорусь	1045,1	1595,4	1768,1	1841,8	2126,8	2917,9	3407,1
Угорщина	776,2	1182,0	2011,3	1957,7	1158,8	1250,2	1033,4
Румунія	43,2	68,1	97,9	161,9	348,2	1009,0	1440,5
Словаччина	42,5	105,1	162,9	322,0	505,5	663,6	644,9
Німеччина	95,0	118,5	141,5	189,5	214,4	234,3	231,6
США	38,4	66,3	78,9	73,0	111,4	130,3	128,1

Таблиця 40

Географічна структура виїзного туризму в Україні (тис. осіб)

Країна	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**
Кількість туристів, тис. осіб						
Росія	5588,7	4487,4	5838,7	5967,9	5856,4	5784,8
Польща	4087,7	3808,4	3846,8	4357,6	4609,2	4380,3
Білорусь	922,4	1481,7	1164,9	1231,3	1283,0	1506,2
Молдова	1250,0	1431,5	1103,1	1108,6	1124,3	1504,8
Угорщина	1756,4	2169,7	1928,6	2028,8	1790,0	1367,6
Румунія	111,7	246,7	152,0	174,5	300,6	599,3
Туреччина	120,6	165,3	218,4	284,3	392,1	476,1
Словаччина	249,9	281,6	391,7	310,4	318,0	374,1
Єгипет	9,7	25,0	50,3	117,0	180,0	287,2
Німеччина	92,3	150,4	133,9	181,1	172,2	166,0

Таблиця 41

Кількість туристів, що отримали послуги у регіонах України

Регіон	**Кількість туристів, що отримали послуги, осіб**		
	2004	**2005**	**2006**
АР Крим	334856	359609	335322
Вінницька	27466	29819	39360
Волинська	58239	57319	64254
Дніпропетровська	103177	103320	125408
Донецька	93739	106534	125568

Житомирська	7206	9997	11991
Закарпатська	66817	63796	69942
Запорізька	86153	100271	99744
Івано-Франківська	58378	169890	326276
Київська	28102	19406	8664
Кіровоградська	35258	36170	33014
Луганська	41662	48898	50881
Львівська	128563	90756	93553
Миколаївська	61355	53802	48689
Одеська	110638	117669	127345
Полтавська	50201	56580	63882
Рівненська	46849	50413	55318
Сумська	10221	14409	16450
Тернопільська	37818	36798	35814
Харківська	116195	112893	110565
Херсонська	63361	70183	69203
Хмельницька	44140	40301	40416
Черкаська	28322	34459	39046
Чернівецька	61929	61567	66627
Чернігівська	18575	24883	37804
Київ	1009909	935918	1498794
Севастополь	116817	144917	141276

Таблиця 42

Динаміка готельного фонду регіонів України

	Кількість готелів, од.				
	2003	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**
АР Крим	87	83	88	92	93
Вінницька	25	25	25	24	23
Волинська	28	25	26	27	28
Дніпропетровська	106	107	106	106	107
Донецька	71	73	69	70	70
Житомирська	36	36	31	34	42
Закарпатська	38	42	38	39	45
Запорізька	45	41	40	35	32
Івано-Франківська	35	28	33	37	34
Київська	38	39	39	38	35
Київ	93	96	109	117	123
Кіровоградська	18	20	17	18	16
Луганська	39	38	56	79	83
Львівська	85	82	100	110	128
Миколаївська	37	31	30	27	84
Одеська	73	74	79	76	80
Полтавська	48	49	45	45	43
Рівненська	21	22	22	22	23

Сумська	41	41	44	42	39
Тернопільська	34	33	29	29	37
Харківська	52	48	51	48	48
Херсонська	38	37	34	32	38
Хмельницька	27	25	22	22	27
Черкаська	34	31	36	33	53
Чернівецька	17	15	12	17	27
Чернігівська	52	51	51	50	62
Україна	**1218**	**1192**	**1232**	**1269**	**1420**

Таблиця 43

Динаміка показників одноразової місткості готелів у регіонах України

	Кількість місць				
	2003	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**
АР Крим	14926	13586	14015	14854	15307
Вінницька	1764	1469	1519	1596	1553
Волинська	2108	1984	1961	1948	2075
Дніпропетровська	10629	11534	11658	11194	10924
Донецька	5424	5628	5457	5718	5805
Житомирська	2041	2112	1752	1864	3627
Закарпатська	3007	3147	3152	3496	3801
Запорізька	3310	2813	2696	2510	2427
Івано-Франківська	2315	2075	2092	2444	2899
Київська	2398	2454	2447	2391	2233
Київ	13519	14801	14757	15589	16377
Кіровоградська	1147	1130	1066	1152	1134
Луганська	2654	2596	3807	4553	4722
Львівська	6685	6751	8701	9438	9780
Миколаївська	1731	1471	1486	1405	11235
Одеська	7019	6565	6619	6611	7425
Полтавська	2402	2603	2571	2686	2632
Рівненська	2590	2541	2519	2503	2675
Сумська	2122	2120	2054	1955	2446
Тернопільська	3352	3251	3082	3061	4298
Харківська	3721	3620	3467	3463	3360
Херсонська	2273	2475	2186	2121	4590
Хмельницька	1679	1636	1352	1388	1750
Черкаська	2132	2018	2139	1921	3690
Чернівецька	1718	1457	1398	2665	4678
Чернігівська	1897	2156	2095	2143	3486
Україна	104563	103953	106048	110669	135199

Таблиця 44

Динаміка кількості приїжджих, що отримали послуги у готелях України

	2003	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**
АР Крим	311519	341550	290673	320603	384792
Вінницька	81315	2383	56947	69710	76399

Волинська	91244	95746	89618	90315	122389
Дніпропетровська	258003	292362	27253	231121	242085
Донецька	209817	171473	180504	211857	207056
Житомирська	53628	54529	74981	89954	92215
Закарпатська	87131	95853	99156	121016	127013
Запорізька	111010	110521	122249	108030	105961
Івано-Франківська	65827	59136	72657	68380	68537
Київська	116369	109559	121728	121505	141364
Київ	869448	961418	325837	1112379	1195811
Кіровоградська	38005	47536	42337	36280	37940
Луганська	76248	76708	75378	93328	86140
Львівська	206151	219527	237293	278167	303188
Миколаївська	56464	61423	74709	65151	117452
Одеська	255780	267726	289770	295468	298504
Полтавська	101523	87021	83736	87843	90587
Рівненська	88538	87785	90701	95955	89880
Сумська	67876	69799	67083	70189	66112
Тернопільська	60230	644439	72637	67675	71321
Харківська	152562	171787	160174	168748	191731
Херсонська	60005	57224	48248	44383	57328
Хмельницька	68340	91353	80946	80828	104503
Черкаська	122118	105982	119913	110741	105672
Чернівецька	56762	46064	50920	60123	64438
Чернігівська	78741	90351	91446	96485	111736
Україна	**3738654**	**3907703**	**3938188**	**4196234**	**4560164**

Таблиця 45

Динаміка вантажообороту в Україні *(млрд. т км)*

Рік	**Усього**	**Види транспорту**					
		залізничний	**автомобільний**	**морський**	**річковий**	**трубопровідний**	**авіаційний**
1990	1039,3	474,0	79,7	265,6	11,9	208,0	0,1
1995	544,0	195,8	34,5	123,1	5,7	184,9	0,0
2000	394,1	172,8	19,3	8,6	5,9	187,5	0,0
2001	394,0	177,5	18,5	10,1	3,7	184,2	0,0
2002	411,3	193,1	20,6	8,8	4,2	184,2	0,4
2003	457,5	225,3	24,4	9,9	4,7	192,7	0,5
2004	480,1	234,0	28,8	9,3	5,6	202,1	0,3
2005	473,6	224,0	35,3	9,6	6,3	198,1	0,3
2006	494,6	240,8	40,6	12,1	6,3	194,5	0,3
2007	510,2	262,5	46,6	12,9	5,7	182,1	0,4
2008	491,7	256,9	37,4	15,8		181,3	0,4

Таблиця 46

Динаміка пасажирообороту в Україні *(млрд. пас.км)*

Рік	**Усього**	**Види транспорту**				
		залізничний	**автомобільний (авобуси)**	**морський**	**річковий**	**авіаційний**

1990	184,1	76,0	90,3	1,1	0,6	16,1
1995	102,5	63,8	34,8	0,5	0,1	3,3
2000	82,4	51,8	28,8	0,1	0,0	1,7
2001	82,6	49,7	31,0	0,0	0,1	1,8
2002	88,9	50,5	35,8	0,0	0,1	2,5
2003	96,6	52,6	40,1	0,0	0,1	3,8
2004	104,8	51,7	47,5	0,1	0,0	5,5
2005	111,4	52,7	52,5	0,1	0,0	6,1
2006	115,6	53,2	54,0	0,1	0,0	8,3
2007	118,7	53,1	56,1	0,1	0,1	9,3
2008	147,3	53,2	61,4	0,1		10,8

Таблиця 47

Густота транспортних шляхів в Україні (км шляхів на 1 тис. км^2 території)

	1990	**1995**	**2000**	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**
Експлуатаційна довжина залізничних колій загального користування	38	38	37	37	37	37	36	36	36	36	36
Експлуатаційна довжина річкових судноплавних шляхів загального користування	7	6	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Автомобільні дороги загального користування з твердим покриттям	260	270	271	272	272	273	273	273	274	274	275

Таблиця 48

Споживання послуг поштового зв'язку за регіонами України у 2006 р. (тис. од.)

Область	**Відправлено**			
	Листи	Телеграми	Посилки	Поштові перекази
АР Крим	14 226,7	629,6	784,5	6 829,5
Вінницька	6 851,5	116,1	267,5	6 378,7
Волинська	4 406,0	52,1	171,6	3 912,6
Дніпропетровська	20 933,3	429,7	952,5	8 895,2
Донецька	24 975,9	480,1	943,3	12 532,6
Житомирська	5 322,8	100,5	215,9	6 302,7
Закарпатська	3 430,4	97,9	188,5	3 454,0
Запорізька	10 934,9	158,8	405,6	6 135,8
Івано-Франківська	4 378,6	88,2	159,1	4 540,3
Київська	169 806,2	1 472,2	3 783,7	16 055,6
Кіровоградська	4 747,6	120,7	260,7	3 830,0
Луганська	12 090,3	233,4	524,7	8 673,1
Львівська	14 846,7	165,9	474,3	6 756,1
Миколаївська	5 252,0	128,6	308,0	3 105,6
Одеська	14 021,6	397,4	492,6	7 041,5

Полтавська	10 593,6	125,9	303,7	5 841,0
Рівненська	4 475,9	39,1	179,9	4 508,3
Сумська	8 082,2	122,1	209,7	3 937,1
Тернопільська	4 421,7	52,0	197,1	4 103,2
Харківська	20 900,7	199,0	1 112,8	8 592,0
Херсонська	5 830,6	150,7	277,1	3 849,2
Хмельницька	4 857,2	131,8	240,3	4 842,9
Черкаська	6 292,8	123,1	293,8	4 160,0
Чернівецька	2 600,4	28,0	138,3	2 912,3
Чернігівська	5 497,1	98,4	282,0	4 965,7
Україна	**389 776,7**	**5 741,3**	**13 167,2**	**152 155,0**

Таблиця 49

Щільність і забезпеченість областей України видами індивідуального зв'язку у 2006 році

Область	**Телефони стаціонарні**			
	Щільність (тел./на 100 осіб)	Забезпеченість (тел./на 1 км^2)	Міська мережа (тел./на 100 осіб)	Сільська мережа (тел./на 100 осіб)
АР Крим	22,7	17,2	24,3	9,2
Вінницька	18,6	11,8	28,2	9,7
Волинська	18,5	9,5	28,7	8,0
Дніпропетровська	28,8	30,9	31,9	13,3
Донецька	21,8	37,8	23,1	10,2
Житомирська	21,8	9,6	29,4	11,7
Закарпатська	14,7	14,3	23,2	9,7
Запорізька	30	20,4	34,5	15,6
Івано-Франківська	17,6	17,5	29,0	9,0
Київська	40,7	64,7	45,5	14,6
Кіровоградська	20	8,6	26,9	9,2
Луганська	19,2	17,2	20,9	8,9
Львівська	18,7	22,1	25,7	8,1
Миколаївська	24,5	12,1	31,5	10,0
Одеська	29,7	21,4	40,1	9,5
Полтавська	24,9	13,3	34,0	11,3
Рівненська	18,5	10,6	29,2	8,8
Сумська	20,9	10,6	25,7	11,6
Тернопільська	20,1	16,1	31,1	11,8
Харківська	27,6	24,8	32,0	11,0
Херсонська	23,7	9,3	32,8	9,8
Хмельницька	20,8	13,7	29,3	11,1
Черкаська	23,1	14,7	31,8	12,3
Чернівецька	21,1	23,6	32,7	12,9
Чернігівська	25,4	9,1	33,0	13,5
Україна	**24,7**	**19,1**	**31,2**	**10,7**

Таблиця 50

Динаміка розвитку мобільного зв'язку в Україні

	Чисельність абонентів , тис. осіб	
	2005	**2006**
АР Крим	2 207,8	2 442,6
Вінницька	249,6	1 229,0
Волинська	412,8	836,5
Дніпропетровська	2 070,7	2 649,4
Донецька	3 847,9	4 542,6
Житомирська	272,0	1 031,6
Закарпатська	568,3	1 017,6
Запорізька	928,4	1 390,8
Івано-Франківська	543,6	1 045,4
Київська	7 560,3	13 043,0
Кіровоградська	446,3	819,5
Луганська	1 585,5	2 303,7
Львівська	975,3	1 862,2
Миколаївська	582,1	1 084,6
Одеська	1 176,7	1 923,6
Полтавська	959,0	1 516,4
Рівненська	339,5	840,8
Сумська	537,2	973,4
Тернопільська	329,9	771,9
Харківська	2 135,4	2 708,4
Херсонська	656,4	1 164,0
Хмельницька	256,0	877,9
Черкаська	390,5	1 099,2
Чернівецька	592,4	810,9
Чернігівська	394,3	1 091,2
Україна	30 017,9	49 076,2

Тема 7. ПОЛІТИЧНА ТА САКРАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Географія політичних партій і рухів в Україні. Електоральна географія України. Політико-географічні регіони України.

Просторова організація влади в Україні.

Сакральна географія України. Георелігійна та геоконфесійна ситуація в Україні. Географія поширення християнства в Україні. Місця паломництва в Україні.

Рекомендована література:

1. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.
2. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії: Монографія. – Львів: Львівський нац. ун-тет, 2001. – 744 с.

3. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Навч. посіб. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
4. Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 310с.
5. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: монографія. – Львів: Літопис, 2006. – 490с.
6. Яценко Б.П., Стафійчук В.І., Брайчевський Ю.С., Бородієнко О.В., Подольський А.О. Політична географія і геополітика: Навч. посіб. – К.: Либідь, 2007. – 256 с.
7. Багров М.В. Региональная геополитика устойчивого развития: Монографія. – К.: Либідь, 2002. – 254 с.
8. Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева О.О. Географія релігій: Навч. посіб. – К.: АртЕК, 1999. – 504 с.
9. Шевчук Л.Т. Сакральна географія: Навч. посіб. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 1999. – 160 с.
10. Ковальчук А.С. Географія релігій в Україні. - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 308с.
11. Шишацький В.Б. Електорально-географічний аналіз підсумків парламентських виборів 2007 року // Вісник Київського університету. Географія. – 2008. – Вип. 55. – С. 46-49.
12. Шишацький В.Б. Парламентські вибори в Україні 2006: електорально-географічний аналіз // Вісник Київського університету. Географія. – 2007. – Вип. 54. – С. 39-42.
13. Шишацький В.Б. Електорально-географічна поляризація в Україні як чинник регіональної дестабілізації держави // Вісник Київського університету. Географія. – 2006. – Вип. 53. – С. 27-30.

Інформаційні матеріали до теми:

Таблиця 51

Результати голосування на дострокових парламентських виборах в Україні у 2007 році

Регіон	Партія регіонів		Блок Юлії Тимошенко		Блок "Наша Україна - Народна самооборона"		Комуністична партія України		Блок Литвина	
	Частка голосів, %	Рей-тинг	Частка голосів, %	Рей-тинг	Частка голосів, %	Рей-тинг	Частка голосів, %	Рей-тинг	Частка голосів, %	Рей-тинг
АР Крим	60,98	1	6,93	4	8,23	2	7,62	3	3,91	6
Вінницька	12,55	3	49,97	1	18,60	2	4,96	4	3,14	5
Волинська	6,72	3	57,59	1	19,99	2	2,72	5	4,59	4
Дніпропетровська	48,15	1	20,93	2	6,33	4	7,62	3	5,10	5
Донецька	72,05	1	3,92	4	1,63	6	6,05	3	0,86	7
Житомирська	22,41	2	37,00	1	15,12	3	5,80	5	8,29	4
Закарпатська	19,76	3	28,85	2	31,11	1	1,77	6	6,00	4
Запорізька	55,45	1	14,66	2	4,72	5	8,30	3	5,45	4

Івано-Франківська	2,95	4	50,67	1	36,78	2	0,78	7	0,97	5
Київська	13,04	3	53,38	1	15,12	2	2,95	5	5,13	4
Кіровоградська	26,99	2	37,57	1	11,67	3	6,43	4	5,54	5
Луганська	73,53	1	5,10	3	1,73	6	8,48	2	2,40	5
Львівська	4,19	3	50,38	1	36,02	2	1,03	6	1,10	5
Миколаївська	54,40	1	16,60	2	5,83	4	7,18	3	4,53	5
Одеська	52,22	1	13,72	2	6,49	4	6,16	5	5,12	6
Полтавська	24,75	2	37,86	1	14,50	3	6,48	4	4,89	5
Рівненська	10,41	3	50,97	1	20,76	2	2,40	5	6,11	4
Сумська	15,69	3	44,45	1	20,77	2	5,79	4	3,33	5
Тернопільська	3,01	4	51,57	1	35,16	2	0,69	7	1,55	5
Харківська	49,61	1	16,36	2	8,10	4	8,28	3	4,55	5
Херсонська	43,23	1	23,06	2	9,07	4	9,09	3	3,66	5
Хмельницька	14,05	3	48,16	1	18,41	2	3,95	5	6,62	4
Черкаська	15,49	2	47,03	1	15,25	3	4,86	5	4,93	4
Чернівецька	16,79	3	46,17	1	20,32	2	2,29	6	2,54	5
Чернігівська	20,72	2	41,92	1	14,85	3	6,65	4	4,19	5
Київ	15,04	3	46,18	1	15,79	2	4,55	5	6,59	4
Севастополь	64,53	1	5,01	4	2,30	7	10,30	2	2,45	6
Україна	34,37	1	30,71	2	14,15	3	5,39	4	3,96	5

Таблиця 52

Показники релігійної діяльності в Україні у 2008 році

	Кількість релігійних організацій		**Кількість монастирів**	**Кількість ченців**	**Кількість духовних навчальних закладів**	**Кількість священослужителів**
	зареєстрованих	**незареєстрованих**				
АР Крим	1339	674	6	33	9	1375
Вінницька	1698	267	21	206	4	1345
Волинська	1420	20	16	176	7	1354
Дніпропетровська	1133	27	10	165	7	1169
Донецька	1501	53	10	443	11	1688
Житомирська	1294	14	23	300	7	826
Закарпатська	1635	203	52	458	6	1606
Запорізька	871	48	6	150	3	976
Івано-Франківська	1328		30	249	10	991
Київська	1555		13	116	8	1393
Кіровоградська	564	44	2	24		568
Луганська	730	4	6	46	5	958
Львівська	2888		50	874	17	2511
Миколаївська	691	10	4	24		507
Одеська	1169	25	16	361	11	943
Полтавська	950		4	97	2	718
Рівненська	1433	27	20	490	6	1325
Сумська	719	3	5	68	2	569
Тернопільська	1702		35	448	11	1256
Харківська	684	113	8	67	8	1265
Херсонська	821	45	2	12	1	555

Хмельницька	1746		23	202	6	1038
Черкаська	1148	19	6	179	1	714
Чернівецька	1089	135	16	412	7	1787
Чернігівська	825	37	13	196	3	691
Київ	972	55	20	777	40	1207
Севастополь	113		4	25		106
Україна	**32018**	**1823**	**421**	**6598**	**192**	**29441**

Таблиця 53

Кількість зареєстрованих релігійних організацій основних християнських конфесій в Україні у 2008 році

	УПЦ-КП	**УПЦ-МП**	**УАПЦ**	**УГКЦ**	**РКЦ**	**ЄХБ**
АР Крим	40	509	10	8	13	66
Вінницька	213	848	53	15	131	155
Волинська	320	614	16	15	29	124
Дніпропетровська	100	544	10	7	8	98
Донецька	88	587	4	31	12	135
Житомирська	190	582	7	9	139	110
Закарпатська	28	608	2	402	96	72
Запорізька	101	314	8	3	13	128
Івано-Франківська	290	31	147	677	36	26
Київська	340	632	23	12	24	154
Кіровоградська	72	208	10	2	3	86
Луганська	24	356	6	3	1	84
Львівська	443	63	370	1538	148	79
Миколаївська	131	279	9	10	11	61
Одеська	94	527	7	19	23	149
Полтавська	152	417	-	7	6	79
Рівненська	309	626	23	5	17	113
Сумська	110	392	-	4	5	83
Тернопільська	225	125	287	787	88	17
Харківська	16	291	13	6	15	99
Херсонська	73	335	45	24	16	83
Хмельницька	202	898	76	48	150	164
Черкаська	141	514	55	3	8	178
Чернівецька	155	412	-	23	33	161
Чернігівська	106	518	-	2	4	72
Київ	125	228	30	18	25	68
Севастополь	2	51	1	3	1	7
Україна	**4090**	**11509**	**1212**	**3681**	**1055**	**2651**

Тема 8. СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ТА СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

Людський розвиток в Україні та її регіонах. Індикатори людського розвитку в Україні. Індекс розвитку людського потенціалу.

Рівень освіченості населення України. Рівень захворюваності населення України. Рівень злочинності в регіонах України. Рівень поширення соціальних негараздів в регіонах України. Гендерні співвідношення в Україні. Регіональні відміни гендерних співвідношень в державному управлінні та на ринку праці.

Рівень доходів населення України. Регіональні відміни показників добробуту населення. Чинники, особливості та регіональні відміни формування середнього класу в Україні.

Соціальна безпека України. Загрози та індикатори соціальної безпеки. Соціальна безпека регіонів України. Регіональна соціальна політика в Україні.

Семінарське заняття № 5
Людський розвиток в Україні

1. Рівень освіченості населення України.
2. Рівень захворюваності населення в Україні.
3. Рівень доходів та витрат населення України та його регіональні відміни.
4. Передумови та особливості формування середнього класу в Україні.
5. Україна в міжнародних рейтингах людського розвитку

Практична робота № 4
Оцінка рівня доходів населення України

Завдання 1. За даними таблиці 54 розрахуйте сумарні ранги регіонів за показниками доходів населення.

Таблиця 54

Показники доходів населення регіонів України у 2007 році

	Середньо-місячна номінальна заробітна плата, грн.,	**Вклади населення у комер-ційних банках, на душу населення, грн.**	**Забезпече-ність населення приватни-ми легко-вими авто-мобілями, шт., на 1000 жит.**	**Забезпече-ність населення основними домашніми телефон-ними апаратами (на 100 сімей)**	**Абоненти мережі Інтернет, на 1000 жителів, од.**
Україна	**1351**	3528,6	**122**	**60**	29,8

АР Крим	1220	3120,5	119	53	17,9
Вінницька	1028	1581,0	112	43	16,2
Волинська	1013	1905,0	101	50	16,2
Дніпропетровська	1455	4772,3	134	65	34,4
Донецька	1535	2848,8	104	50	14,6
Житомирська	1033	1539,8	113	51	9,6
Закарпатська	1091	1325,0	117	45	8,4
Запорізька	1394	2609,5	166	73	35,9
Івано-Франківська	1180	1984,0	106	48	11,9
Київська	1362	1893,9	158	54	14,1
Кіровоградська	1054	1397,7	110	43	10,5
Луганська	1323	1669,3	124	49	7,3
Львівська	1183	3817,0	98	59	31,0
Миколаївська	1202	2437,1	96	59	15,0
Одеська	1226	3456,2	100	83	65,0
Полтавська	1243	2569,1	154	55	18,7
Рівненська	1133	1677,9	88	50	11,3
Сумська	1098	1696,8	93	51	20,3
Тернопільська	943	1964,3	91	55	15,2
Харківська	1251	2663,5	124	67	39,2
Херсонська	1017	1908,4	124	56	21,4
Хмельницька	1045	1912,3	95	51	19,1
Черкаська	1085	2142,5	130	51	12,6
Чернівецька	1051	1728,4	99	56	12,8
Чернігівська	1016	1800,8	85	55	16,2
Київ	2300	19943,0	221	109	150,5

Завдання 2. На основі розрахованих сумарних рангів визначте групи регіонів України за доходами населення. Виділіть три – п’ять груп регіонів. Дайте їм назви. З’ясуйте причини, які зумовлюють такий регіональний розподіл. Нанесіть виділені групи регіонів на контурну карту.

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
2. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
3. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.

4. Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Куценко В.І., Лібанова Е.М., Бандур С.І. Гуманітарна сфера України: проблеми і шляхи формування. – К.: РВПС України НАНУ, 2000. – 95 с.
5. Куценко В.І. Розвиток соціальної сфери в умовах формування ринкових відносин (питання теорії і практики). – К.: РВПС України НАНУ, 2007. – 100 с.
6. Куценко В.І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики): Монографія. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2008. – 818с.
7. Лібанова Е.М., Власенко Н.С., Власюк О.С., Калачова І.В., Макарова О.В. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан. – К.: СПД Савчина, 2002. – 123 с.
8. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2006. – 356 с.
9. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз: Монографія / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2007. – 327с.
10. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір: колективна монографія / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2008. – 316с.
11. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: Монографія. – К., 2009. – 346 с.
12. Гнибіденко І.Ф., Колот А.М., Новікова О.Ф., Новіков В.М., Пасхавер Б.Й. Соціальна безпека: теорія та українська практика. – К.: КНЕУ, 2006. – 291 с.
13. Новак І.М. Соціальний розвиток регіонів України: оцінка та напрями зменшення диспропорцій: Монографія. – Донецьк; К., 2008. – 196 с.
14. Бандур С.І., Заяць Т.А., Куценко В.І., Зінич В.Т., Головко Л.В. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 619 с.
15. Мезенцева Н.І. Суспільно-географічні аспекти соціальної безпеки регіонів України // Географія в інформаційному суспільстві. Зб. наук. праць. – Т.2. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2008. – С. 108-110.
16. Мезенцева Н.І., Штельмах О.О. Типізація регіонів України за загрозами соціальної безпеки // Вісник Київського ун-ту. Географія. - Вип.53. – К.: ВПЦ “Київський ун-тет”, 2006. – С.19-20.
17. Мезенцева Н.І., Штельмах О.О.Регіональний аналіз добробуту населення України // Вісник Київського ун-ту. Географія. - Вип.52. – К.: ВПЦ “Київський ун-тет”, 2006. – С.27-29.
18. Мезенцева Н.І. Гендерна географія як новий напрям суспільно-географічних досліджень в Україні // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення // Зб.наук.праць. Херсон:: ПП. Вишемирський, 2009. – С. 315-321.
19. Мезенцева Н.І., Капустяний О.О., Клюйко Т.І., Лациба К.В., Машко А.О. Управлінські та демографічні аспекти гендерних співвідношень в Україні

та Фінляндії // Економічна та соціальна географія. – К., 2009. – Вип. 59. – С. 64-72.
20. Данилишин Б., Веклич О. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку // Економіка України. – 2008. - №7. – С. 13-23.

Таблиця 55

Доходи та витрати населення регіонів України у 2008 році

	Доходи	у т.ч. заробітна плата	Витрати та заощадження
АР Крим	31537	12338	31537
Вінницька	25942	9338	25942
Волинська	14897	5266	14897
Дніпропетровська	69683	34276	69683
Донецька	92797	44542	92797
Житомирська	20157	7677	20157
Закарпатська	16289	5927	16289
Запорізька	35800	16411	35800
Івано-Франківська	20445	6942	20445
Київська	31554	13990	31554
Кіровоградська	15681	5824	15681
Луганська	40241	17832	40241
Львівська	42885	17609	42885
Миколаївська	20053	8538	20053
Одеська	39871	16706	39871
Полтавська	27460	11791	27460
Рівненська	16964	6379	16964
Сумська	20080	8227	20080
Тернопільська	15257	5007	15257
Харківська	51708	21219	51708
Херсонська	16451	5858	16451
Хмельницька	20858	7204	20858
Черкаська	20529	7891	20529
Чернівецька	12402	4061	12402
Чернігівська	18383	7065	18383
Київ	112097	60057	112097
Севастополь	6612	3078	6612
УКРАЇНА	**856633**	**371053**	**856633**

Таблиця 56

Розподіл населення України за рівнем середньодушових загальних доходів, %

	2006			2007		
	Усі домогосподарства	у міських поселеннях	у сільській місцевості	Усі домогосподарства	у міських поселеннях	у сільській місцевості
Усе населення	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Із середньодушовими загальними доходами у місяць, грн.						
до 300,0	19,7	15,0	29,0	3,7	2,1	6,8
300,1–360,0	10,5	9,6	12,3	3,9	3,2	5,4
360,1–420,0	11,6	11,1	13,0	6,3	5,1	8,7
420,1–480,0	10,1	9,9	10,3	7,7	7,0	9,1
480,1–540,0	9,7	10,7	7,7	8,8	8,9	8,8
540,1–600,0	7,1	7,6	6,1	10,4	9,6	12,1
600,1–660,0	6,2	7,0	4,7	9,7	9,1	10,9
660,1–720,0	4,9	5,2	4,4	8,3	8,4	8,1
720,1–780,0	20,2[2]	23,9	12,5	7,1	7,2	6,9
780,1–840,0	…	…	…	5,8	5,9	5,6
понад 840,0	…	…	…	28,3	33,5	17,6
Частка населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму	50,9	44,6	63,9	29,3	25,4	37,5

Таблиця 57

Динаміка рівня захворюваності населення в Україні (на 100 тис. осіб)

	1990	**1995**	**2000**	**2005**	**2006**	**2007**
Усі захворювання	**62335**	**63474**	**67966**	**70138**	**69173**	**70814**
деякі інфекційні та паразитарні хвороби	2582	2934	2915	2850	2816	2790
новоутворення	601	639	776	870	888	879
хвороби крові та кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму	221	373	499	506	505	500
хвороби ендокринної системи, розладу харчування та порушення обміну речовин	594	531	1210	1170	1168	1166
розлади психіки та поведінки	514	521	494	486	463	475
хвороби нервової системи	5112	5923	1519	1607	1639	1623
хвороби ока та його придаткового апарату	…	…	3129	3441	3459	3480
хвороби вуха та соскоподібного відростка	…	…	2332	2550	2547	2584
хвороби системи кровообігу	2225	2710	4747	5179	5215	5260
хвороби органів дихання	32962	30628	29727	29609	28552	30101
хвороби органів травлення	2303	2597	2903	3004	2968	2976
хвороби шкіри та підшкірної клітковини	3483	4181	4053	4126	4090	4213
хвороби кістково-м’язової системи і сполучної тканини	2661	2761	3191	3411	3427	3387
хвороби сечостатевої системи	2370	3012	3937	4655	4661	4601
вагітність, пологи та післяпологовий період	3358[3]	4051	4621[3]	5342[3]	5426[3]	5448[3]

уроджені аномалії (вади розвитку), деформації та хромосомні порушення	79	92	125	114	114	111
травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин	5550	5161	4749	4825	4911	4930

Таблиця 58

Динаміка кількості зареєстрованих злочинів у регіонах України
(тис. зареєстрованих злочинів)

	1990	**1995**	**2000**	**2005**	**2006**	**2007**
АР Крим	23,6	34,4	30,2	23,8	18,8	20,8
Вінницька	8,6	14,6	14,0	12,5	11,4	10,6
Волинська	4,5	7,6	7,7	8,6	8,2	8,3
Дніпропетровська	41,7	81,4	65,6	46,5	38,1	36,0
Донецька	44,2	62,7	54,7	58,2	52,2	49,5
Житомирська	8,3	15,4	15,8	10,0	8,7	7,9
Закарпатська	3,5	7,6	6,7	6,6	5,6	5,2
Запорізька	17,3	32,4	32,6	28,4	25,8	27,4
Івано-Франківська	4,6	9,1	8,9	7,5	6,4	5,8
Київська	10,2	17,2	15,8	13,5	12,3	12,1
Кіровоградська	8,5	12,9	12,8	9,6	7,8	7,1
Луганська	25,9	50,6	39,3	35,3	29,7	28,2
Львівська	14,9	26,0	22,1	18,7	16,9	15,4
Миколаївська	11,3	20,4	17,9	14,2	12,5	11,3
Одеська	23,1	34,1	26,9	23,5	21,2	20,0
Полтавська	10,0	18,8	17,7	17,9	15,3	14,7
Рівненська	4,1	7,1	7,7	7,7	6,3	5,9
Сумська	6,8	15,0	14,4	11,3	9,7	9,2
Тернопільська	3,5	6,8	6,4	5,7	5,4	4,9
Харківська	26,6	49,5	43,1	32,0	26,8	25,7
Херсонська	9,4	16,8	14,4	13,2	10,6	10,0
Хмельницька	4,9	10,6	10,4	10,6	9,6	8,5
Черкаська	7,4	13,8	14,4	10,3	8,8	8,1
Чернівецька	3,0	5,2	4,7	5,1	5,1	5,0
Чернігівська	7,7	11,3	12,6	9,5	8,0	7,4
Київ	20,9	36,6	28,6	33,4	29,5	26,0
Севастополь	…	3,9	4,3	4,7	4,7	4,4
Україна	**369,8**	**641,9**	**567,8**	**491,8**	**428,1**	**408,2**

Таблиця 59

Динаміка статево-вікової структури депутатів Верховної Ради України, %

Вікові групи	**Чоловіки**				**Жінки**			
	1998	**2002**	**2007**	**2009**	**1998**	**2002**	**2007**	**2009**
21-30	4,3	3,0	2,9	1,2	0,2	-	0,5	0,5
31-40	21,9	19,1	14,7	15,4	2,5	1,9	1,8	1,8

41-50	41,8	32,1	29,6	30,6	2,5	2,6	3,4	2,3
51-60	19,9	26,5	30,8	28,3	1,4	1,4	2,5	2,8
61-70	4,3	10,9	12,2	12,6	-	-	0,5	0,7
71-80	0,9	2,6	1,1	3,9	0,2	-	-	-
Разом	93,15	94,2	91,4	92,0	6,85	5,8	8,6	8,0

Таблиця 60

Частка жінок серед голів Рад народних депутатів різних рівнів, 2009 рік, %

Регіони	Районні ради	Міські ради	Селищні ради	Сільські ради
АР Крим (вкл. Севастополь)	-	-	16,7	32,4
Вінницька	3,7	5,6	8,0	25,7
Волинська	12,5	-	9,5	25,2
Дніпропетровська	18,2	-	20,5	34,9
Донецька	11,8	4,1	37,7	29,6
Житомирська	-	10,0	21,6	35,0
Закарпатська	-	10,0	5,6	15,8
Запорізька	-	-	18,2	37,5
Івано-Франківська	-	-	8,7	21,1
Київська (вкл. Київ)	4,0	-	14,3	34,6
Кіровоградська	19,0	-	12,0	32,1
Луганська	-	8,8	26,7	22,6
Львівська	-	7,0	22,6	20,3
Миколаївська	5,3	22,2	17,6	38,1
Одеська	7,7	5,9	29,0	31,8
Полтавська	-	13,3	19,0	26,5
Рівненська	12,5	-	11,8	26,8
Сумська	11,8	20,0	21,1	34,2
Тернопільська	6,7	5,9	26,7	24,2
Харківська	7,4	11,8	16,7	35,3
Херсонська	11,1	11,1	6,9	27,6
Хмельницька	-	18,2	21,7	29,7
Черкаська	5,0	-	21,4	31,4
Чернівецька	-	11,1	12,5	12,3
Чернігівська	13,6	13,3	20,0	39,4
Україна	**5,6**	**6,4**	**20,2**	**29,1**

Опорний конспект лекції
„СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ”

Поняття соціальної безпеки є багатогранним. У широкому розумінні соціальна безпека визначається як постійна доступність достатньої кількості соціальних гарантій і благ для нормальної життєдіяльності населення. При цьому під соціальними гарантіями й благами маються на увазі не тільки соціально-психологічні, гуманітарні, демографічні, працересурсні й сервісні

складові, але й можливість одержання послуг різного виду відповідно до реальної платоспроможності населення.

Соціальними пріоритетами України та її регіонів є соціальна стабільність, підвищення рівня життя населення, збереження генофонду нації й зміцнення здоров'я громадян, формування сучасного середнього класу зі способом життя, властивим економічно розвиненим країнам, збереження працересурсного потенціалу й створення ефективної системи соціального захисту. Критеріями соціальної безпеки регіонів України на сучасному етапі є збільшення середньої тривалості життя населення й підвищення рівня його доходів.

Визначення ступеня соціальної безпеки регіонів України ґрунтується на оцінці й аналізі кількох груп різних за походженням загроз. Першу групу складають регіональні загрози, що мають економічне походження:

- загрози, пов'язані з регіональною диференціацією рівня доходів населення внаслідок низького рівня заробітної плати, зниження відтворювальної й стимулюючої її функції, соціальної поляризації суспільства на бідних і багатих при відсутності достатньої кількості представників середнього класу, зниження рівня споживання найважливіших продуктів харчування нижче мінімально допустимих норм;
- загрози, пов'язані із ситуацією на регіональних ринках праці внаслідок безробіття, скорочення попиту на робочу силу, втрати стабільного соціально-професійного статусу чисельними соціальними групами;
- загрози, пов'язані з погіршенням якості й звуженням асортименту наданих послуг (культурно-освітніх, медичних, побутових і інших);
- загрози, пов'язані із проблемою фінансування регіональних соціальних програм.

Другу групу складають загрози демографічного походження:

- загрози регіональної депопуляції населення внаслідок природного скорочення, погіршення вікової структури населення, міграційного відтоку населення, зменшення середньої тривалості життя;
- загрози погіршення якості трудових ресурсів регіонів через порушення необхідних умов для відтворення робочої сили.

У третю включаються загрози, що мають гуманітарне походження:

- загрози соціальних протиріч, в основі яких лежать мовні, конфесійні регіональні відмінності;
- загрози поширення соціальних негараздів.

Для діагностики соціальної безпеки України та її регіонів доцільно використовувати такі групи індикаторів:

- індикатори якості життя населення: коефіцієнти народжуваності, смертності, дитячої смертності, очікувана середня тривалість життя населення, частка пенсіонерів у віковій структурі населення, коефіцієнти одружень і розлучень, рівень захворюваності, кількість інвалідів, рівень освіченості населення, коефіцієнти вибуття й прибуття населення, міграційне сальдо;

- індикатори напруженості на ринку праці: рівні зайнятості й безробіття, питома вага безробітної молоді, чисельність безробітних, які перебували на обліку більше року, навантаження на одне вільне робоче місце, попит та пропозиція робочої сили, рівні працевлаштування;
- індикатори добробуту населення: ВВП на душу населення, рівень оплати праці, співвідношення доходів і витрат населення, частка населення, що проживає за межею бідності, рівень інфляції, забезпеченість населення різними видами послуг (побутовими, інформаційними й ін.), продовольча доступність для населення;
- індикатори соціальних негараздів: співвідношення доходів найбагатших і найбідніших родин, заробітна плата жінок в % до заробітків чоловіків, рівень злочинності, кількість самогубств, рівень поширення наркоманії й алкоголізму, кількість хворих на СНІД;

На рівень соціальної безпеки в Україні, насамперед, впливають організаційно-правові передумови, до яких належать соціальне законодавство, соціальні гарантії, діяльність управлінських структур державного і регіонального рівнів. Рівень соціальної безпеки в регіонах найбільше залежить від соціально-економічних чинників. Соціально-економічні чинники (трансформаційні процеси в економіці, скорочення виробництва, рівень урбанізації регіону, освітньо-професійний рівень населення тощо) характеризуються значними регіональними відмінами і неоднозначним впливом на рівень соціальної безпеки. Так, в урбанізованих регіонах вищими є офіційні показники доходів населення, а поширення соціальних лих, подекуди, досягає критичної негативної межі.

Останні 15 років постійно кластер з найнижчим рівнем демографічних загроз соціальної безпеки утворює м. Київ, Закарпатська та Рівненська області, а з катастрофічним – Чернігівська область; з найнижчим рівнем напруженості на ринку праці – м. Київ, критичним – Тернопільська, Чернівецька та Рівненська області; з найнижчим рівнем загроз добробуту населення – м. Київ, катастрофічним – Тернопільська, Чернівецька та Закарпатська області; з найнижчим рівнем загроз поширення соціальних негараздів – Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Львівська, Тернопільська області, катастрофічним – Донецька, Луганська та Херсонська області. Виділені чотири види кластерів регіонів відповідно до визначених загроз соціальної безпеки підтвердили, що місто Київ має найвищий рівень соціальної безпеки, а всі індикатори загроз соціальної стабільності мають найнижчі рівні свого прояву. Решту регіонів за складом та інтенсивністю прояву соціальних загроз можна об'єднати у такі групи:

- Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька області, де основними загрозами соціальної безпеки є депопуляція населення, його старіння, неконтрольовані трудові міграції, низький рівень добробуту населення, значна поляризація населення за доходами, критичний рівень поширення злочинності, соціальних хвороб;

- Харківська, Одеська області та АР Крим, де загрозами соціальної безпеки є низький рівень життя населення, поширення соціальних хвороб, депопуляція населення;
- Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Сумська, Херсонська, Черкаська, Чернігівська області, де основними загрозами соціальної безпеки є критично низький рівень добробуту населення, поширення бідності, критичний рівень депопуляції населення, його старіння, неконтрольовані трудові міграції, значне безробіття населення;
- Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Волинська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька області, де основними загрозами соціальної безпеки є критичний стан напруженості на ринку праці, поширення неконтрольованих трудових міграцій, низький рівень життя населення, поширення бідності.

Тема 9. ГЕОГРАФІЯ ПАЛИВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Господарське значення та структура паливної промисловості України. Паливно-енергетичний баланс України. Рівень забезпеченості господарства паливними ресурсами.

Географія вугільної промисловості. Вугільні басейни України. Центри вуглевидобутку. Географія виробництва коксу.

Географія нафтової і газової промисловості. Нафтогазоносні райони України. Центри видобутку нафти і газу. Географія нафтопереробної промисловості. Географія газопереробної промисловості. Географія транспортування нафти і газу. Нафто- та газопроводи. Підземні сховища газу.

Географія торф'яної промисловості.

Проблеми та перспективи розвитку і розміщення паливної промисловості України.

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
2. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.
3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
4. Іщук С.І. Промислові комплекси України. Наукові основи територіальної організації. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2003. – 248 с.
5. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
6. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект: Монографія / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К., 2003. – 404 с.

7. Масляк П.О. Географія України: Навч. посіб. – К. : Стафед-2, 2000. – 148 с.
8. Паливно-енергетичний комплекс України на порозі третього тисячоліття / За ред. А.К.Шидловського, М.П.Ковалка. – К.: Українські енциклопедичні знання, 2001. – 400 с.
9. Галиновський Є.І., Піріашвілі Б.З., Плюта І.Ю., Чиркін Б.П. Ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів у регіонах України. – К.: РВПС України НАНУ, 2006. – 56 с.
10. Програма "Українське вугілля" (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2001 р. № 1205).
11. Концепція реформування вугільної галузі (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 травня 2008 р. № 737-р).
12. Концепція розвитку вугільної промисловості (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 липня 2005 р. № 236-р).
13. Енергетична стратегія України на період до 2030 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. № 145).
14. Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 роки (схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 р. № 1174).

Інформаційні матеріали до теми:

Таблиця 61

Динаміка виробництва продукції паливної промисловості України

Рік	Динаміка видобутку			Випуск вугілля готового*, млн. т
	Нафта та газовий конденсат, млн. т	Природний газ, млрд. м^3	Вугілля всього, млн. т	
1991	4,9	24,4	137,0	
1992	4,5	20,9	134,5	
1993	4,2	19,2	116,0	
1994	4,2	18,3	94,5	
1995	4,1	18,2	83,8	
1996	4,1	18,4	70,5	57,0
1997	4,0	18,0	76,9	
1998	3,9	18,0	77,2	
1999	3,8	18,1	81,7	
2000	3,7	17,9	81,0	62,4
2001	3,7	18,4	83,9	61,7
2002	3,7	18,7	82,5	59,5
2003	4,0	19,3	80,3	59,8
2004	4,75	20,5	80,2	59,4
2005	4,4	20,8	78,1	60,4
2006	4,5	21,1	80,3	61,7
2007	4,4	20,8	75,5	58,9

2008	4,2	21,0	77,8	59,3

* Облік запроваджено з 1996 р. (включає продукти збагачення та рядове вугілля, відвантажене споживачам без збагачення).

Таблиця 62

Виробництво вугілля в Україні у 2008 році

	тис. т.
Усього	77802,2
у т.ч. енергетичне	50981,7
коксівне	26820,5
Донецька область	33332,7
Луганська область	26585,8
Дніпропетровська область	14162,8
Львівська область	3105,3
Волинська область	574,2

Таблиця 63

Видобування енергетичних матеріалів у структурі реалізованої промислової продукції, %

до 5,0%	Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька
до 9,0%	Ар Крим, Івано-Франківська, Львівська, Полтавська
понад 9,1%	Донецька, Луганська, Сумська, Чернігівська

Центри вуглевидобутку

Донецький кам'яновугільний басейн

ДОНЕЦЬК, РОВЕНЬКИ, ПЕРШОТРАВЕНСЬК, КРАСНОАРМІЙСЬК, ЛУГАНСЬК, КРАСНОДОН, МАКІЇВКА, СВЕРДЛОВСЬК, ДОБРОПІЛЛЯ, Павлоград, Тернівка, Дзержинськ, Горлівка, Шахтарськ, Торез, Білоріченський, Красний Луч, Антрацит, Кіровське, Єнакієве, Родинське, Новогродівка, Димитров, Сніжне, Лисичанськ, Первомайськ

Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн

Сокаль, Нововолинськ, Червоноград

Придніпровський буровугільний басейн

Олександрія

Родовища нафти та газу

Західний нафтогазоносний район

Газові та газоконденсатні родовища: Локачинське, Залужанське, Летнянське, Рудківське

Нафтові родовища: Долинське, Лопушнянське

Нафтогазові родовища: Бориславське, Битків-Бабчинське

Східний нафтогазоносний район

Газові та газоконденсатні родовища: Талалаївське, Клинсько-Краснознам'янське, Семенівське, Абазівське, Машівське, Західно-Хрестищенське, Єфремівське, Кегичівське, Шебелинське, Багатойське, Солохівське, Кобзівське

Нафтові родовища: Прилуцьке, Бугруватівське, Малодівицьке

Нафтогазові родовища: Качанівське, Рибальське, Анастасівське, Леляківське, Гнідинцівське, Яблунівське, Глинсько-Розбишівське, Опішнянське, Тимофіївське, Скороходівське, Матвіївське

Південний нафтогазоносний район

Газові та газоконденсатні родовища: Голіцинське, Штормове, Джанкойське

Центри нафтопереробки: Кременчук, Лисичанськ, Надвірна, Дрогобич, Одеса, Херсон
Центри газопереробки: газопереробні заводи Шебелинський, Яблунівський, Селещинський, Волинський, Гнідинцівський, Качанівський

Центри виробництва коксу: Алчевськ, Єнакієве, Горлівка, Авдіївка, Донецьк, Макіївка, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Маріуполь, Харків, Кривий Ріг, Стаханов

Структура галузі

ГІРНИЧО-ВИДОБУВНА ПРОМИСЛОВІСТЬ
- Вугільна промисловість
- Нафтова та газова промисловість
- Торф'яна промисловість

ПЕРЕРОБНА ПРОМИСЛОВІСТЬ
- Виробництво коксу
- Нафтопереробна промисловість
- Газопереробна промисловість
- Торфобрекетна промисловість

Тема 10. ГЕОГРАФІЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ

Господарське значення та структура електроенергетики. Енергобаланс України.

Географія атомної електроенергетики. Географія теплової електроенергетики. Географія гідроелектроенергетики. Географія вітрової електроенергетики.

Регіональні електроенергетичні системи України.

Географія транспортування електроенергії. Мережа ЛЕП та підстанцій.

Проблеми та перспективи розвитку і розміщення електроенергетики України.

Практична робота № 5
Географія паливної промисловості та електроенергетики України

Завдання 1. Використовуючи Комплексний атлас України, нанесіть на контурну карту сировинну базу паливної промисловості України (кам'яне і буре вугілля, нафта, природний газ) та центри нафто- і газопереробки.

Завдання 2. Використовуючи Комплексний атлас України, нанесіть на контурну карту найпотужніші електростанції України за даними таблиці 64.

Таблиця 64

Найпотужніші електростанції України

Потужність, тис. кВт	Теплові	Гідравлічні	Атомні
Понад 1500	Вуглегірська, Запорізька, Криворізька, Бурштинська, Зміївська, Ладижинська, Трипільська, Старобешівська, Придніпровська, Слов'янська	Дніпровська	Запорізька, Південноукраїнська Рівненська, Хмельницька
Менше 1500	Луганська, Курахівська, Зуївська, Добротвірська, Київська ТЕЦ-5, Київська ТЕЦ-6	Кременчуцька, Дністровська, Київська, Канівська, Каховська, Дніпродзержинська	

Завдання 3. Використовуючи Комплексний атлас України, проаналізуйте співвідношення обсягів виробництва та споживання електроенергії у регіонах України та заповніть таблицю 65.

Таблиця 65

Групи регіонів України за співвідношенням виробництва та споживання електроенергії

Регіони з надлишковим виробництвом електроенергії	Регіони із збалансованим виробництвом та споживанням електроенергії	Регіони із недостатнім виробництвом електроенергії

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
2. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.

3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
4. Іщук С.І. Промислові комплекси України. Наукові основи територіальної організації. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2003. – 248 с.
5. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
6. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект: Монографія / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К., 2003. – 404 с.
7. Масляк П.О. Географія України: Навч. посіб. – К. : Стафед-2, 2000. – 148 с.
8. Паливно-енергетичний комплекс України на порозі третього тисячоліття / За ред. А.К.Шидловського, М.П.Ковалка. – К.: Українські енциклопедичні знання, 2001. – 400 с.
9. Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 роки (схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 р. № 1174).

Інформаційні матеріали до теми:

Таблиця 66

Динаміка виробництва електроенергії в Україні

Рік	Динаміка виробництва електроенергії, млрд. кВт·год.	Структура виробництва електроенергії за видами електростанцій, %			
		теплові	гідравлічні	атомні	вітрові
1991	276,8	68,6	4,3	27,1	
1992	250,0	67,2	3,2	29,5	
1993	227,4	62,0	4,9	33,1	
1994	200,8	59,6	6,1	34,3	
1995	194,0	58,4	5,3	36,3	
1996	183,0	51,7	4,8	43,5	
1997	178,0	49,7	5,6	44,7	
1998	172,8	47,3	9,2	43,5	
1999	172,1	49,7	8,4	41,9	
2000	171,4	48,0	6,7	44,9	
2001	173,0	48,9	7,1	44,0	
2002	173,7	49,5	5,6	44,9	
2003	180,4	49,6	5,2	45,1	0,06
2004	182,2	45,7	6,5	47,7	0,05
2005	186,1	45,5	6,7	47,7	0,05
2006	193,4	46,6	6,7	46,6	0,05
2007	195,1	47,4	5,2	47,4	0,002
2008	191,7	47,2	5,9	46,9	0,002

Таблиця 67

Потужність електростанцій (тис. кВт) та її структура за регіонами (%)

Потужність	Регіони	Частка			
		теплові	гідравлічні	атомні	вітрові
До 500	АР Крим	87,0			13,0
	Волинська	100			
	Житомирська	99,0	1,0		
	Закарпатська	43,3	56,7		
	Одеська	100			
	Полтавська	99,6	0,4		
	Сумська	99,6	0,4		
	Тернопільська	92,8	7,2		
	Херсонська	30,8	69,0		0,2
До 1000	Кіровоградська	23,0	77,0		
	Львівська	100			
	Черкаська	41,2	58,8		
	Чернівецька	5,0	95,0		
До 5000	Вінницька	99,7	0,3		
	І-Франківська	99,97	0,03		
	Київська	83,8	16,2		
	Луганська	100			
	Миколаївська	3,6	5,8	90,6	
	Рівненська	1,0	0,5	98,5	
	Харківська	100			
	Хмельницька	6,5	0,3	93,2	
Понад 5000	Дніпропетр-ка	93,0	7,0		
	Донецька	99,5	0,3		0,2
	Запорізька	32,2	14,1	53,7	

Таблиця 68

Виробництво електроенергії у розрахунку на 1 жителя, кВт·год,

до 500	АР Крим, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Одеська, Сумська, Тернопільська
до 2000	Кіровоградська, Львівська, Чернівецька, Полтавська, Херсонська, Черкаська, Чернігівська
до 5000	Вінницька, Дніпропетровська, Київська, Луганська, Харківська
понад 5000	Донецька, Івано-Франківська, Хмельницька, Рівненська, Миколаївська, Запорізька

Таблиця 69

Частка регіонів у загальнодержавному виробництві електроенергії, %, 2006

Понад 10%	Запорізька, Донецька
Понад 5%	Дніпропетровська, Івано-Франківська, Київська, Миколаївська, Рівненська, Хмельницька
Понад 2%	Вінницька, Луганська, Харківська

Понад 0,5%	Кіровоградська, Львівська, Чернівецька, Полтавська, Херсонська, Черкаська
Менше 0,5%	АР Крим, Волинська, Житомирська, Чернігівська, Одеська, Сумська, Тернопільська, Закарпатська

Таблиця 70

Електростанції України

Потужність, тис. кВт	Теплові	Гідравлічні	Атомні	Вітрові
Понад 1500	Вуглегірська (Донецька обл.) Запорізька Криворізька Бурштинська (ІФранківська) Зміївська (Харківська) Ладижинська (Вінницька) Трипільська (Київська) Старобешівська (Донецька) Придніпровська (Дніпропетр.) Слов'янська (Донецька)	Дніпровська (Запорізька)	Запорізька Південноукраїнська (Миколаївська) Рівненська Хмельницька	
Понад 500	Луганська Курахівська (Донецька) Зуївська (Донецька) Добротвірська (Львівська) Київська ТЕЦ-5 Київська ТЕЦ-6	Кременчуцька (Кіровоградська, Світловодськ) Дністровська (Чернівецька)		
Менше 500 (але не менше 10)	Дарницька ТЕЦ (Київ) Білоцерківська ТЕЦ (Київська) ХарківськаТЕЦ-5 ХарківськаТЕЦ-4 ХарківськаТЕЦ-3 Есхар ТЕЦ-2 (Харківська, Чугуївський р-н) Миронівська ТЕС (Донецька) Краматорська	Київська ГЕС Київська ГАЕС Канівська ГЕС Каховська ГЕС Дніпродзержинська ГЕС Теребле-Ріцька ГЕС (Закарпатська, Хуст)		Донузлавська (АРК, Чорноморський район, Євпаторія, озеро Донузлав) Тарханкутська (поряд із Донузлавською, Чорноморський район АРК) Східно-Кримська (АРК, Ленінський

	ТЕЦ (Донецька) Зуївська ЕТЕЦ (Донецька, експе-риментальна) Сімферопрльська ТЕЦ Севастопольська ТЕЦ Сакська ТЕЦ (АРК) Камиш-Бурунська ТЕЦ (АРК, Керч) Сєвєродонецька ТЕЦ (Луганська) Лисичанська ТЕЦ (Луганська) Вінницька ТЕЦ Чернігівська ТЕЦ Черкаська ТЕЦ Кіровоградська ТЕЦ Олександрійська ТЕЦ-1-2 (Кіровоградська) Львівська ТЕЦ-1 Львівська ТЕЦ-2 Одеська ТЕЦ Миколаївська ТЕЦ Херсонська ТЕЦ Кременчуцька ТЕЦ(Полтавська) Дніпродзержин-ська ТЕЦ Криворізька ТЕЦ Калуська ТЕЦ (ІФранківська) Сумська ТЕЦ Охтирська ТЕЦ (Сумська)			район, Щолкіне, Акташське озеро)

Тема 11. ГЕОГРАФІЯ ЧОРНОЇ ТА КОЛЬОРОВОЇ МЕТАЛУРГІЇ УКРАЇНИ

Господарське значення та структура чорної і кольорової металургії.

Географія чорної металургії. Умови та фактори розвитку і розміщення галузі. Сировинна база чорної металургії. Географія гірничорудної промисловості та виробництва нерудної сировини. Центри виробництва

чорних металів, труб та феросплавів. Географія електрометалургії та порошкової металургії.

Металургійні регіони та центри України.

Географія кольорової металургії. Особливості та чинники розвитку і розміщення галузі. Сировинна база кольорової металургії. Центри алюмінієвої, титано-магнієвої, нікелевої, цинкової, ртутної промисловості.

Проблеми та перспективи розвитку і розміщення чорної та кольорової металургії України.

Практична робота № 6
Оцінка розміщення чорної металургії України

Завдання 1. Використовуючи Комплексний атлас України, нанесіть на контурну карту сировинну базу чорної металургії України (залізна і марганцева руди, коксівне вугілля, флюсові вапняки).

Завдання 2. Нанесіть на контурну карту металургійні райони України (Придніпровський, Донецький, Приазовський) і покажіть сировинні зв'язки між ними.

Завдання 3. Проаналізуйте територіальну організацію чорної металургії України і заповніть таблицю 71.

Таблиця 71

Характеристика металургійних районів України

Металургійні райони	Фактори розміщення	Металургійні вузли	Основні підприємства

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
2. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.
3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
4. Іщук С.І. Промислові комплекси України. Наукові основи територіальної організації. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2003. – 248 с.
5. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.

6. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект: Монографія / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К., 2003. – 404 с.
7. Масляк П.О. Географія України: Навч. посіб. – К. : Стафед-2, 2000. – 148 с.
8. Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 роки (схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 р. № 1174).
9. Медовар Б.И. Металлургия вчера, сегодня, завтра. – К.: НД, 1990. – 189 с.
10. Козенко А.В. Металлургический фонд Украины. – К.: НД, 1990. – 115 с.

Інформаційні матеріали до теми:

Таблиця 72

Динаміка виробництва продукції металургії України

Рік	Динаміка виробництва			
	Чавуну, млн. т	Труб, млн. т	Руди і концентратів залізних неагломераованих, млн. т	Руди і концентратів марганцевих неагломераованих, млн. т
1991	36,6	5,6	85,5	6,6
1992	35,4	5,1	75,7	5,8
1993	27,1	3,1	65,5	4,3
1994	20,1	1,7	51,5	3,3
1995	18,0	1,6	50,7	3,2
1996	17,8	2,0	47,5	3,1
1997	20,6	1,8	53,4	3,0
1998	20,9	1,5	51,1	2,2
1999	23,0	1,2	47,8	2,0
2000	25,7	1,7	55,9	2,7
2001	26,4	1,7	55,3	2,7
2002	27,6	1,5	59,4	2,7
2003	29,5	2,1	63,0	2,5
2004	31,0	2,1	66,0	2,3
2005	30,7	2,4	69,5	Офіційна статистика не надається
2006	32,9	2,8	74,0	
2007	35,6	2,8	77,9	
2008	31,0	2,5	72,7	

Таблиця 73

Виробництво продукції гірничорудної, металургійної промисловості та оброблення металів у структурі реалізованої промислової продукції, %

до 5%	АР Крим, Вінницька, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська,
до 15%	Житомирська, Київська, Кіровоградська, Одеська, Полтавська

до 25%	Луганська, Миколаївська
понад 25%	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька

Центри видобутку руд чорних металів:
Залізорудні басейни та райони:
Криворізький басейн:
Родовища: Інгулецьке, Першотравневе, Петровське, Скелеватське, Новокриворізьке
Керченський басейн:
Родовища: Баксинське, Комиш-Бурунське, Ельтіген-Ортельське
Білозерський район
Родовища: Північнобілозерське, Переверзівське
Кременчуцький район:
Родовища: Лавриківське, Горішнє-Плавнинське, Галещинське (Кременчуцьке)
Марганцеворудний басейн:
Придніпровський басейн:
Родовища: Нікопольське, Великотокмацьке

Центри видобутку руд кольорових металів:
Родовища:
- титанових руд: Іршанське (Житомирська), Малишівське (Дніпропетровська), Стремигородське (Житомирська)
- алюмінієвих руд: Смілянське (Черкаська), Високопільське (Дніпропетровська), Жовтневе, Єланчицьке (Приазов'я)
- ртуті: Микитівське (Донецька, Горлівка)
- нікелевих руд: Липовеньківське, Капітанівське (Кіровоградська)
- свинцово-цинкових руд – Біляївське (Харківська)
- поліметалевих руд: Біганське, Берегівське (Закарпатська)
- літієвих руд: Шевченківське (Запорізька), Полохівське (Кіровоградська)
- золота – Мужіївське, Сауляцьке, Берегівське (Закарпатська), Майське (Одеська), Клинцівське, Юр'ївське (Кіровоградська), Сергіївське (Дніпропетровська)
- уранових руд: Мічуринське, Центральне (обидва – м. Кіровоград), Ватутинське (смт Смоліне, Кіровоградська обл.), Новокостянтинівське (Кіровоградська)

Центри видобутку нерудної сировини:
Родовища:
- флюсових вапняків та доломітів: Новотроїцьке, Стильське, Докучаєвське, Ямське, Оленівське, Каракубське, Північно-Шевченківське (Донецька), Краснопартизанське (АРК, Керч), Балаклавське (АРК)
- вогнетривких глин: Обознівське (Кіровоградська), Мурзинське, Озерянське (Черкаська), Пологівське (Запорізька), П'ятихатське (Дніпропетровська), Веселівське, Часів'ярське, Новорайське, Андріївське (Донецька)
- бентонітових глин: Дашуківське (Черкаська)
- талько-магнезиту: Правдинське (Дніпропетровська)
- кварцитів: Овруцьке (Житомирська), Баницьке (Сумська)

Структура галузі:
ГІРНИЧОРУДНА ПРОМИСЛОВІСТЬ
видобуток і збагачення руд чорних металів: залізних руд , марганцевих руд
ВИРОБНИЦТВО НЕРУДНОЇ СИРОВИНИ
виробництво флюсів, доломітів, вогнетривів та ін. нерудної сировини
ЧОРНА МЕТАЛУРГІЯ

виробництво чорних металів
виробництво труб
виробництво феросплавів
інші галузі чорної металургії (виробництво метизів, вторинна обробка чорних металів та ін.)

КОЛЬОРОВА МЕТАЛУРГІЯ

виробництво легких металів: глинозему та алюмінію, титану і магнію
виробництво важких металів (свинцю, цинку, нікелю та ін.)
виробництво ртуті і сурми
інші галузі кольорової металургії (виробництво твердих сплавів, чистих металів, вторинна обробка та ін.)
виробництво уранових руд

Металургійні центри:

КРИВИЙ РІГ, ДНІПРОПЕТРОВСЬК, ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬК, НІКОПОЛЬ, ДОНЕЦЬК, МАКІЇВКА, МАРІУПОЛЬ, ХАРЦИЗЬК, ЗАПОРІЖЖЯ, СВІТЛОВОДСЬК, АЛЧЕВСЬК, МИКОЛАЇВ, КОМСОМОЛЬСЬК, Керч, Армянськ, Марганець, Орджонікідзе, Новомосковськ, Вільногірськ, Жовті Води, Артемівськ, Торез, Дружківка, Єнакієве, Костянтинівка, Краматорськ, Іршанськ, Дніпрорудне, Київ, Бровари, Побузьке (Кіровоградська), Стаханов, Луганськ, Харків.

Тема 12. ГЕОГРАФІЯ МАШИНОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ

Господарське значення та структура машинобудування. Чинники розвитку і розміщення галузей машинобудування.

Географія важкого машинобудування. Географія електротехнічного машинобудування. Географія верстатобудування та інструментального машинобудування. Географія електронного, радіотехнічного та приладобудування. Географія транспортного машинобудування. Географія сільськогосподарського і тракторного машинобудування. Географія виробництва обладнання для легкої, харчової промисловості і галузей сфери послуг. Географія виробництва ракето-космічної, військової техніки та зброї. Географія металообробки.

Машинобудівні райони та вузли України.

Проблеми та перспективи розвитку і розміщення галузей машинобудування України.

Практична робота № 7
Оцінка спеціалізації машинобудівних вузлів України

Завдання 1. Проаналізуйте фактори формування машинобудівних районів України, заповнивши таблицю 74. Фактори в таблиці позначити значком «плюс» (“+”).

Таблиця 74

Фактори формування машинобудівних районів України

Машинобудівні райони	Фактори			
	сировинний	трудоре-сурсний	споживчий	інші (вказати)
Харківський				
Придніпровський				
Донецький				
Київський				
Львівський				
Південний				
Подільський				

Завдання 2. Визначте галузі спеціалізації машинобудівних вузлів України і заповніть таблицю 75. Згрупуйте машинобудівні вузли за подібністю їх спеціалізації.

Таблиця 75

Спеціалізація машинобудівних вузлів України

Машинобудівні вузли	Спеціалізація машинобудівних вузлів
Харків	
Київ	
Дніпропетровськ	
Одеса	
Львів	
Луганськ	
Запоріжжя	
Сімферополь	
Кіровоград	
Херсон	

Миколаїв	
Біла Церква	
Краматорськ	

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
2. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.
3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
4. Іщук С.І. Промислові комплекси України. Наукові основи територіальної організації. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2003. – 248 с.
5. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
6. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект: Монографія / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К., 2003. – 404 с.
7. Масляк П.О. Географія України: Навч. посіб. – К. : Стафед-2, 2000. – 148 с.
8. Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 роки (схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 р. № 1174).
9. Тарасова Н.В., Калініченко І.С., Романенко В.А., Єфетова К.Ф., Довбня В. М. Машинобудування в Україні: тенденції, проблеми, перспективи / За ред. Б.М. Данилишина. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – 307 с.
10. Пащенко Ю.Є., Шулькевич О.В. Сучасний стан і розвиток транспортного машинобудування в Україні. – К.: РВПС НАНУ, 2003. – 52 с.

Інформаційні матеріали до теми:

Таблиця 76

Динаміка виробництва продукції машинобудування в Україні

Роки	Динаміка виробництва				
	Автомобілі легкові, тис. шт.	Автобуси, тис. шт.	Телевізори, тис. шт.	Трактори для сільського та лісового господарства, тис. шт.	Сівалки, тис. шт.
1991	155,6	12,1	3616	90,2	48,7
1992	134,9	8,4	2570	71,2	17,6
1993	140,1	8,8	1919	55,5	17,0
1994	93,6	3,3	806	16,0	4,2

1995	58,7	2,2	315	10,4	1,5
1996	6,9	1,0	118	5,4	1,1
1997	2,0	1,7	50	4,6	1,4
1998	25,8	2,4	93	3,2	0,7
1999	9,7	2,0	81	5,0	1,2
2000	17,1	3,5	62	4,0	2,0
2001	26,2	2,4	148	3,6	3,8
2002	43,8	2,0	159	3,0	4,9
2003	98,3	2,6	415	4,6	8,0
2004	174	2,6	443	5,8	9,9
2005	192	4,7	651	5,5	11,3
2006	267	7,7	431	3,7	9,0
2007	380	9,1	507	5,3	7,1
2008	401,6	10,0	559	6,3	7,7

Таблиця 77

Частка продукції машинобудування та металообробки в структурі реалізованої промислової продукції, %

до 7%	Житомирська, Івано-Франківська, Луганська, Рівненська, Тернопільська, Чернігівська
до 14%	АР Крим, Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька
до 21%	Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Харківська, Київська
понад 21%	Волинська, Закарпатська, Запорізька, Одеська, Сумська, Херсонська

Таблиця 78

Обсяги реалізованої продукції машинобудування та металообробки у розрахунку на душу населення, грн.

до 500	АР Крим, Вінницька, Житомирська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська
до 1000	Кіровоградська, Луганська, Львівська, Херсонська, Черкаська
до 2000	Волинська, Дніпропетровська, Закарпатська, Київська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська
понад 2000	Донецька, Запорізька, Полтавська

Структура галузі:

- важке машинобудування (енергетичне, виробництво обладнання для гірничодобувної, металургійної, хімічної та нафтохімічної промисловості, підйомно-транспортне)
- електротехнічне машинобудування
- верстатобудування та інструментальне машинобудування
- електронне, радіотехнічне машинобудування та приладобудування (включаючи виробництво побутової техніки, засобів зв'язку, програмно-технічних комплексів)
- транспортне машинобудування (виробництво та ремонт локомотивів, вагонів, літаків, суден, автомобілів, автобусів, тролейбусів, спецтехніки)
- тракторобудування та сільськогосподарське машинобудування
- виробництво обладнання для легкої, харчової промисловості, сфери послуг
- виробництво та ремонт ракетно-космічної, військової техніки, зброї

- інші галузі машинобудування

Машинобудівні вузли: ДНІПРОПЕТРОВСЬК, ЗАПОРІЖЖЯ, КИЇВ, ЛУГАНСЬК, ЛЬВІВ, МИКОЛАЇВ, ОДЕСА, ХАРКІВ, СІМФЕРОПОЛЬ, СЕВАСТОПОЛЬ, КЕРЧ, ВІННИЦЯ, ЛУЦЬК, КРИВИЙ РІГ, ДОНЕЦЬК, КРАМАТОРСЬК, МАРІУПОЛЬ, ЖИТОМИР, МЕЛІТОПОЛЬ, ІВАНО-ФРАНКІВСЬК, БІЛА ЦЕРКВА, КІРОВОГРАД, ДРОГОБИЧ, ПОЛТАВА, КРЕМЕНЧУК, РІВНЕ, СУМИ, ТЕРНОПІЛЬ, ХЕРСОН, ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ, ЧЕРКАСИ.

Машинобудівні центри: Феодосія, Могилів-Подільський, Калинівка, Жмеринка, Дніпродзержинськ, Павлоград, Макіївка, Слов'янськ, Артемівськ, Горлівка, Дружківка, Бердичів, Коростень, Ужгород, Соломоново (Закарпатська), Бердянськ, Калуш, Бровари, Олександрія, Красний Луч, Сєвєродонецьк, Стаханов, Іллічівськ, Охтирка, Конотоп, Нова Каховка, Кам'янець-Подільський, Сміла, Умань, Чернівці, Чернігів.

Тема 13. ГЕОГРАФІЯ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Господарське значення та структура хімічної промисловості. Чинники розвитку і розміщення галузі. Сировинна база хімічної промисловості. Географія гірничо-хімічної промисловості. Центри видобутку калійної, кам'яної солі та сірки. Географія основної хімії. Географія хімії органічного синтезу. Географія виробництва та переробки полімерних матеріалів. Географія виробництва товарів побутової хімії та парфумерно-косметичної продукції. Географія хіміко-фармацевтичної промисловості.

Проблеми та перспективи розвитку і розміщення хімічної промисловості України.

Семінарське заняття № 6
Географія хімічної промисловості України

1. Фактори та особливості розвитку і розміщення галузей хімічної промисловості України.
2. Географія галузей органічної хімії України.
3. Географія виробництва хіміко-фармацевтичної, парфумерно-косметичної продукції та товарів побутової хімії в Україні.
4. Проблеми та перспективи розвитку і розміщення галузей хімічної промисловості в Україні.

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
2. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.
3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.

4. Іщук С.І. Промислові комплекси України. Наукові основи територіальної організації. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2003. – 248 с.
5. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
6. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект: Монографія / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К., 2003. – 404 с.
7. Масляк П.О. Географія України: Навч. посіб. – К. : Стафед-2, 2000. – 148 с.
8. Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 роки (схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 р. № 1174).
9. Шубін О.О. Хімічна промисловість України: генезис, перспективи, стратегія. – К.: Наукова думка, 2003. – 513 с.
10. Богачова Л.В., Тарасова Н.В. Хіміко-фармацевтична промисловість України: аналіз стану і прогнозна оцінка розвитку. – К.: РВПС України НАНУ, 1999. — 39с.
11. Хімічна та нафтохімічна промисловість України: Загальноукр. проект / В.В.Болгов (авт.-упоряд.). – Вип. 1,2. – К.: Новий світ, 2005. – 189с.

Інформаційні матеріали до теми:

Таблиця 79

Динаміка виробництва продукції хімічної промисловості в Україні

Рік	Динаміка виробництва		
	Сірчаної кислоти, тис. т	Каустичної соди, тис. т	Азотних добрив, млн. т
1991	4186	443	2,8
1992	3000	402	2,5
1993	1843	292	2,1
1994	1646	266	1,9
1995	1593	213	1,9
1996	1577	157	2,1
1997	1438	156	2,0
1998	1354	127	1,7
1999	1393	99	2,1
2000	1036	134	2,2
2001	1040	134	2,2
2002	935	133	2,3
2003	1133	160	2,5
2004	1425	210	2,4
2005	1606	209	2,6
2006	1493	183	2,6
2007	1637	172	2,8
2008	1479	135	2,7

Таблиця 80

Частка хімічної та нафтохімічної промисловості в структурі реалізованої промислової продукції, %

до 4%	Вінницька, Волинська, Закарпатська, Запорізька, Миколаївська, Полтавська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька
до 8%	Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Кіровоградська, Львівська, Харківська, Хмельницька, Чернігівська
до 12%	Київська, Луганська, Сумська
понад 12%	АР Крим, Івано-Франківська, Одеська, Рівненська, Черкаська

Таблиця 81

Обсяги реалізованої продукції хімічної та нафтохімічної промисловості у розрахунку на душу населення, грн., 2006

до 200	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Миколаївська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька
до 600	Запорізька, Львівська, Полтавська, Харківська, Хмельницька, Чернігівська
до 1200	АР Крим, Донецька, Івано-Франківська, Київська, Одеська, Рівненська, Сумська
понад 1200	Дніпропетровська, Луганська, Черкаська

Центри галузей, що забезпечують сировинною продукцією:

- *Коксохімія*: Авдіївка, Горлівка, Донецьк, Єнакієве, Макіївка, Маріуполь (Донецька), Дніпродзержинська, Дніпропетровськ, Кривий Ріг (Дніпропетровська), Алчевськ, Стаханов (Луганська), Запоріжжя, Харків.
- *Лісохімія*: Свалява, Перечин, Великий Бичків (Закарпатська), Вигода (Івано-Франківська), Коростень (Житомирська).
- *Нафтопереробка*: Кременчук, Лисичанськ, Надвірна, Дрогобич, Одеса, Херсон, Бердянськ;
- *Газопереробка:* Долинський (Івано-Франківська), Шебелинський, Юліївський (обидва – Харківська), Яблунівський, Тимофіївський, Селещинський (всі – Полтавська), Гнідинцівський (Чернігівська), Качанівський (Сумська).

Центри видобутку хімічної сировини:

- родовища сірки: Роздільське, Немирівське, Язівське (Львівська), Загайпільське (Івано-Франківська);
- родовища калійної солі: Стебниківське (Львівська), Калуш-Голинське (Івано-Франківська);
- родовища кам'яної солі: Артемівське, Слов'янське, Новокарфагенське (Донецька), Солотвинське (Закарпатська), Єфремівське (Харківська), Сиваське (АР Крим);
- родовища апатитів: Стремигородське (Житомирська), Новополтавське (Запорізька);
- родовища фосфоритів: Ізюмське (Харківська)
- родовища мінеральних барвників: Циликське (Дніпропетровська), Сухокам'янське (Харківська)
- родовища графіту: Завалівське (Кіровоградська).

Структура галузі:

ГІРНИЧО-ХІМІЧНА ПРОМИСЛОВІСТЬ

видобуток калійної, кам'яної солі, сірки

ОСНОВНА ХІМІЯ

виробництво кислот, солей, соди

виробництво мінеральних добрив, отрутохімікатів, засобів захисту рослин

ХІМІЯ ОРГАНІЧНОГО СИНТЕЗУ, ВИРОБНИЦТВО ТА ПЕРЕРОБКА ПОЛІМЕРНИХ МАТЕРІАЛІВ

виробництво синтетичних смол, пластмас, синтетичного каучуку, технічного вуглецю

виробництво хімічних волокон і ниток

виробництво гумотехнічної продукції, шин

виробництво продукції з пластмас та інших полімерів

виробництво лаків, фарб, синтетичних барвників

ІНШІ ГАЛУЗІ

виробництво товарів побутової хімії та парфумерно-косметичної продукції

виробництво фармацевтичної продукції

виробництво фотохімічної продукції

Центри хімічної промисловості: АРМЯНСЬК, КРАСНОПЕРЕКОПСЬК, ДНІПРОПЕТРОВСЬК, ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬК, ДОНЕЦЬК, ГОРЛІВКА, ЖИТОМИР, ЗАПОРІЖЖЯ, КАЛУШ, ІВАНО-ФРАНКІВСЬК, КИЇВ, БІЛА ЦЕРКВА, СЄВЕРОДОНЕЦЬК, ЛИСИЧАНСЬК, РУБІЖНЕ, ЛЬВІВ, ОДЕСА, ЮЖНЕ, РІВНЕ, СУМИ, ХАРКІВ, ЧЕРКАСИ, ЧЕРНІГІВ, Саки, Вінниця, Луцьк, Костянтинівка, Слов'янськ, Артемівськ, Солотвине, Бровари, Світловодськ, Луганськ, Стаханов, Петровське, Шкло, Новий Розділ, Стебник, Кременчук, Полтава, Лубни, Шостка, Первомайський (Харківська), Херсон, Хмельницький, Умань, Чернівці.

Тема 14. ГЕОГРАФІЯ ЛІСОВОЇ, ДЕРЕВООБРОБНОЇ ТА ЦЕЛЮЛОЗНО-ПАПЕРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Господарське значення та структура галузі. Особливості та чинники розвитку і розміщення лісової, деревообробної та целюлозно-паперової промисловості.

Географія заготівлі лісу та первинної обробки деревини. Лісопромислові регіони України.

Географія деревообробної промисловості. Географія меблевої промисловості. Центри виробництва меблів в Україні. Географія целюлозно-паперової промисловості. Центри виробництва паперу, картону та виробів з них. Географія лісохімічної промисловості.

Проблеми та перспективи розвитку і розміщення лісової, деревообробної та целюлозно-паперової промисловості України.

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
2. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.

3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
4. Іщук С.І. Промислові комплекси України. Наукові основи територіальної організації. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2003. – 248 с.
5. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
6. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект: Монографія / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К., 2003. – 404 с.
7. Масляк П.О. Географія України: Навч. посіб. – К. : Стафед-2, 2000. – 148 с.
8. Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 роки (схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 р. № 1174).
9. Пироженко К.Г. Лісовиробничий комплекс України (суспільно-географічне дослідження). – К.: Інститут географії НАНУ, 1994. – 239с.

Інформаційні матеріали до теми:

Таблиця 82

Динаміка виробництва продукції деревообробної промисловості України

Рік	Динаміка виробництва		
	Пиломатеріалів, млн. $м^3$	Фанери клеєної, тис. $м^3$	Паперу побутового та санітарно-гігієнічного призначення, тис. т
1991	6,1	149	Дані відсутні
1992	4,7	98	
1993	3,9	51	
1994	3,1	30	
1995	2,9	38	27,3
1996	2,3	32	42,0
1997	2,3	30	51,4
1998	2,3	36	55,8
1999	2,1	44	42,7
2000	2,1	56	57,2
2001	2,0	80	74,7
2002	1,9	102	82,9
2003	2,2	114	93,4
2004	2,4	145	107
2005	2,4	173	111
2006	2,4	164	112
2007	2,5	178	122
2008	1,6	163	123

Таблиця 83

Заготівля ліквідної деревини, тис. $м^3$

до 100	АР Крим, Донецька, Запорізька, Миколаївська, Дніпропетровська
до 300	Кіровоградська, Одеська, Тернопільська, Херсонська, Луганська

до 600	Полтавська, Харківська, Черкаська
до 1000	Волинська, Вінницька, Івано-Франківська, Сумська, Хмельницька, Чернівецька
понад 1000	Житомирська, Закарпатська, Київська, Львівська, Рівненська, Чернігівська

Таблиця 84

Виробництво деревини, уздовж розпиляної чи розколотої, завтовшки більше 6 мм, млн. м^3

до 25	Донецька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Херсонська, Одеська
до 50	АР Крим, Запорізька, Полтавська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Харківська
до 100	Дніпропетровська, Сумська, Вінницька
до 200	Волинська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Рівненська, Чернівецька
понад 200	Житомирська, Закарпатська, Чернігівська

Таблиця 85

Частка деревини, виробів з деревини та целюлозно-паперової промисловості в структурі реалізованої промислової продукції, %

до 1%	АР Крим, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська
до 3%	Вінницька, Дніпропетровська, Луганська, Одеська, Сумська, Херсонська, Хмельницька
до 7%	Волинська, Закарпатська, Тернопільська, Харківська, Черкаська, Чернівецька
понад 7%	Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Рівненська, Чернівецька

Структура галузі:

ЛІСОЗАГОТІВЛЯ
- заготівля ліквідної деревини

ДЕРЕВООБРОБНА ПРОМИСЛОВІСТЬ
- виробництво пиломатеріалів
- виробництво будівельних матеріалів з деревини, дерев'яних будівельних конструкцій, столярних виробів
- виробництво фанери, плит, шпону
- виробництво меблів
- виробництво інших виробів з деревини

ЦЕЛЮЛОЗНО-ПАПЕРОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ
- виробництво паперу, картону та виробів з них

ЛІСОХІМІЧНА ПРОМИСЛОВІСТЬ
- виробництво продукції лісохімії

Центри лісової та деревообробної промисловості: ДНІПРОПЕТРОВСЬК, ЖИТОМИР, МАЛИН, УЖГОРОД, СВАЛЯВА, ІВАНО-ФРАНКІВСЬК, ВИГОДА (Івано-Франківська), КИЇВ, ОБУХІВ, ЛЬВІВ, ЖИДАЧІВ, КОСТОПІЛЬ, ЧЕРКАСИ, ЧЕРНІВЦІ, ЧЕРНІГІВ, КОРЮКІВКА, Сімферополь, Вінниця, Луцьк, Ківерці, Цумань (Рівненська),

Донецьк, Бердичів, Коростень, Ємільчине, Рахів, Ясиня, Перечин, Хуст, Великий Бичків, Солотвине, Довге (Закарпатська), Мукачеве, Запоріжжя, Коломия, Надвірна, Брошнів-Осада (Іванно-Франківська), Бровари, Луганськ, Кам'янка-Бузька, Одеса, Ізмаїл, Рівне, Клевань, Березне, Суми, Тернопіль, Харків, Цюрупинськ, Понінка (Хмельницька), Славута, Шепетівка.

Тема 15. ГЕОГРАФІЯ ПРОМИСЛОВОСТІ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ УКРАЇНИ

Господарське значення та структура промисловості будівельних матеріалів. Умови та фактори розвитку і розміщення галузі. Сировинна база промисловості будівельних матеріалів.

Географія цементної промисловості. Центри виробництва цементу в Україні. Географія виробництва в'яжучих матеріалів. Географія виробництва стінових матеріалів. Географія виробництва збірних бетонних і залізобетонних конструкцій. Географія виробництва покрівельних та теплоізоляційних матеріалів.

Географія виробництва будівельної кераміки та санітарно-технічних виробів. Географія скляної промисловості. Географія порцеляно-фаянсової промисловості.

Проблеми та перспективи розвитку і розміщення промисловості будівельних матеріалів в Україні.

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
2. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.
3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
4. Іщук С.І. Промислові комплекси України. Наукові основи територіальної організації. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2003. – 248 с.
5. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
6. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект: Монографія / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К., 2003. – 404 с.
7. Масляк П.О. Географія України: Навч. посіб. – К. : Стафед-2, 2000. – 148 с.
8. Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 роки (схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 р. № 1174).
9. Бурка Й.А. Основи географії будівельної індустрії України. – Чернівці: Рута, 2001. – 174 с.

10. Бурка Й.А. Географія будівельної індустрії України: Навч. посіб. – Чернівці: Рута, 2000. – 100 с.

Інформаційні матеріали до теми:

Таблиця 86

Динаміка виробництва цементу в Україні

	Обсяг виробництва, млн. т
1991	21,7
1992	20,1
1993	15,0
1994	11,4
1995	7,6
1996	5,0
1997	5,1
1998	5,6
1999	5,8
2000	5,3
2001	5,8
2002	7,2
2003	8,9
2004	10,6
2005	12,2
2006	13,7
2007	15,0
2008	14,9

Таблиця 87

Частка будівельних матеріалів та скловиробів у структурі реалізованої промислової продукції, %

до 2%	Волинська, Дніпропетровська, Закарпатська, Луганська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська
до 4%	АР Крим, Вінницька, Донецька, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська
до 8%	Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Харківська, Чернівецька
понад 8%	Житомирська, Київська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька

Таблиця 88

Обсяг реалізованої продукції промисловості будівельних матеріалів та виробництва скла у розрахунку на душу населення, грн., 2006

до 100	Волинська, Закарпатська, Сумська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
до 200	АР Крим, Вінницька, Кіровоградська, Одеська, Полтавська,

	Тернопільська
до 400	Дніпропетровська, Житомирська, Луганська, Львівська, Миколаївська
понад 400	Донецька, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Рівненська, Харківська, Хмельницька

Структура галузі:

ПРОМИСЛОВІСТЬ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ

видобуток і обробка будівельної сировини

виробництво цементу та інших в'яжучих матеріалів (будівельного вапна, гіпсу та ін.)

виробництво стінових матеріалів (цегли, панелей, шлакоблоків та ін.)

виробництво збірних бетонних та залізобетонних конструкцій і виробів

виробництво будівельної кераміки та санітарно-технічних виробів

виробництво інших будівельних матеріалів (включаючи покрівельні, теплоізоляційні та ін.)

СКЛЯНА ПРОМИСЛОВІСТЬ

виробництво технічного, медичного скла та скловиробів (включаючи склотару, склопосуд та ін.)

ПОРЦЕЛЯНО-ФАЯНСОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ

виробництво будфарфору, порцеляно-фаянсових, майолікових виробів

Центри промисловості будівельних матеріалів: СІМФЕРОПОЛЬ, БАХЧИСАРАЙ, ВІННИЦЯ, ЛУЦЬК, ДНІПРОПЕТРОВСЬК, КРИВИЙ РІГ, ДОНЕЦЬК, КРАМАТОРСЬК, АРТЕМІВСЬК, КОСТЯНТИНІВКА, ЖИТОМИР, КОРОСТЕНЬ, ЗАПОРІЖЖЯ, ІВАНО-ФРАНКІВСЬК, КИЇВ, ЛИСИЧАНСЬК, ЛЬВІВ, МИКОЛАЇВ, ОДЕСА, ПОЛТАВА, КРЕМЕНЧУК, РІВНЕ, ЗДОЛБУНІВ, СУМИ, ТЕРНОПІЛЬ, ХАРКІВ, БАЛАКЛІЯ, ХЕРСОН, ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ, ЧЕРКАСИ, ЧЕРНІВЦІ, ЧЕРНІГІВ, Севастополь, Керч, Гнівань, Ладижин, Дніпродзержинськ, Павлоград, Нікополь, Слов'янськ, Маріуполь, Новоамвросіївське, Коростишів, Баранівка, Мукачеве, Хуст, Коломия, Калуш, Ямниця (Івано-Франківська), Біла Церква, Вишневе, Бровари, Обухів, Кіровоград, Світловодськ, Сєвєродонецьк, Луганськ, Алчевськ, Миколаїв, Стрий, Ольшанське (Миколаївська), Білгород-Дністровський, Великодолинське, Бережани, Полонне, Славута, Кам'янець-Подільський.

Тема 16. ГЕОГРАФІЯ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Господарське значення та структура легкої промисловості. Чинники розвитку і розміщення галузі.

Географія текстильної промисловості. Центри виробництва бавовняних, лляних, вовняних та шовкових тканин. Географія трикотажної та швейної промисловості.

Географія шкіряно-взуттєвої промисловості. Географія галантерейної промисловості. Географія хутрової промисловості. Центри виробництва взуття та хутрових виробів в Україні.

Проблеми та перспективи розвитку і розміщення легкої промисловості України.

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
2. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.
3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
4. Іщук С.І. Промислові комплекси України. Наукові основи територіальної організації. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2003. – 248 с.
5. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
6. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект: Монографія / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К., 2003. – 404 с.
7. Масляк П.О. Географія України: Навч. посіб. – К. : Стафед-2, 2000. – 148 с.
8. Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 роки (схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 р. № 1174).

Інформаційні матеріали до теми:

Таблиця 89

Динаміка виробництва продукції легкої промисловості Україні

	Динаміка виробництва		
	Тканин, млн. $м^2$	Взуття, млн. пар	Килимів та килимових виробів, тис. $м^2$
1991	1031	177,3	2835
1992	927	144,0	2515
1993	597	104,5	2175
1994	283	39,1	702
1995	169	20,6	281
1996	109	13,1	92
1997	82	10,4	1325
1998	90	11,4	1767
1999	50	11,9	2524
2000	67	13,5	5189
2001	75	15,2	4657
2002	90	15,0	3873
2003	76	20,3	4173
2004	108	21,7	5099
2005	114	20,5	5631
2006	100	21,2	6219
2007	114	22,5	7733

2008	108	28,9	

Таблиця 90

Частка легкої промисловості у структурі реалізованої промислової продукції, %

до 1%	АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Херсонська, Хмельницька
до 2,5%	Вінницька, Волинська, Київська, Сумська, Харківська, Черкаська
до 5%	Івано-Франківська, Миколаївська, Тернопільська
понад 5%	Житомирська, Закарпатська, Львівська, Чернівецька, Чернігівська

Таблиця 91

Обсяг реалізованої продукції легкої промисловості у розрахунку на душу населення, грн., 2006

до 50	АР Крим, Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Кіровоградська, Луганська, Одеська, Рівненська, Херсонська, Хмельницька
до 100	Волинська, Запорізька, Полтавська, Тернопільська, Черкаська
до 200	Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Сумська, Харківська, Чернівецька
понад 200	Житомирська, Львівська, Миколаївська, Чернігівська

Структура галузі:

Текстильна промисловість
- бавовняна промисловість
- лляна промисловість
- вовняна промисловість
- шовкова промисловість

Трикотажна промисловість
Швейна промисловість
Шкіряно-взуттєва промисловість
Хутрова промисловість
Галантерейна промисловість
Інші галузі легкої промисловості

Центри легкої промисловості: ДНІПРОПЕТРОВСЬК, ДОНЕЦЬК, ЖИТОМИР, **КИЇВ**, **ЛЬВІВ**, **ОДЕСА**, **ХАРКІВ**, **ЧЕРНІГІВ**, СІМФЕРОПОЛЬ, ВІННИЦЯ, ЛУЦЬК, КРИВИЙ РІГ, МАКІЇВКА, МАРІУПОЛЬ, БЕРДИЧІВ, УЖГОРОД, МУКАЧЕВЕ, ЗАПОРІЖЖЯ, ІВАНО-ФРАНКІВСЬК, ТИСМЕНИЦЯ, ЛУГАНСЬК, МИКОЛАЇВ, ВОЗНЕСЕНСЬК, ПОЛТАВА, КРЕМЕНЧУК, РІВНЕ, СУМИ, ТЕРНОПІЛЬ, ХЕРСОН, ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ, ЧЕРКАСИ, ЧЕРНІВЦІ, Керч, Феодосія, Тульчин, Могилів-Подільський, Ковель, Нововолинськ, Дніпродзержинськ, Нікополь, Орджонікідзе, Артемівськ, Горлівка, Шахтарськ, Краматорськ, Коростень, Новоград-Волинський, Виноградів, Хуст, Берегове, Іршава, Бердянськ, Мелітополь, Коломия, Долина, Калуш, Біла Церква, Переяслав-Хмельницький, Богуслав, Васильків, Бровари, Кіровоград, Лисичанськ, Первомайськ, Рубіжне, Самбір, Стрий, Червоно град, Первомайськ (Миколаївська), Балта, Лубни, Ромни, Лебедин, Чортків, Дунаївці, Кам'янець-Подільський, Корсунь-Шевченківський, Прилуки.

Тема 17. ГЕОГРАФІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Значення та структура сільського господарства. Особливості та чинники розвитку галузі.

Географія рослинництва. Структура сільськогосподарських угідь та посівних площ України. Географія вирощування зернових культур. Географія вирощування технічних культур. Географія картоплярства, овочівництва і баштанництва. Географія садівництва, ягідництва та виноградарства. Географія вирощування кормових культур.

Географія тваринництва. Структура поголів'я худоби в Україні. Географія скотарства. Географія свинарства. Географія вівчарства. Географія птахівництва. Географія конярства. Географія рибного господарства. Географія бджільництва.

Сільськогосподарські зони України. Приміське сільське господарство.

Географія фермерства в Україні. Виробництво сільськогосподарської продукції в особистих господарствах населення.

Проблеми та перспективи розвитку і розміщення сільського господарства в Україні.

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
2. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.
3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
4. Іщук С.І. Промислові комплекси України. Наукові основи територіальної організації. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2003. – 248 с.
5. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
6. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект: Монографія / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К., 2003. – 404 с.
7. Пістун М.Д., Гуцал В.О., Провотар Н.І. Географія агропромислових комплексів. – К.: Либідь, 1997. – 198 с.
8. Балабанов Г.В., Кобзєв О.М., Семенченко Г.В. Трансформація структури сільськогосподарського виробництва України: регіональний аспект. – К.: UAPP, 2000. – 29 с.
9. Борщевський П.П., Ушкаренко В.О., Чернюк Л.Г., Мармуль Л.О. Регіональні агропромислові комплекси України. Теорія та практика розвитку. – К.: Наукова думка, 1996. – 262 с.

10. Лисецький А.С., Заяць Т.А., Куценко В.І. Сільськогосподарський простір України: проблеми соціально-економічного розвитку: Наукова доп. – К.: РВПС України НАНУ, 2006. – 75 с.
11. Гладич Б.Б.Аграрний ринок. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 255 с.
12. Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В., Крисанов Д.Ф., Ганначенко С.Л., Дідківська Л.І. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку. / За ред. Б.Й. Пасхавера. — К.: Інститут економіки та прогнозування НАНУ, 2009. – 432с.
13. Мезенцева Н.І., Мезенцев К.В. Фермерські господарства в Україні: суспільно-географічні аспекти розміщення та розвитку // Географія. Економіка. Екологія. Туризм: регіональні студії. – Ніжин, 2009. – Вип. 3. – С.93-101.

Інформаційні матеріали до теми:

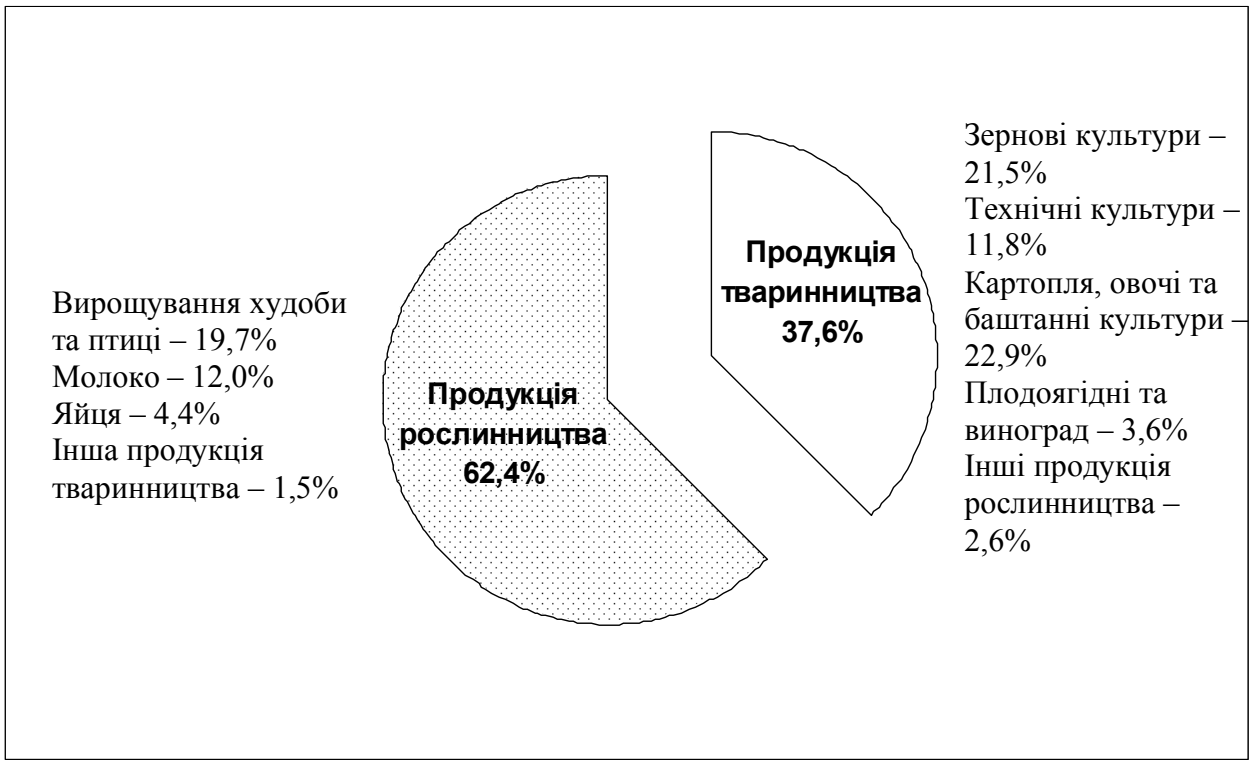

Рис. 8. **Структура валової продукції сільського господарства у 2008 році**

Рис. 9. **Частка основних категорій господарств у виробництві валової продукції сільського господарства України**

Таблиця 92

Питома вага господарств населення в загальному обсязі валової продукції сільського господарства України

	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
АР Крим	19,8	49,9	50,9	53,4	51,9	46,1	43,9	43,8
Вінницька	32,2	60,3	61,5	60,4	68,5	64,4	66,4	61,6
Волинська	41,3	81,5	83,0	83,5	83,2	80,1	80,1	77,9
Дніпропетровська	25,8	64,4	52,4	54,8	61,9	54,8	50,8	47,2
Донецька	24,9	66,9	61,3	60,3	64,0	64,3	62,6	57,3
Житомирська	40,7	71,2	68,5	71,0	78,2	76,8	76,8	74,8
Закарпатська	57,1	94,6	94,5	94,2	95,4	94,1	95,5	95,6
Запорізька	21,7	55,4	49,0	50,5	59,7	56,1	54,3	51,9
Івано-Франківська	54,1	91,4	92,4	93,1	93,3	91,6	89,9	86,7
Київська	27,1	59,9	56,3	52,3	52,4	43,0	41,1	39,7
Кіровоградська	22,5	59,2	55,5	56,6	67,0	58,2	56,3	53,3
Луганська	25,2	67,7	57,6	55,6	63,2	59,8	61,4	62,6
Львівська	49,2	90,8	90,7	91,7	92,2	91,0	89,6	87,1
Миколаївська	23,5	49,7	42,3	47,5	61,6	53,6	56,3	53,0
Одеська	26,8	57,7	50,1	54,7	66,7	58,8	59,2	56,2
Полтавська	24,1	52,3	53,8	51,9	57,6	53,3	53,2	52,6
Рівненська	42,6	79,2	81,0	83,6	84,4	82,7	81,6	80,7
Сумська	30,9	61,6	60,6	59,0	66,0	63,0	64,7	64,5
Тернопільська	37,8	77,1	76,8	78,9	80,0	76,5	75,5	72,6
Харківська	22,8	61,4	58,7	56,2	61,6	60,4	60,0	57,8
Херсонська	23,2	55,1	54,3	62,3	73,8	63,2	63,1	58,4
Хмельницька	33,0	63,4	66,7	69,4	74,8	72,6	72,1	71,7
Черкаська	26,7	56,6	54,4	54,7	58,7	51,3	49,6	44,4
Чернівецька	40,8	83,5	85,5	86,7	89,2	86,8	87,7	87,0
Чернігівська	35,9	70,3	68,9	68,3	72,0	66,2	65,8	66,6
Україна	**30,6**	**66,0**	**62,8**	**63,9**	**69,7**	**64,4**	**63,5**	**61,0**

Таблиця 93

Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва у сільськогосподарських підприємствах України у 2008 році, %

	Продукція сільського господарства	у тому числі	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва
АР Крим	12,3	20,3	–10,6
Вінницька	11,5	15,6	–2,5
Волинська	1,4	10,8	–3,1
Дніпропетровська	17,2	26,1	3,4
Донецька	3,8	13,2	–4,2
Житомирська	–1,6	5,6	–12,0
Закарпатська	–4,1	–0,3	–9,6
Запорізька	17,0	21,5	6,2

Івано–Франківська	10,1	4,0	14,0
Київська	9,8	10,6	8,4
Кіровоградська	23,0	28,4	–8,9
Луганська	8,7	11,4	2,0
Львівська	24,1	40,1	–7,8
Миколаївська	27,0	32,3	6,4
Одеська	20,1	26,3	–8,4
Полтавська	10,4	17,7	–4,7
Рівненська	9,6	15,4	–3,5
Сумська	–2,9	1,6	–10,4
Тернопільська	19,1	25,7	3,6
Харківська	11,3	13,3	3,5
Херсонська	15,3	17,3	6,1
Хмельницька	16,6	23,9	0,3
Черкаська	15,6	17,9	11,2
Чернівецька	16,8	22,6	15,7
Чернігівська	11,3	23,2	–5,4
Київ	15,8	30,1	–26,6
Україна	**13,1**	**19,5**	**0,4**

Таблиця 94

Динаміка виробництва продукції сільського господарства за регіонами України (у порівнянних цінах 2005 р., млн. грн.)

	1990	**1995**	**2000**	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**
Україна	**145875**	**94795**	**77889**	**85796**	**86784**	**77271**	**92531**	**92586**	**94895**	**88769**
АР Крим	6573	3489	2848	2810	2659	2577	2907	3066	3155	3577
Вінницька	8728	5872	4668	4875	4922	4302	5028	5152	5448	5048
Волинська	4575	2731	2500	2632	2655	2630	2870	2872	2826	2903
Дніпропетровська	7661	5277	4197	5017	5019	4337	5286	5652	5937	5118
Донецька	7375	4833	4160	5036	5046	3859	5153	5268	4987	4525
Житомирська	5798	3987	2988	2810	2914	2901	3245	3171	3216	2983
Закарпатська	2363	1881	1834	2011	2068	2138	2124	2103	2096	2077
Запорізька	6114	3643	2897	3544	3305	2475	3403	3598	3805	3005
Івано-Франківська	3113	2524	2275	2327	2422	2366	2419	2404	2462	2530
Київська	8172	5840	4382	4642	5023	4831	5465	5843	6376	6418
Кіровоградська	5504	3487	2658	3565	3615	2986	3756	3731	3781	2728
Луганська	4829	2796	1984	2077	2217	2110	2453	2958	2811	2605
Львівська	5912	3944	3958	3738	4197	4071	4126	4058	4265	4293
Миколаївська	4927	2867	2019	2936	2834	2064	3176	2811	3076	1903
Одеська	6773	3965	3921	4640	4575	3788	5395	4472	4668	2902
Полтавська	7545	4992	3265	3907	4135	3520	4582	4792	4964	5069
Рівненська	4270	2840	2412	2497	2696	2515	2813	2633	2757	2836
Сумська	5840	3670	2954	3021	2996	2824	3085	2966	2869	2960
Тернопільська	4845	3219	2667	2473	2624	2454	2704	2672	2893	2997
Харківська	7763	5057	4310	5268	5208	4332	5145	5539	5042	5204
Херсонська	5307	2954	2830	3297	2990	2328	3280	3287	3479	2800
Хмельницька	6397	4484	3672	3756	3758	3296	3993	3494	3613	3909
Черкаська	6492	4319	3735	3892	3885	3650	4447	4731	4995	4765
Чернівецька	2642	1888	1662	1834	1798	1640	1840	1863	1882	1984

Чернігівська	6359	4237	3096	3191	3223	3277	3837	3452	3492	3630

Таблиця 95

Посівні площі сільськогосподарських культур вт Україні у 2007 році, тис. га

	Уся посівна площа	**у тому числі**			
		зернові культури	**технічні культури**	**картопля і овоче-баштанні культури**	**кормові культури**
АР Крим	770	572	89	37	72
Вінницька	1424	771	320	127	206
Волинська	497	260	32	79	126
Дніпропетровська	1887	1156	563	84	84
Донецька	1427	745	420	98	164
Житомирська	691	348	61	68	214
Закарпатська	190	84	2	49	55
Запорізька	1613	858	608	66	81
Івано-Франківська	295	113	12	70	100
Київська	1131	643	192	125	171
Кіровоградська	1580	941	496	70	73
Луганська	964	532	304	58	70
Львівська	523	246	36	115	126
Миколаївська	1324	807	396	43	78
Одеська	1814	1273	341	74	126
Полтавська	1647	997	392	87	171
Рівненська	488	245	60	73	110
Сумська	899	554	128	75	142
Тернопільська	705	442	118	67	78
Харківська	1570	944	370	113	143
Херсонська	1346	688	473	102	83
Хмельницька	871	505	135	82	149
Черкаська	1182	691	265	93	133
Чернівецька	260	118	30	43	69
Чернігівська	962	582	77	99	204
Україна	**26060**	**15115**	**5920**	**1997**	**3028**

Таблиця 96

Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні, тис. т

	1990	**1995**	**2000**	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**
Зернові культури	51009	33930	24459	39706	38804	20234	41809	38016	34258	29295	53290
Озимі зернові	33560	18163	11348	24064	22834	3658	19386	19744	14444	14609	
пшениця	30348	15968	9775	20794	19978	2866	16361	17683	12880	13173	
жито	1259	1207	966	1821	1509	620	1589	1053	582	561	
ячмінь	1953	987	607	1449	1347	172	1436	1008	982	875	
Ярі зернові	17449	15767	13111	15642	15970	16576	22423	18272	19814	14686	

у тому числі											
пшениця	26	305	422	554	578	733	1159	1016	1067	765	
ячмінь	7216	8646	6265	8737	9017	6662	9649	7967	10359	5106	
овес	1303	1116	881	1116	943	941	1007	791	690	544	
кукурудза на зерно	4737	3392	3848	3641	4180	6875	8867	7167	6426	7421	
просо	338	268	426	266	112	341	459	141	123	84	
гречка	420	341	481	388	209	311	294	275	229	217	
рис	118	80	90	69	75	84	80	93	100	108	
зернобобові	3266	1570	652	827	810	571	812	758	747	357	
Цукрові буряки (фабричні)	44264	29650	13199	15575	14452	13392	16600	15468	22421	16978	13438
Соняшник	2571	2860	3457	2251	3271	4254	3050	4706	5324	4174	6526
Ріпак	130	40	132	135	61	51	149	285	606	1047	
Соя	99	22	64	74	125	232	363	613	890	723	
Льон-довгунець (волокно)	108	48	8	12	11	11	16	13	5	4	
Картопля	16732	14729	19838	17344	16619	18453	20755	19462	19467	19102	19545
Овочі	6666	5880	5821	5907	5827	6538	6964	7295	8058	6835	7965
Кормові коренеплоди	27270	13470	6672	7713	7449	7786	8139	8015	7746	7525	
Кукурудза на силос і зелений корм	98372	61920	24183	18767	17114	18822	14261	12509	10315	8739	
Однорічні трави на сіно	1104	774	647	799	803	769	888	942	962	799	
Багаторічні трави на сіно	5511	4368	2572	2983	2519	2263	2704	2969	2989	2758	
Плоди та ягоди	2902	1897	1453	1106	1211	1697	1635	1690	1114	1470	1504
Виноград	836	457	514	336	359	505	374	443	301	360	

Таблиця 97

Динаміка поголів'я худоби та птиці в Україні, тис. голів

	Велика рогата худоба		**Свині**	**Вівці та кози**		**Коні**	**Птиця, млн. голів**
	усього	**у т.ч. корови**		**усього**	**у т.ч. вівці**		
1990	24623	8378	19427	8419	7896		
1995	17557	7531	13144	4099	3209	756	149,8
2000	9424	4958	7652	1875	963	701	123,7
2001	9421	4918	8370	1965	967	693	136,8
2002	9108	4716	9204	1984	950	684	147,4
2003	7712	4284	7322	1859	893	637	142,4
2004	6903	3926	6466	1755	875	591	152,8
2005	6514	3635	7053	1630	872	555	162,0
2006	6175	3347	8055	1617	925	534	166,5
2007	5491	3096	7020	1679	1034	498	169,3
2008	5079	2856	6526	1727			177,6

Таблиця 98

Динаміка виробництва основних видів продукції тваринництва в Україні

	М'ясо (у забійній вазі), тис. т	Молоко, млн. т	Яйця, млн. шт.	Вовна, тис. т
1990	4358	24,5	16287	29,8
1995	2294	17,3	9404	13,9
2000	1663	12,7	8809	3,4
2001	1517	13,4	9668	3,3
2002	1648	14,1	11309	3,4
2003	1725	13,7	11477	3,3
2004	1600	13,7	11955	3,2
2005	1597	13,7	13046	3,2
2006	1723	13,3	14235	3,3
2007	1912	12,3	14063	3,4
2008	1906	11,8	14956	3,8

Опорний конспект лекції на тему „ГЕОГРАФІЯ ФЕРМЕРСТВА В УКРАЇНІ"

Досвід багатьох економічно розвинутих держав світу стверджує, що фермерство є однією з основних форм господарювання в агробізнесі. Однак, правове та соціально-економічне середовище в Україні, менталітет жителів сільської місцевості не спонукають до розвитку такого виду підприємницької діяльності в сільському господарстві, як фермерство. Фермерські господарства щороку виробляють лише 3-4% сільськогосподарської продукції і не відіграють вагомої ролі у виробництві товарної сільськогосподарської продукції в Україні.

Необхідність і важливість розвитку фермерських господарств в Україні пов'язана з підвищенням зацікавленості селян у результатах своєї праці; активізацією використання особистих заощаджень заможних селян у сфері сільськогосподарського виробництва; створенням робочих місць в сільській місцевості; створенням конкурентного середовища серед основних товаровиробників на агропродовольчому ринку.

Перешкоди розвитку фермерства в Україні пов'язані із організаційно-правовою його забезпеченістю, фінансово-кредитної підтримкою та можливостями логістичного обслуговування. Зокрема, окремі державні програми з підтримки сільськогосподарських виробників є недоступними для невеликих фермерських господарств. Комерційна банківська система не завжди орієнтована на задоволення потреб малих фермерських господарств у кредитних ресурсах. Щодо логістичного обслуговування, то системи

ресурсного забезпечення і збуту, орієнтовані на невеликі обсяги постачання або доставки сільськогосподарської продукції і продовольства, лише почали розвиватися в Україні. Прикладом цього є створення регіональних логістичних центрів.

Фермерство зародилося в Україні в кінці 1980-х років XX століття. Перше фермерське господарство з назвою «Айова» було засноване в Лановецькому районі Тернопільської області. Його площа становила 420 га. У господарстві займалися вирощуванням зернових культур (головним чином пшениці). На цьому підприємстві було зайнято п'ять працівників, матеріально-технічне забезпечення господарства відповідало найвищим вимогам того періоду. У 1990 році функціонувало вже 82 фермерських господарства, які розміщувалися у 14 областях України. Ці підприємства обробляли лише 2,0 тис. га сільськогосподарських угідь. Масове становлення фермерства розпочалося у 1992-1993 роках.

Найдинамічніше фермерські господарства формувалися у степових областях. В окремі періоди кількість фермерських господарств скорочувалася (1998-1999, 2003-2005) (рис. 10).

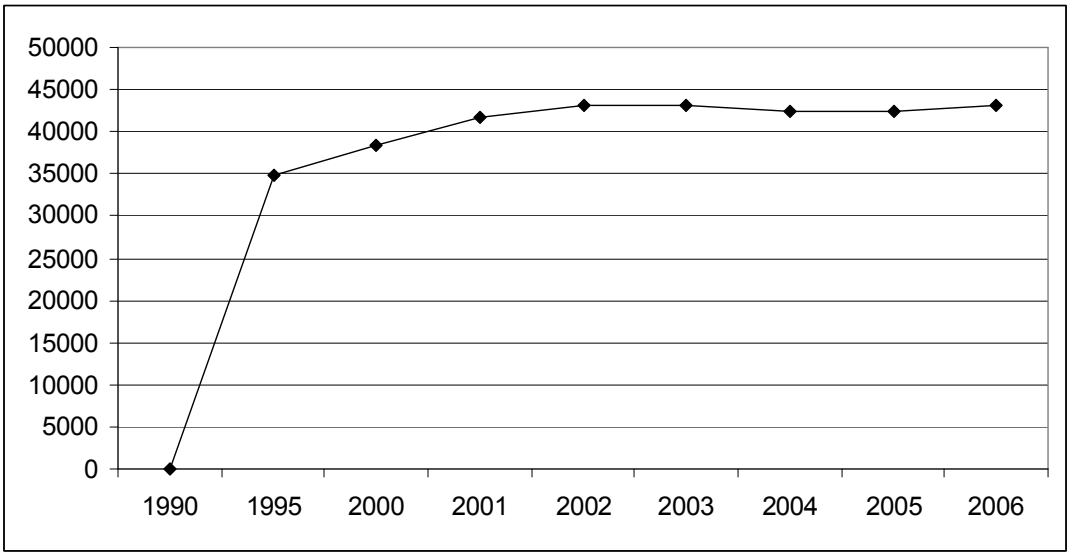

Рис. 10. **Динаміка кількості фермерських господарств в Україні**

Найбільше фермерських господарств розміщено у Степовій зоні, де їх знаходиться понад 62%. Лідирує за кількістю створених фермерських господарств Одеська область – 14,5% від загальної кількості фермерських господарств в Україні.

Важливим є результат аналізу динаміки земельних площ, що використовуються фермерськими господарствами. Так, 38,4 тис. фермерським господарствам у 2000 році належало 2157 тис. га сільськогосподарських угідь. До 2006 року кількість господарств збільшилася на 12% (43,2 тис.), а площа використовуваних земельних угідь – на 84% (3973 тис. га). Отже, фермерські господарства значно розширили свої площі. Так, у 2006 році четверта частина сільськогосподарських угідь належала господарствам, розмір яких складає від 100 до 500 га, на які

припадає лише 10% загальної чисельності фермерських господарств. Найчисельнішими є фермерські господарства з площею сільськогосподарських угідь від 20 до 50 га (33%). Але такі господарства займають лише 13% від загальної площі сільськогосподарських угідь.

Рілля складає 96% площі фермерських господарств. Закономірності її розподілу по території ідентичні тим, які характерні для сільськогосподарських угідь.

Територіальна диференціація в чисельності фермерських господарств, площі сільськогосподарських угідь та ріллі, що належать одному господарству, викликана природними та соціально-економічними чинниками. Найважливішими серед них є частка сільськогосподарських угідь у структурі земельного фонду, густота сільського населення, територіальна спеціалізація сільського господарства, що визначає ефективність вирощування кон'юнктурної сільськогосподарської продукції.

У 2006 році у фермерських господарствах було зайнято 132 тисячі працівників. В Україні фермерство є сферою чоловічої праці, адже частка жінок у загальній чисельності працюючих лише 25%. Це відповідає світовим тенденціям. Більше половини занятих у фермерських господарствах проживає в степових областях. На одне середньостатистичне фермерське господарство припадає троє працюючих.

Фермерські господарства України виробляють незначну частину валової продукції сільського господарства – лише 4,3%. Але ця частка має тенденцію до постійного зростання (рис. 11). Відсоток продукції рослинництва фермерських господарств у загальному обсязі виробництва валової продукції галузями рослинництва в Україні складає 6,7%, а тваринництва – 1,1%.

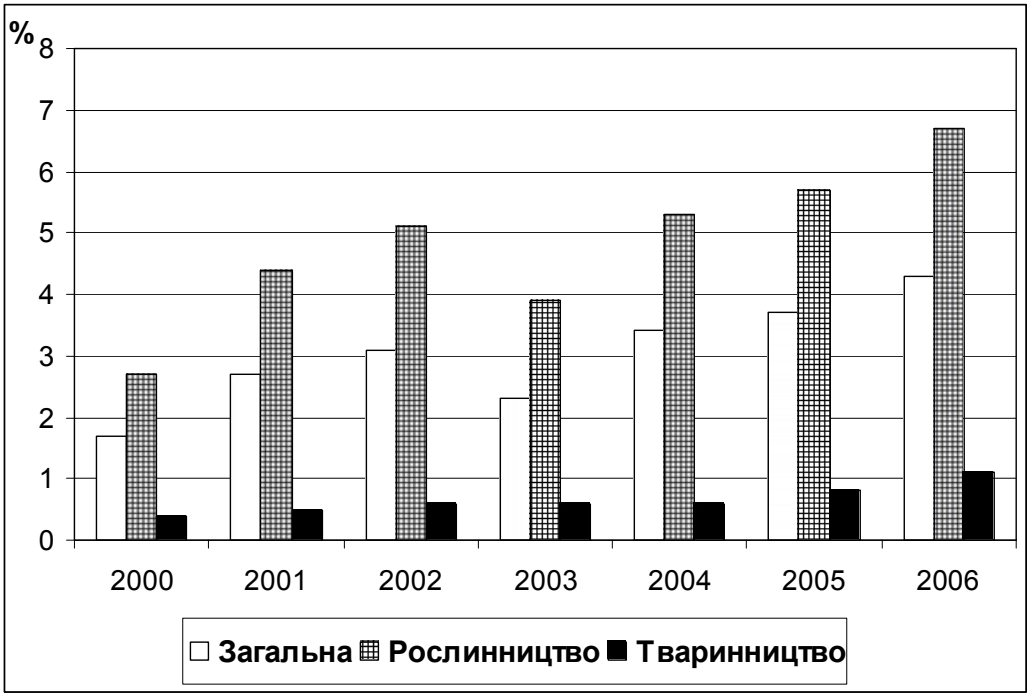

Рис. 11. **Частка фермерських господарств у виробництві валової продукції сільського господарства в Україні**

Фермерські господарства України спеціалізуються на виробництві рослинницької продукції. В структурі валової продукції фермерських господарств на рослинництво припадає 89%, а тваринництво – 11%. Такі пропорції характерні для фермерського господарства України на всіх етапах його становлення.

Структура посівних площ фермерських господарств має такий вигляд: зернові та зернобобові культури – 70,5%, технічні культури – 27,5%, овочі, баштанні та картопля – 1,0%, кормові культури – 1,0% (рис. 12).

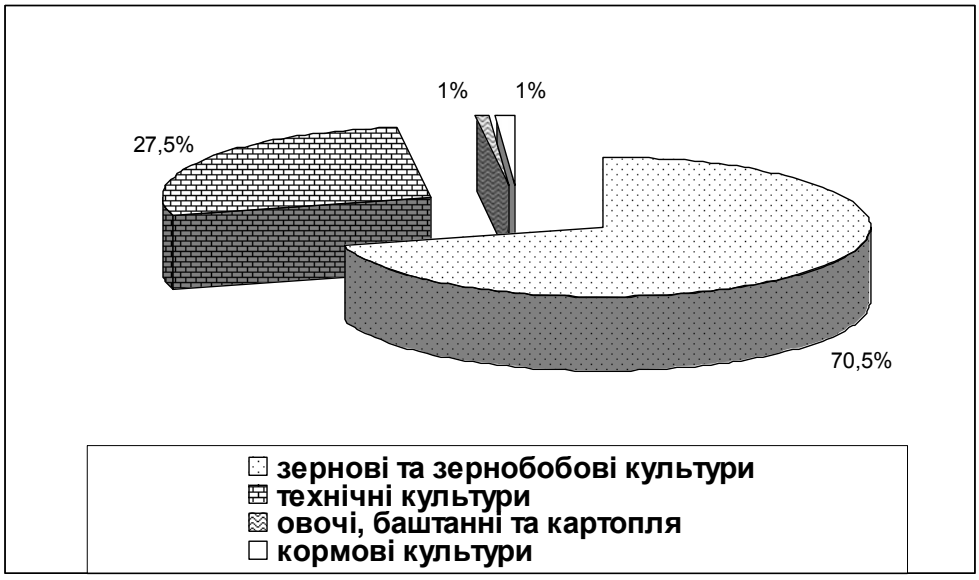

Рис. 12. **Структура посівних площ фермерських господарств України у 2006 році**

Найбільші площі сільськогосподарських угідь фермерських господарств зайняті під посівами кон'юнктурної на агропродовольчому ринку продукції – ярого ячменю, соняшника та озимої пшениці. Найбільшу питому вагу серед сільськогосподарських виробників фермерські господарства мають у виробництві гречки (20%), ярого ячменю, соняшника та проса (по 16%), озимої пшениці (13%).

Виробництво зернових і зернобобових культур фермерськими господарствами в цілому складає 20% від загального їх збору в Україні. Найбільші валові збори зернових та зернобобових характерні для трьох степових областей – Кіровоградської, Одеської та Дніпропетровської, сумарна частка яких складає 35%.

Виробництво соняшника у фермерських господарства України складає 16% від загального його збору в країні. При цьому на три області – Дніпропетровську, Запорізьку та Кіровоградську – припадає майже половина валового збору соняшника фермерських господарств. У ряді областей соняшник або не вирощується фермерами (Волинська, Львівська, Рівненська

області), або вирощується в незначній кількості (Житомирська, Сумська, Чернігівська, Тернопільська, Хмельницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька області).

Частка фермерських господарств у валовому зборі картоплі в Україні складає лише 0,5%. Понад 50% валового збору картоплі припадає на фермерські господарства Київської, Чернігівської та Тернопільської областей.

Виробництво овочів у фермерських господарствах складає 2,8% від загальноукраїнського показника. Основним регіоном вирощування цієї продукції фермерами є Херсонська область, на яку припадає третина фермерського виробництва овочів. Значні обсяги овочів вирощують фермери Одеської, Миколаївської, Дніпропетровської, Запорізької, Київської та Львівської областей.

Тваринництво не є важливою галуззю діяльності фермерських господарств. Частки поголів'я різних видів худоби фермерських господарств у загальній чисельності поголів'я худоби в Україні є мізерними. Зокрема, у фермерських господарствах вирощують 2,9% поголів'я свиней, 2,7% овець та кіз, 1,8% великої рогатої худоби, 0,7% птиці та 0,3% бджіл. Суттєві регіональні відміни концентрації поголів'я худоби у фермерських господарствах характерні для окремих видів. Так, третину поголів'я великої рогатої худоби зосереджено у Хмельницькій, Вінницькій та Житомирській областях; половина поголів'я птиці, що утримується у фермерських господарствах, знаходиться у Львівській області.

Незначною є питома вага фермерських господарств у загальному виробництві продукції тваринництва. Зокрема, по м'ясу цей показник складає 1,4%, молоку – 0,7%, яйцях – 0,4%, меду – 0,2%. Найбільші обсяги виробництва м'яса за рахунок м'яса птиці характерні для Львівської області і складають 40% від загального обсягу виробництва м'яса у фермерських господарствах. Найбільші обсяги молока виробляють області Полісся та Поділля.

Незадовільним є матеріально-технічне забезпечення фермерських господарств. У 2006 році на одне фермерське господарство припадало 0,73 трактора, 0,19 зернозбирального комбайна, 0,01 кукурудзозбирального комбайна, 0,36 сівалки.

Діяльність фермерських господарств в Україні в цілому є прибутковою. Рівень рентабельності продукції, вирощеної фермерами, складає 17,7%. Найвищий рівень рентабельності характерний для господарств, що вирощують різні види зернових та соняшник. За оцінками аналітиків Проекту аграрного маркетингу, фермерське господарство, що вирощує зернові, може мати стабільний прибуток, достатній для подальшого розвитку і розширення, за умови наявності у фермерів мінімум 1000-1200 га орної землі, необхідної техніки та дотримання технологій вирощування.

Частина фермерських господарств займаються додатковими видами діяльності. Найпоширенішими з них є надання сільськогосподарських послуг, включаючи ремонт сільськогосподарської техніки (більше 7%

господарств), торгівля (2,2% господарств), переробка сільськогосподарської продукції (1,2%).

Важливим суспільно-географічним аспектом розвитку фермерства в Україні є регіональний аналіз діяльності фермерських господарств за агропромисловими зонами. Територіальні пропорції розвитку фермерства в Україні показано у таблиці 99.

Таблиця 99

Регіональний розподіл показників діяльності фермерських господарств в Україні у 2006 році

Регіони	Загальна кількість		Площа сільсько-господарських угідь		Чисельність працюючих		Обсяг валової продукції сільського господарства	
	одиниць	%	тис. га	%	осіб	%	млн. грн.	%
Україна	**43150**	**100,0**	**3972,8**	**100,0**	**132031**	**100,0**	**4097**	**100,0**
Волинська	839	1,9	31,6	0,8	2795	2,1	44,3	1,1
Житомирська	746	1,7	64,4	1,6	3566	2,7	61,9	1,5
Львівська	1258	2,9	58,1	1,5	3725	2,8	174,3	4,3
Рівненська	532	1,2	53,3	1,3	3640	2,8	60,4	1,5
Чернігівська	466	1,1	58,8	1,5	2157	1,6	87,7	2,1
Області Полісся	***3841***	***8,9***	***266,2***	***6,7***	***15883***	***12,0***	***428,6***	***10,5***
Вінницька	1535	3,6	164,8	4,1	7839	5,9	198,3	4,8
Київська	1529	3,5	134,7	3,4	4895	3,7	197,0	4,8
Полтавська	1533	3,6	162,9	4,1	5297	4,0	178,0	4,3
Сумська	746	1,7	101,1	2,5	3203	2,4	90,6	2,2
Тернопільська	688	1,6	54,0	1,4	3494	2,6	87,5	2,1
Харківська	1290	3,0	216,9	5,5	6095	4,6	198,3	4,8
Хмельницька	1246	2,9	143,2	3,6	6612	5,0	139,7	3,4
Черкаська	1140	2,6	111,4	2,8	3763	2,9	162,6	4,0
Області Лісостепу	***9707***	***22,5***	***1089***	***27,4***	***41198***	***31,2***	***1252***	***30,6***
АР Крим	1977	4,6	126,2	3,2	3506	2,7	110,1	2,7
Дніпропетровська	3431	8,0	449,4	11,3	11219	8,5	428,5	10,5
Донецька	1732	4,0	192,6	4,8	4869	3,7	147,9	3,6
Запорізька	2328	5,4	279,9	7,0	6357	4,8	257,0	6,3
Кіровоградська	2623	6,1	390,3	9,8	9864	7,5	407,7	10,0
Луганська	1410	3,3	246,2	6,2	5176	3,9	139,0	3,4
Миколаївська	4559	10,6	310,2	7,8	8829	6,7	265,0	6,5
Одеська	6255	14,5	362,6	9,1	12506	9,5	323,9	7,9
Херсонська	2506	5,8	211,0	5,3	6444	4,9	266,1	6,5
Області Степу	***26821***	***62,2***	***2568,4***	***64,6***	***68770***	***52,1***	***2345,2***	***57,2***
Закарпатська	1480	3,4	11,9	0,3	2475	1,9	29,5	0,7
І-Франківська	542	1,3	20,8	0,5	2088	1,6	24,5	0,6
Чернівецька	759	1,8	16,5	0,4	1617	1,2	17,2	0,4
Гірські області	***2781***	***6,4***	***49,2***	***1,2***	***6180***	***4,7***	***71,2***	***1,7***

У степових регіонах України розташовано 62,2% загальної чисельності фермерських господарств, у лісостепових – 22,5%. Фермерські господарства Полісся складають лише 8,9% загальної їх чисельності, а гірських областей – 6,4%.

В цілому на одне середньостатистичне фермерське господарство найбільше сільськогосподарських угідь приходиться у лісостепових областях – 112,2 га, тоді як у степових – 95,8 га, у поліських – 69,3 га, у гірських – 17,7 га. Середній розмір фермерського господарства в Україні нараховує 92,1 га сільськогосподарських угідь. Найбільші за площею сільськогосподарських угідь фермерські господарства Луганської, Харківської, Кіровоградської та Дніпропетровської областей. Найменші ділянки сільськогосподарських угідь характерні для фермерських господарств Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей.

Для лісостепових областей України характерна також і найбільші кількість зайнятих, розрахована на одне фермерське господарство. В Лісостепу цей показник дорівнює 4,2 працюючих, тоді як в поліських областях – 4,1, степових – 2,6, гірських – 2,2. Зумовлене це регіональними відмінами спеціалізації фермерських господарств.

Найбільший обсяг валової продукції сільського господарства у розрахунку на одне фермерське господарство виробляється у лісостепових областях, найменший – в гірських.

Тема 18. ГЕОГРАФІЯ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Господарське значення та структура харчової промисловості. Особливості та чинники розвитку галузі.

Географія борошномельно-круп’яної, макаронної, хлібопекарської та кондитерської промисловості. Географія цукрової промисловості. Географія олійної промисловості. Географія плодоовочеконсервної промисловості та виробництва соків. Географія спиртової та лікеро-горілчаної промисловості. Географія виноробної промисловості. Географія виробництва пива, безалкогольних напоїв та розливу мінеральних вод. Географія тютюнової промисловості. Географія соляної промисловості.

Географія м’ясної промисловості. Географія молочної промисловості. Географія рибної та рибоконсервної промисловості.

Продовольча доступність та продовольча безпека в Україні. Рівні самозабезпеченості регіонів України продовольством.

Проблеми та перспективи розвитку і розміщення харчової промисловості в Україні.

Семінарське заняття № 7
Географія агропромислового виробництва в Україні

1. Чинники та особливості розвитку сільського господарства в Україні.
2. Географія вирощування зернових та технічних культур в Україні.
3. Спеціалізація сільськогосподарських зон України.
4. Трансформації у розміщенні підприємств харчової промисловості України.
5. Рівні продовольчої безпеки регіонів України.

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
2. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.
3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
4. Іщук С.І. Промислові комплекси України. Наукові основи територіальної організації. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2003. – 248 с.
5. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
6. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект: Монографія / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К., 2003. – 404 с.
7. Масляк П.О. Географія України: Навч. посіб. – К. : Стафед-2, 2000. – 148 с.
8. Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 роки (схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 р. № 1174).
9. Пістун М.Д., Гуцал В.О., Провотар Н.І. Географія агропромислових комплексів. – К.: Либідь, 1997. – 198 с.
10. Борщевський П.П., Чернюк Л.Г., Шмаглій О.Б. Підвищення ефективності розвитку і розміщення харчової промисловості. – К.: Наукова думка, 1994. – 160 с.
11. Крисанов Д.Ф. Економіко-екологічні проблеми харчової промисловості України. – К.: ІЕНАНУ, 2002. – 247 с.
12. Хвесик М. А., Лисецький А. С. Продовольча безпека України: Монографія. – К.: РВПС України НАНУ, 2008. – 159 с.
13. Страшинська Л.В. Стратегія розвитку продовольчого ринку в Україні / За ред. Б.М. Данилишина. – К. : Профі, 2008. – 532 с.
14. Дейнеко Л.В., Коваленко А.О., Коренюк П.І., Шелудько Е.І., Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / За ред. Б.М. Данилишина. – К.: Наукова думка, 2007. – 276 с.
15. Мезенцева Н.І. Оцінка продовольчої доступності у регіонах України // Вісник Київського ун-ту. Географія. – К., 2008. – Вип. 55. – С.30-33.

16. Мезенцева Н.І. Продовольча безпека і регіональні продовольчі ринки в Україні // Економічна та соціальна географія. – Вип.50. – К., 2001. – С.150-155.

Інформаційні матеріали до теми:

Таблиця 100

Динаміка виробництва продукції харчової промисловості в Україні

	Динаміка виробництва				
	Жирних сирів, тис. т	Борошна, тис. т	Цукру-піску, тис. т	Пива, млн. дал	Безалкогольних напоїв, млн., дал
1991	162	7383	4786	131	114
1992	113	6625	3647	110	59
1993	102	6587	3993	91	38
1994	105	5715	3343	91	36
1995	74	5319	3894	71	37
1996	59	4965	3296	60	36
1997	46	4320	2034	61	45
1998	52	3890	1984	68	45
1999	53	3368	1858	84	61
2000	68	3076	1780	108	67
2001	105	2984	1947	131	85
2002	129	2986	1621	150	114
2003	173	2827	2486	170	125
2004	224	2949	2147	194	140
2005	274	2944	2139	238	169
2006	217	2696	2592	268	176
2007	246	2908	1867	316	196
2008	248		1572	320	

Таблиця 101

Частка харчової промисловості у структурі реалізованої промислової продукції, %

до 15%	Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Луганська, Полтавська, Рівненська
до 30%	Київська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Хмельницька, Чернівецька
до 45%	АР Крим, Волинська, Житомирська, Кіровоградська, Херсонська, Черкаська, Чернігівська
понад 45%	Вінницька, Тернопільська

Таблиця 102

Обсяг реалізованої продукції харчової промисловості у розрахунку на душу населення, грн., 2006

до 700	Закарпатська, Івано-Франківська, Луганська, Рівненська, Чернівецька
до 1400	Донецька, Житомирська, Кіровоградська, Львівська, Одеська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, АР Крим
до 2100	Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Сумська
понад 2100	Вінницька, Київська, Миколаївська, Полтавська, Харківська, Черкаська, Чернігівська

Таблиця 103

Виробництво борошна у регіонах України, тис. т

до 50	Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька
до 100	Волинська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська
до 150	АР Крим, Вінницька, Запорізька, Луганська, Одеська, Черкаська
понад 150	Дніпропетровська, Донецька, Київська, Харківська

Таблиця 104

Виробництво цукру-піску у регіонах України, тис. т

відсутнє	АР Крим, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Луганська, Херсонська
до 50	Дніпропетровська, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Чернівецька
до 150	Волинська, Житомирська, Кіровоградська, Одеська, Рівненська, Сумська, Чернігівська
до 250	Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Черкаська
понад 250	Вінницька, Київська, Полтавська

Таблиця 105

Виробництво соняшникової нерафінованої олії у регіонах України, тис. т

до 10	АР Крим, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська
до 100	Вінницька, Київська, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Чернівецька
до 200	Дніпропетровська, Одеська, Харківська, Херсонська
понад 200	Донецька, Запорізька, Кіровоградська

Структура галузі:
Борошномельно-круп'яна, макаронна, хлібопекарська та кондитерська промисловість
Цукрова промисловість

Олійна промисловість
Плодоовочеконсервна промисловість та виробництво соків
Виноробна промисловість
Спиртова та лікеро-горілчана промисловість
Виробництво пива, безалкогольних напоїв та розлив мінеральних вод
Рибна та рибоконсервна промисловість
Тютюнова промисловість
Соляна промисловість
М'ясна промисловість
Молочна промисловість
Інші галузі

Опорний конспект лекції на тему
„ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ"

Питання продовольчої безпеки займають важливе місце в концепціях національної безпеки розвинутих країн світу. Продовольча безпека визначається як постійна, стабільна доступність достатньої кількості продовольства для задоволення потреб населення. Тобто продовольча безпека базується на наявності необхідних продовольчих ресурсів, які можуть гарантувати задоволення потреб населення продовольством на рівні медично обґрунтованих норм споживання. В основі продовольчої безпеки лежить, з одного боку, раціональна достатність продовольства, а з іншого – здатність людей фізично та економічно його отримувати.

Ступінь продовольчої безпеки на той чи інший період визначається переліком існуючих загроз, які можна об'єднати в два блоки: зовнішній і внутрішній. Зовнішній блок включає перелік таких загроз продовольчої безпеки в Україні, як втрата традиційних ринків збуту сільськогосподарської сировини і продовольства; недосконаліть зовнішньоекономічної діяльності в АПК; недостатня ефективність інвестиційних процесів в сільському господарстві; неконтрольований ввіз окремих видів продовольства (як правило, неякісного), внаслідок зростання цін на вітчизняні продовольчі товари. Основними загрозами внутрішнього блоку для України є: неврегульованість правової основи для аграрного бізнесу; непослідовність і безсистемність при здійсненні аграрних реформ; непривабливість сільськогосподарських товаровиробників як клієнтів комерційних банків у зв'язку із значною збитковістю господарств; техніко-технологічна відсталість виробничого процесу, особливо в сільському господарстві; скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та зменшення її надходження на переробні підприємства; відсутність цінового паритету на сільськогосподарську та промислову продукцію; зволікання у формуванні ринкової інфраструктури збуту сільськогосподарської продукції; несприятливі природні умови.

Оцінка регіональної продовольчої безпеки ґрунтується на визначенні рівня споживання продовольчої продукції на душу населення, коефіцієнта забезпеченості продовольством. Співвідношення фактичного і науково

обґрунтованого рівнів споживання продовольства на душу населення, рівень купівельної спроможності населення є показниками регіональної продовольчої доступності. За останні 15 років в Україні відбулося зниження рівня споживання продуктів харчування. Так, споживання м'яса та м'ясних продуктів зменшилося вдвічі, молока та молочних продуктів – на 45%, яєць – на третину, хліба та хлібобулочних виробів – на 10%, плодів, ягід та винограду – на 40%, овочів – на 10%, риби та морепродуктів – на 40%, цукру – на 30%, олії – на 20%, а картоплі – зросло на 5%.

В Україні в середньому на одні особу виробляється 419 кг зернових культур. В регіонах України цей показник істотно відрізняється. Розрив між найвищим і найнижчим значеннями цього показників становить 5 разів. Виробництво борошна у розрахунку на одну особу також значено диференційоване за регіонами України. Так, у Київській області виробляється 188 кг борошна на одну особу за рік при середньому його виробництві в Україні – 58 кг. У Києві та Київській області цей показник у 2-3 рази вищий за такі ж показники у решті регіонів України. Вінницька, Херсонська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька області утворюють групу регіонів з найвищим після Київського регіону рівнем виробництва борошна на одну особу. Найменші обсяги виробництва борошна на одну особу характерні для Івано-Франківської, Закарпатської, Чернівецької, Львівської та Чернігівської областей (менше 48 кг на одну особу). Таку диференціацію регіонів можна пояснити відмінами агрокліматичних умов та їх впливом на спеціалізацію агропромислового виробництва.

В Україні середньодушове виробництво цукру складає 51,5 кг за рік. Є ряд регіонів – АР Крим, Донецька, Луганська, Запорізька, Херсонська, Закарпатська області – в яких відсутнє цукрове виробництво, тобто рівень їх самозабезпеченості цукром дорівнює нулю. В той же час у Тернопільській області виробляється 215 кг цукру на одну особу за рік. Цей показник є найвищим серед регіонів України. Наступну групу за рівнем самозабезпеченості цукровиробництвом складають Одеська, Вінницька, Волинська, Миколаївська, Сумська, Київська, Черкаська та Рівненська області. Наступну групу формують Житомирська, Полтавська та Хмельницька області. Нижчий за середній в Україні показник самозабезпеченості цукровиробництвом на одну особу мають Кіровоградська, Львівська, Харківська, Чернівецька, Чернігівська, Дніпропетровська та Івано-Франківська області.

В середньому за рік в Україні виробляється 28 кг олії на одну особу. В ряді регіонів виробництво відсутнє (Волинська, Тернопільська області). Ще в ряді регіонів воно є незначним, зокрема, в АР Крим, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Миколаївській, Рівненській, Сумській, Хмельницькій, Черкаській та Чернігівській областях, де воно не перевищує 4 кг на одну особу. Високий рівень самозабезпеченості олією характерний для Дніпропетровської, Луганської, Одеської, Харківської, Херсонської, Вінницької та Чернівецької областей, де він перевищує середній показник в Україні. Найвищий рівень

самозабезпеченості олійною продукцією мають Донецька, Полтавська, Кіровоградська та Запорізька області (від 60 до 125 кг на одну особу). Тобто ці чотири регіони забезпечують олією потреби жителів більшості поліських та лісостепових регіонів України, в яких вирощування соняшника не є галуззю спеціалізації сільського господарства.

В Україні щороку виробляється по 430 кг картоплі на одну особу. Обсяги середньодушового виробництва в регіоні з максимальними показниками (Чернігівська область – 1300 кг на душу населення) та мінімальними показниками (АР Крим – 85 кг) відрізняються у 15 разів. Найвищий рівень самозабезпеченості картоплею характерний також для Волинської, Рівненської, Вінницької, Житомирської, Сумської, Хмельницької, Тернопільської та Черкаської областей (від 700 до 900 кг на одну особу за рік). В цих регіонах найсприятливіші кліматичні умови для високої урожайності даної сільськогосподарської культури. Низький рівень самозабезпеченості картоплею мають Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Одеська, Миколаївська та Луганська області, в яких виробництво картоплі на душу населення у 2,5 рази нижче за середній показник в Україні.

Щороку в Україні виробляється в середньому 144 кг овочів на одну особу. Безперечним лідером у виробництві овочів є Херсонська область, де найвищий рівень самозабезпеченості овочевою продукцією – 382 кг на душу населення за рік. Високий рівень самозабезпеченості овочевою продукцією в Кіровоградській, Одеській, Полтавській областях. Низький рівень мають АР Крим, Івано-Франківська, Луганська, Донецька області.

За виробництвом м’яса рівень самозабезпеченості регіонів України є низьким. На душу населення його виробляється 35 кг на рік. Найбільшим цей показник є в Києві та Київській, Черкаській областях, де він удвічі вищий за середній в Україні. Вищими за середній в Україні показники виробництва м’яса на одну особу є в Вінницькій, Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Чернігівській областях. Найнижчі показники характерні для Донецької і Луганської областей (18 кг на одну особу за рік).

Найвищий рівень самозабезпеченості молоковиробництвом характерний для Хмельницької, Чернігівської, Житомирської, Волинської областей. Дуже низькі показники самозабезпеченості молоковиробництвом в Донецькій, Дніпропетровській, Луганській областях.

Рівень самозабезпеченості регіонів України виробництвом риби є дуже низьким. Виділяються лише АРК та Одеська області з достатнім рівнем самозабезпеченості рибою у розрахунку на одну особу порівняно із нормами споживання даної продукції. Серед решти регіонів дещо вищі показники самозабезпеченості характерні для Херсонської та Запорізької областей.

За сумарним індексом самозабезпеченості продовольством виділяються такі групи регіонів України:

- найвищий рівень самозабезпеченості продовольством характерний для Київської, Черкаської, Полтавської, Вінницької, Волинської, Чернігівської та Тернопільської областей;

- середній рівень самозабезпеченості продовольством мають Сумська, Миколаївська, Хмельницька, Кіровоградська, Рівненська, Житомирська, Одеська, Херсонська, Харківська, Дніпропетровська, Львівська, Чернівецька та Запорізька області;
- найнижчий рівень самозабезпеченості продовольством у Закарпатській, Івано-Франківській, Донецькій, Луганській області та АР Крим.

Щодо споживання продовольства на одну особу, то воно відрізняється в міських поселеннях та сільській місцевості. Так, в містах на одну особу споживається більше, ніж в сільській місцевості м'яса і м'ясопродуктів, яєць, риби та морепродуктів, а також фруктів, ягід і горіхів. В сільській місцевості у розрахунку на душу населення споживається більше, ніж в містах картоплі, овочів, хліба і хлібобулочних виробів, цукру, молока та молочних продуктів. Тобто структура харчування в сільській місцевості є гіршою, порівняно із міським населенням. Зумовлено це нижчою купівельною спроможністю жителів сільської місцевості України.

Рівень споживання продуктів харчування на одну особу за всіма видами продовольства відстає від раціональних науково обґрунтованих фізіологічних норм: по м'ясу і м'ясопродуктах – у 2,5 рази, молоку та молочних продуктах – в 1,8 разів, яйцях – в 1,5 разів, плодах, ягодах та винограду – у 3 рази, рибі та морепродуктах – в 2,5 рази.

Середнє споживання в Україні хлібних продуктів складає 125,6 кг на душу населення за рік. В усіх регіонах України цей рівень перевищує раціональні норми споживання (101 кг). Найбільше перевищення характерне для Вінницької, Закарпатської, Миколаївської Черкаської областей (понад 140 кг). Найменше хлібопродукції споживають жителі Запорізької, Київської, Рівненської областей та АР Крим, наближаючись в середньодушовому споживанні до раціональним норм.

Споживання картоплі на душу населення також перевищує раціональні норми і складає 141,4 кг проти 124 кг. Найбільше перевищення характерне для Івано-Франківської, Закарпатської, Житомирської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Чернігівської та Хмельницької областей. Менше раціональних норм споживається картоплі на душу населення в Донецькій, Запорізькій, Миколаївській, Одеській, Харківській та Дніпропетровській областях, а в АР Крим картоплі споживається навіть менше мінімальних норм.

Споживання олії в Україні є недостатнім. В середньому олії споживається 13,0 кг на одну особу за рік, тоді як раціональні норми складають 13,4 кг. Понад раціональну норму споживається олія у Вінницькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській та Черкаській областях. Найнижчим є споживання олії в Закарпатській, Рівненській та Сумській областях. В Україні немає жодного регіону, де б олії споживалося менше мінімальних норм.

Споживання плодів, ягід та винограду є надзвичайно низьким і складає лише 33,9 кг при рекомендованих нормах 90 кг на душу населення за рік. Перевищення середнього показника в Україні характерне для Чернівецької,

Дніпропетровської, Одеської, Херсонської, Вінницької, Донецької, Миколаївської, Львівської областей. В жодному регіоні даної продукції не споживається навіть на рівні мінімальних рекомендованих норм.

Споживання овочів та баштанних культур також є недостатнім. В середньому в Україні на душу населення споживається 115,4 кг за рік, тоді як раціональні норми складають 161 кг. Понад раціональні норми даної продукції споживається лише в Херсонській області. Менше мінімальної норми споживання овочів та баштанних у АР Крим, Івано-Франківській, Тернопільській, Рівненській, Луганській, Закарпатській, Харківській та Хмельницькій областях.

Реальне споживання цукру на душу населення в Україні перевищує раціональні норми і складає 38,4 кг. Понад раціональні норми цукру споживається у Вінницькій, Житомирській, Луганській, Донецькій, Полтавській, Сумській, Херсонській, Черкаській, Дніпропетровській, Кіровоградській областях.

Істотні коливання спостерігаються у споживанні основних тваринницьких продуктів за регіонами України. Зокрема, споживання м'яса в середньому складає 38,5 кг. Найбільше м'яса та м'ясних продуктів споживається в Донецькій, Черкаській, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській та Рівненській областях і перевищує середній показник в Україні. Найменше м'яса та м'ясопродукції споживають жителі Одеської, Луганської, Івано-Франківської та Чернівецької областей. В Україні немає жодного регіону, в якому б споживання даного виду продовольства дорівнювало хоча б мінімальним нормам споживання (45 кг), не кажучи вже про раціональні (83 кг).

Споживання молока та молочних продуктів дуже знизилося і складає 226 кг на душу населення за рік. Відсутні регіони, в яких споживання молокопродуктів перевищувало б мінімальні норми (353 кг) чи раціональні (395 кг). Однак, регіональні відміни у споживання молокопродукції суттєві: найвищим є споживання в Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій та Чернігівській областях, а найнижчим в АР Крим, Луганській, Запорізькій, Донецькій і Дніпропетровській областях.

В Україні споживається 220 яєць на душу населення за рік. Середнє споживання є значно нижчим раціональних норм (290 яєць) та мінімальних норм (245 шт.). Лише в Одеській, Донецькій, Полтавській, Чернігівській та Київській областях споживання яєць перевищує мінімальні норми, а найнижчим воно є у Волинській, Миколаївській, Харківській та Хмельницькій областях.

Споживання риби в Україні є вкрай недостатнім. В середньому на душу населення за рік споживається 12,3 кг риби при раціональних нормах – 20 кг, мінімальних – 14 кг. Понад мінімальні норми рибопродукції споживається у Миколаївській, Одеській, Донецькій, Дніпропетровській та Київській областях. Найменше рибо- продукції споживають жителі Івано-Франківської,

Закарпатської, Львівської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Хмельницької та Волинської областей.

Отже, за показниками продовольчої доступності регіони України розподіляються так:

найвищий рівень продовольчої доступності мають Полтавська, Кіровоградська, Вінницька, Хмельницька, Чернігівська, Херсонська, Тернопільська та Черкаська області;

середній рівень продовольчої доступності характерний для Харківської, Сумської, Волинської, Рівненської, Запорізької, Чернівецької, Житомирської, Одеської, Київської, Львівська та Миколаївської областей;

найнижчий рівень продовольчої доступності мають Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Іванно-Франківська, Закарпатська області та Ар Крим.

Тема 19. ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

Господарський потенціал України. Місце України у світовій економіці. Особливості галузевої структури господарства України. Особливості територіальної структури господарства України. Традиційні та новітні чинники економічного розвитку України.

Господарський потенціал регіонів України та ефективність його використання. Валовий регіональний продукт. Рівні економічного розвитку регіонів України.

Економічна безпека України та її регіонів. Загрози та індикатори економічної безпеки регіонів України.

Перспективи економічного розвитку України. Регіональна економічна політика держави.

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
2. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.
3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
4. Іщук С.І. Промислові комплекси України. Наукові основи територіальної організації. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2003. – 248 с.
5. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
6. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект: Монографія / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К., 2003. – 404 с.
7. Масляк П.О. Географія України: Навч. посіб. – К. : Стафед-2, 2000. – 148 с.

8. Маруняк Є.О. Глобалізація та її вплив на розвиток регіонів України. – К.: Реферат, 2007. – 224 с.
9. Підгрушний Г.П. Промисловість і регіональний розвиток України: Монографія. – К.: Інститут географії НАНУ, 2009. – 300 с.
10. Тарасова Н.В., Калініченко І.С., Горський А.М., Зарудна О.С. Промисловий комплекс України: економічні трансформації та пріоритети розвитку / За ред. Б.М. Данилишина. – К.: Науковий світ, 2005. – 183 с.
11. Захарченко В.І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України: Монографія. – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 547 с.
12. Пістун М.Д., Мезенцев К.В., Тьорло В.О. Регіональна політика України: суспільно-географічний аспект: Монографія. – К.: ВПЦ „Київський ун-тет", 2004. – 130 с.
13. Степаненко А.В., Герасимов М.І. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів // Регіональна економіка. – 2002. – №2. – С. 39-54.
14. Гелей С.Д., Крупка М.І., Лесечко М.Д., Малик Я.Й, Майовець Є.Й. Економічна безпека України: внутрішні та зовнішні чинники: Навч. посіб. - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2002. – 256 с.
15. Герасимчук З.В., Вавдіюк Н.С. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 244 с.
16. Лісовська О.Л. Економічна політика і економічна безпека України: Навч. посіб. – К.: Видавництво Національної академії СБУ, 2003. – 182 с.

Інформаційні матеріали до теми:

Таблиця 106

Валовий регіональний продукт в Україні у 2007 році

	Усього, млн. грн.	У розрахунку на одну особу, грн.	Частка регіону, %
АР Крим	20874	10574	2,9
Вінницька	15381	9159	2,1
Волинська	10072	9711	1,4
Дніпропетровська	71173	20868	9,9
Донецька	92093	20197	12,8
Житомирська	11127	8485	1,5
Закарпатська	10508	8452	1,5
Запорізька	33158	18022	4,6
Івано-Франківська	13916	10055	1,9
Київська	26221	15033	3,6
Кіровоградська	9989	9546	1,4
Луганська	32280	13628	4,5
Львівська	27987	10915	3,9
Миколаївська	14767	12227	2,0
Одеська	33116	13827	4,6
Полтавська	28355	18500	3,9
Рівненська	11180	9695	1,6
Сумська	12341	10249	1,7

Тернопільська	8276	7510	1,1
Харківська	43868	15645	6,1
Херсонська	9034	8122	1,3
Хмельницька	12339	9100	1,7
Черкаська	13656	10331	1,9
Чернівецька	6672	7369	0,9
Чернігівська	11532	10081	1,6
Київ	135900	49795	18,9
Севастополь	4916	12961	0,7
УКРАЇНА	**720731**	**15496**	**100,0**

Таблиця 107

Динаміка валового регіонального продукту в Україні

(у фактичних цінах, млн. грн.)

	1996	**2000**	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**
Україна	**69287**	**137993**	**183296**	**204342**	**244497**	**345113**	**441452**	**544153**
АР Крим	2161	4085	5492	6033	7309	9901	12848	16044
Вінницька	2140	3802	5008	5319	6167	8123	10207	12414
Волинська	1012	2195	2872	3112	3512	4994	6553	7687
Дніпропетровська	6536	13163	16340	18059	21311	30040	41227	52347
Донецька	8499	17278	22863	25285	30316	45617	58044	72361
Житомирська	1768	2835	3173	3549	4201	5947	7430	8784
Закарпатська	932	2151	2781	3211	4016	5297	6700	8185
Запорізька	3767	7568	7968	8629	10177	15255	19968	24787
Івано-Франківська	1483	3117	3901	4518	5544	7311	9622	11316
Київська	3015	5926	6439	6868	8129	11883	15362	19188
Кіровоградська	1302	2159	3174	3399	4023	5594	6877	8187
Луганська	3464	6403	7451	8570	9954	14672	19716	24159
Львівська	3016	5850	7305	8578	10547	13992	17192	21486
Миколаївська	1737	3314	4353	4702	5337	7934	9553	11876
Одеська	3533	7072	9525	10788	12792	17029	20762	24898
Полтавська	2974	5712	6638	7811	8853	13983	18099	22179
Рівненська	1397	2513	3186	3467	4053	5599	7263	8924
Сумська	1897	3495	4121	4384	4822	6275	8025	9566
Тернопільська	1091	1853	2347	2631	3098	3948	5137	6452
Харківська	4331	8271	10465	11801	14515	20524	25618	32023
Херсонська	1321	2348	2999	3265	3799	5200	6469	7565
Хмельницька	1854	2949	3611	3944	4698	6344	7958	9603
Черкаська	2033	3179	3590	3852	4565	6623	9014	10957
Чернівецька	841	1313	1864	2135	2539	3277	4234	5126
Чернігівська	1739	3073	3465	3836	4576	6181	7627	8950
Київ	5103	15715	31167	35200	43920	61357	77124	95267
Севастополь	341	654	1198	1396	1724	2213	2823	3822

Таблиця 108

Динаміка валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу
(у фактичних цінах, грн.)

	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Україна	**1356**	**2788**	**3766**	**4239**	**5114**	**7273**	**9372**	**11630**
АР Крим	986	1937	2691	2979	3633	4951	6460	8101
Вінницька	1145	2104	2812	3019	3534	4700	5966	7328
Волинська	942	2077	2702	2943	3339	4771	6285	7397
Дніпропетровська	1706	3562	4558	5090	6058	8609	11909	15239
Донецька	1646	3509	4692	5263	6385	9713	12490	15725
Житомирська	1199	1987	2269	2570	3074	4397	5554	6636
Закарпатська	723	1677	2208	2557	3207	4238	5373	6576
Запорізька	1821	3795	4114	4498	5353	8093	10683	13369
Івано-Франківська	1012	2142	2756	3213	3958	5238	6916	8157
Київська	1597	3255	3506	3780	4513	6652	8673	10918
Кіровоградська	1069	1860	2790	3025	3632	5122	6394	7723
Луганська	1253	2439	2900	3394	3997	5973	8131	10085
Львівська	1095	2159	2768	3277	4049	5396	6657	8351
Миколаївська	1299	2563	3422	3739	4284	6424	7801	9769
Одеська	1371	2828	3843	4391	5245	7028	8619	10379
Полтавська	1718	3423	4043	4825	5533	8841	11574	14330
Рівненська	1171	2118	2709	2963	3475	4817	6269	7724
Сумська	1364	2631	3149	3401	3795	5009	6497	7848
Тернопільська	930	1605	2048	2313	2741	3516	4603	5819
Харківська	1410	2799	3580	4070	5045	7182	9025	11353
Херсонська	1048	1925	2537	2797	3287	4546	5713	6744
Хмельницька	1233	2028	2511	2773	3337	4549	5764	7023
Черкаська	1357	2203	2545	2764	3309	4853	6681	8209
Чернівецька	893	1411	2015	2321	2771	3589	4654	5650
Чернігівська	1296	2407	2780	3108	3764	5163	6474	7714
Київ	1937	5965	11944	13456	16697	23130	28780	35210
Севастополь	843	1682	3154	3684	4557	5847	7452	10079

Тема 20. ЗОВНІШНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ

Сучасні риси та особливості зовнішньоекономічної діяльності України. Географія зовнішньої торгівлі товарами. Географія зовнішньої торгівлі послугами. Сальдо торговельного балансу України. Регіональні відміни експортно-імпортних операцій в Україні.

Географія іноземних інвестицій. Галузева та територіальна структура іноземного інвестування в Україні. Участь України в міжнародній фінансово-кредитній діяльності. Особливості розвитку та розміщення спільних підприємств в Україні. Географія поширення транснаціональних корпорацій в Україні.

Участь України в міжнародному соціальному співробітництві. Особливості міжнародного співробітництва України в галузі культури, освіти, охорони здоров'я, спорту.

Транскордонне співробітництво України. Єврорегіони в Україні.

Семінарське заняття № 8
Географія зовнішньоекономічної діяльності України

1. Сучасні риси та тенденції зовнішньоекономічної діяльності України.
2. Географія українського експорту товарів і послуг.
3. Географія імпорту товарів і послуг до України.
4. Географія іноземних інвестицій в економіку України.

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
2. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.
3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
4. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
5. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект: Монографія / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К., 2003. – 404 с.
6. Василенко Ю.В., Василенко Д.Ю Зовнішня торгівля України: чинники, моделі, тенденції. – К., 2007. – 310 с.
7. Жук М.В. Комерційні відносини України. – Чернівці: Рута, 2003. – 576 с.
8. Маруняк Є.О. Глобалізація та її вплив на розвиток регіонів України. – К.: Реферат, 2007. – 224 с.
9. Зовнішня торгівля України товарами за 2008 рік. – К.: Держкомстат України, 2009. – 22 с.
10. Зовнішня торгівля України послуги за 2008 рік. – К.: Держкомстат України, 2009. – 13 с.

Інформаційні матеріали до теми:

Таблиця 109

Обсяги експорту–імпорту товарів в Україні у 2008 році

	Експорт		Імпорт		Сальдо
	млн. дол.	%	млн. дол.	%	
АР Крим	586,5	0,9	431,1	0,5	155,4
Вінницька	482,8	0,7	417,8	0,5	65,0
Волинська	465,0	0,7	1307,7	1,5	–842,7
Дніпропетровська	13176,8	19,7	8684,8	10,2	4492,0

Донецька	14444,5	21,6	4924,6	5,8	9519,9
Житомирська	521,2	0,8	456,8	0,5	64,4
Закарпатська	1220,8	1,8	1866,1	2,2	–645,3
Запорізька	5370,1	8,0	3591,0	4,2	1779,1
Івано–Франківська	721,7	1,1	726,4	0,9	–4,7
Київська	943,1	1,4	3464,0	4,1	–2520,9
Кіровоградська	391,6	0,6	238,0	0,3	153,6
Луганська	6361,0	9,5	1780,7	2,1	4580,3
Львівська	998,5	1,5	2572,4	3,0	–1573,9
Миколаївська	1649,8	2,5	915,3	1,1	734,5
Одеська	2314,2	3,5	4762,8	5,6	–2448,6
Полтавська	2574,6	3,8	1295,3	1,5	1279,3
Рівненська	452,1	0,7	533,3	0,6	–81,2
Сумська	913,4	1,4	547,3	0,6	366,1
Тернопільська	144,3	0,2	339,8	0,4	–195,5
Харківська	1551,6	2,3	2475,0	2,9	–923,4
Херсонська	400,3	0,6	305,8	0,4	94,5
Хмельницька	418,1	0,6	544,6	0,6	–126,5
Черкаська	866,9	1,3	1022,9	1,2	–156,0
Чернівецька	166,2	0,3	194,9	0,2	–28,7
Чернігівська	418,6	0,6	377,1	0,4	41,5
Київ	8653,4	12,9	36097,9	42,2	–27444,5
Севастополь	124,0	0,2	75,6	0,1	48,4
Україна	**67002,5**	**100,0**	**85534,41**	**100,0**	**–18531,9**

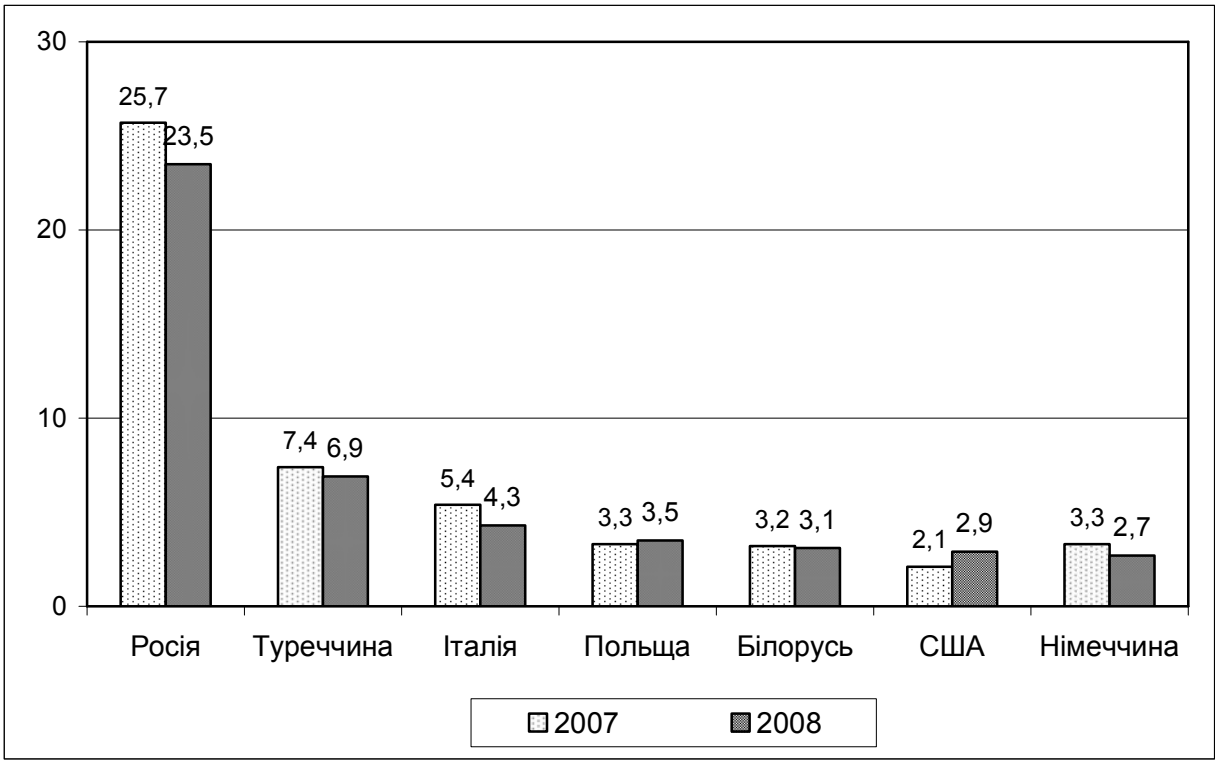

Рис. 13. **Основні країни-партнери України за експортом товарів**

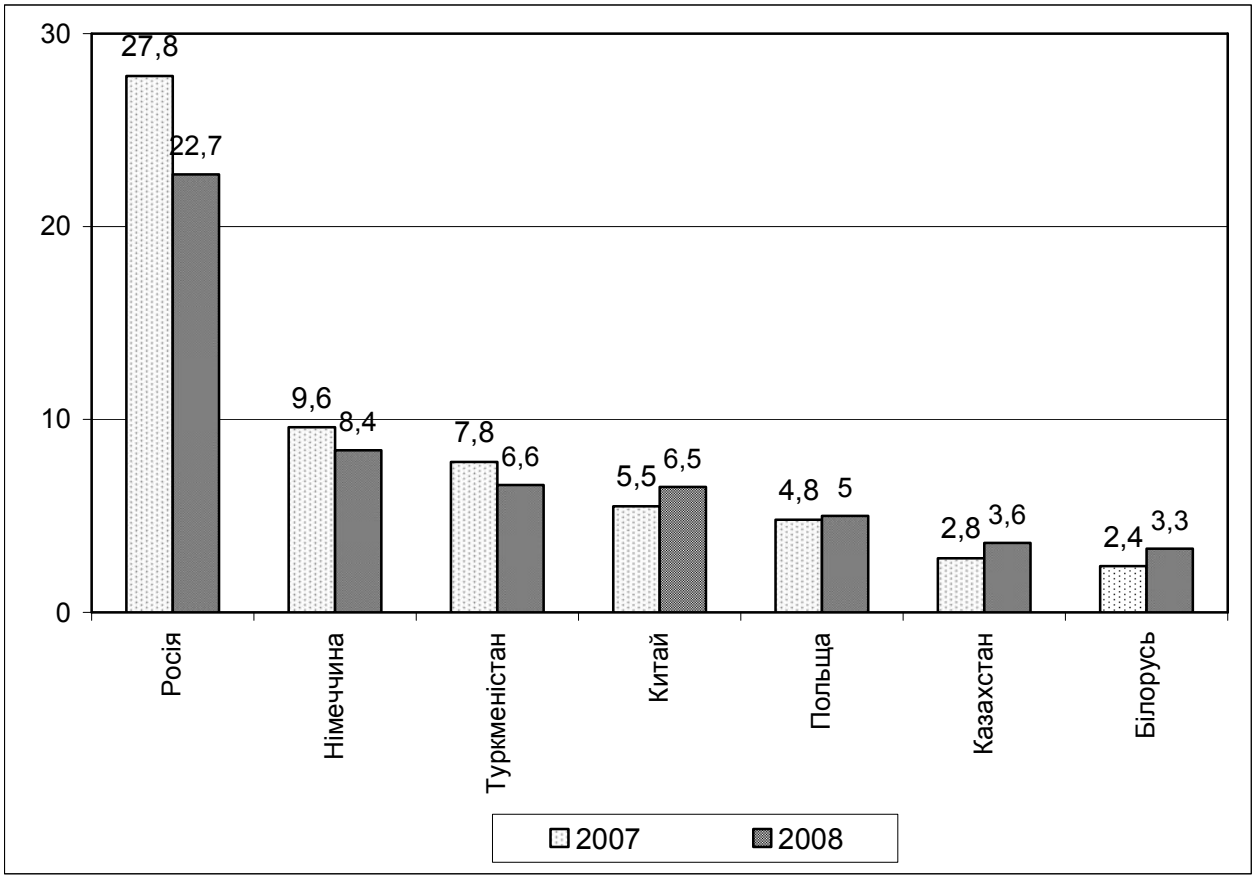

Рис. 14. **Основні країни-партнери України за імпортом товарів**

Таблиця 110

Товарна структура експорту та імпорту України у 2008 році, %

Товарна група	Експорт	Імпорт
Живі тварини та продукти тваринного походження	1,2	2,0
Продукти рослинного походження	8,3	1,7
Жири та олії тваринного або рослинного походження	2,9	0,7
Готові харчові продукти	3,8	3,1
Мінеральні продукти (сіль, сірка, штукатурні матеріали, цемент; руди, шлаки та зола; енергетичні матеріали; нафта та продукти її перегонки)	10,5	29,7
у т.ч. кам'яне вугілля	*0,8*	*2,5*
нафта та газовий конденсат	*0,0*	*5,3*
природний газ	*0,0*	*11,0*
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	7,5	8,1
Полімерні матеріали, пластмаси та	1,5	5,2

каучук		
Шкіряна і хутряна сировина та вироби з неї	0,5	0,3
Деревина та вироби з неї	1,2	0,6
Маса з деревини або інших волокнистих, целюлозних матеріалів	1,3	2,1
Текстиль та вироби з нього	1,5	2,5
Взуття, головні убори, парасольки	0,3	0,6
Вироби з каменю, гіпсу, цементу, кераміки, скла	0,7	1,5
Дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них	0,2	1,2
Недорогоцінні метали та вироби з них	41,2	7,5
у т.ч. чорні метали	*34,3*	*3,9*
вироби з чорних металів	*5,3*	*1,7*
Механічне обладнання, машини і механізми, електрообладнання та їх частини, пристрої для записування або відтворення зображення і звуку	9,5	15,6
Транспортні засоби та шляхове обладнання	6,5	14,1
Прилади і апарати оптичні, для фотографування або кінематографії, апарати медико-хірургічні, годинники, музичні інструменти	0,4	1,4
Різні товари і вироби (меблі, іграшки, ігри та ін.)	1,2	1,8

Таблиця 111

Обсяги експорту–імпорту послуг в Україні у 2008 році

	Експорт		**Імпорт**		**Сальдо**
	тис. дол.	**%**	**тис. дол.**	**%**	
АР Крим	251282,3	2,2	24994,0	0,4	226288,4
Вінницька	38153,0	0,3	64247,4	1,0	-26094,3
Волинська	40885,3	0,4	57505,5	0,9	-16620,2
Дніпропетровська	459142,1	3,9	494533,3	7,4	-35391,2
Донецька	453579,0	3,9	399141,4	6,0	54437,6
Житомирська	11075,6	0,1	7234,5	0,1	3841,1
Закарпатська	64636,2	0,6	45238,3	0,7	19397,9
Запорізька	202028,7	1,7	267944,1	4,0	-65915,4
Івано–	25845,2	0,2	21992,7	0,3	3852,5

Франківська					
Київська	147477,9	1,3	170586,3	2,6	-23108,4
Кіровоградська	16405,0	0,1	5088,2	0,1	11316,8
Луганська	46358,9	0,4	81714,9	1,2	-35356,0
Львівська	129370,9	1,1	104880,4	1,6	24490,5
Миколаївська	186834,5	1,6	46513,0	0,7	140321,5
Одеська	1540683,2	13,2	241515,8	3,6	1299167,4
Полтавська	40216,4	0,3	137836,2	2,1	-97619,8
Рівненська	51306,5	0,4	19068,9	0,3	32237,6
Сумська	41409,9	0,4	159131,9	2,4	-117722,0
Тернопільська	10069,0	0,1	6463,6	0,1	3605,4
Харківська	234251,7	2,0	427683,3	6,4	-193431,6
Херсонська	71267,7	0,6	6212,1	0,1	65055,6
Хмельницька	23303,8	0,2	10509,6	0,2	12794,2
Черкаська	20053,5	0,2	28794,7	0,4	-8741,2
Чернівецька	3295,1	0,0	3908,7	0,1	-613,6
Чернігівська	6650,0	0,1	19121,8	0,3	-12471,8
Київ	3183576,2	27,2	2401400,6	36,1	782175,6
Севастополь	107656,4	0,9	12456,0	0,2	95200,4
Україна	**11694241,6**	**100,0**	**6646782,2**	**100,0**	**5047459,4**

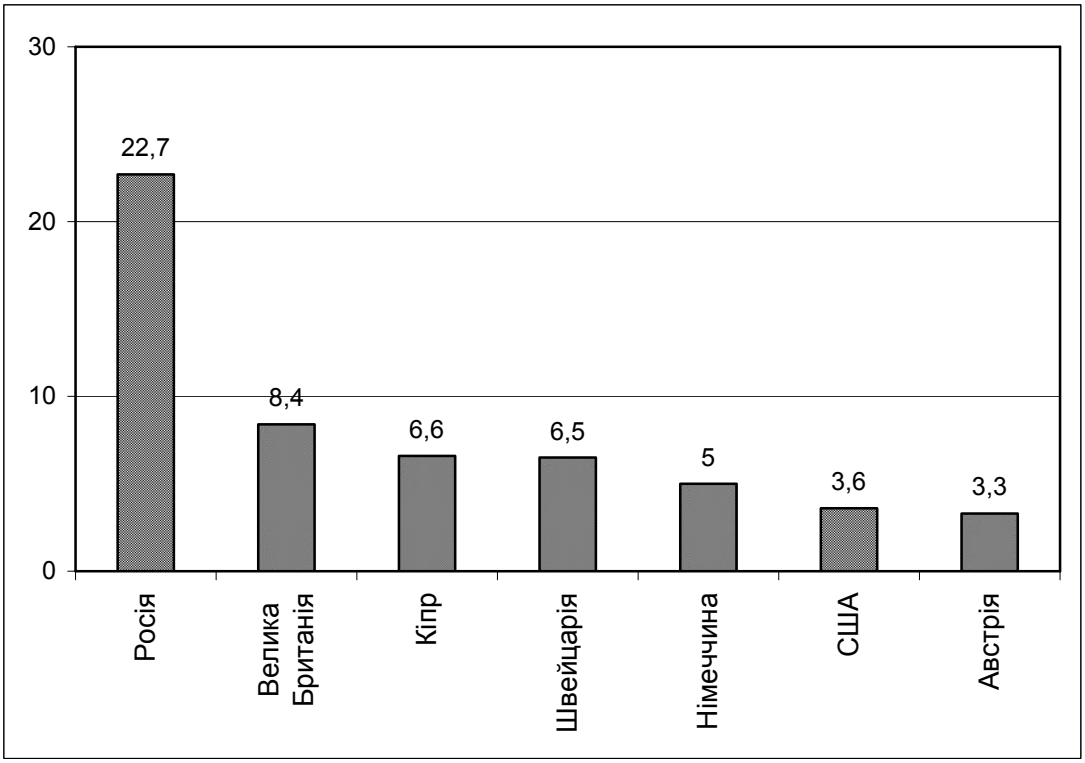

Рис. 15. **Основні країни-партнери України за експортом послуг у 2008 році**

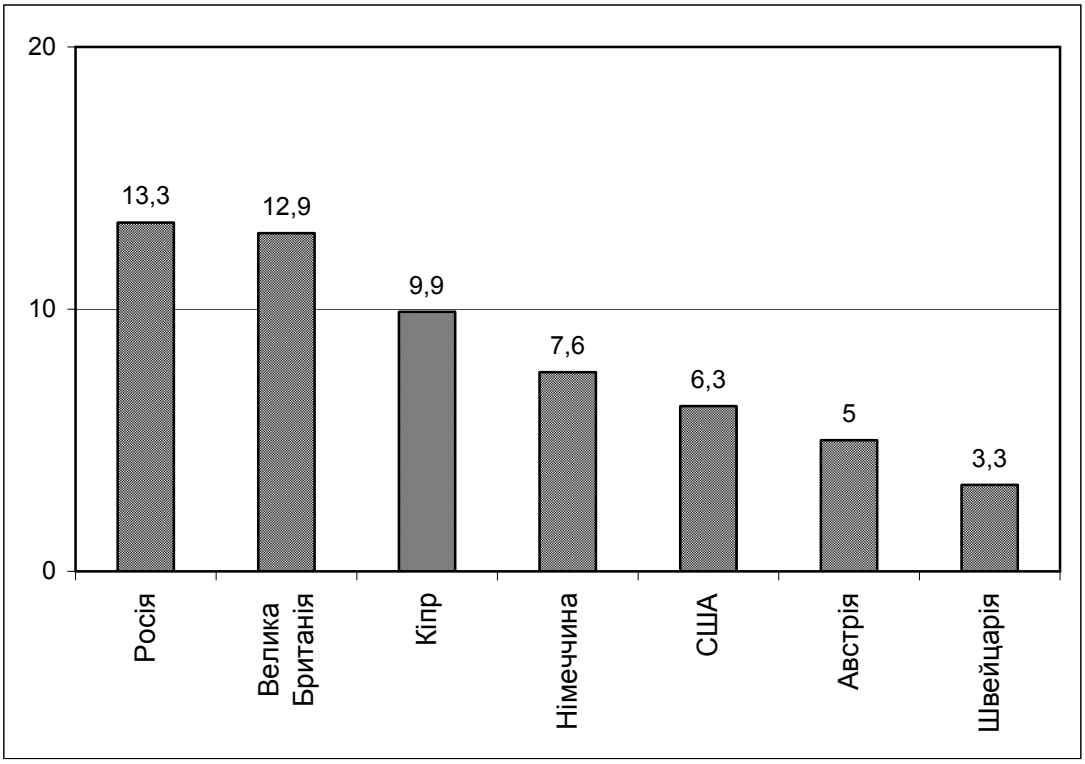

Рис. 16. **Основні країни-партнери України за імпортом послуг у 2008 році**

Таблиця 112

Галузева структура експорту та імпорту послуг України у 2008 році, %

Вид послуг	Експорт	Імпорт
Транспортні послуги	65,2	24,8
у т.ч. морський транспорт	*17,0*	*15,0*
повітряний транспорт	*16,1*	*32,9*
залізничний транспорт	*21,5*	*39,6*
трубопровідний транспорт	*33,6*	*0,3*
інший	*11,8*	*12,2*
Подорожі	4,2	6,4
Послуги зв'язку	2,8	2,2
Будівельні послуги	1,0	1,5
Страхові послуги	1,6	2,7
Фінансові послуги	4,2	22,0
Комп'ютерні послуги	2,3	3,5
Роялті та ліцензійні послуги	0,3	4,2
Інші ділові послуги	1,2	2,4
Різні ділові, професійні та технічні послуги (юридичні, бухгалтерські, рекламні, маркетингові, науково-дослідні та ін.)	13,1	16,7
Послуги приватним особам та послуги в галузі культури і	0,4	2,8

відпочинку		
Державні послуги, які не віднесені до інших категорій	0,0	10,3
Послуги з ремонту	3,7	0,5

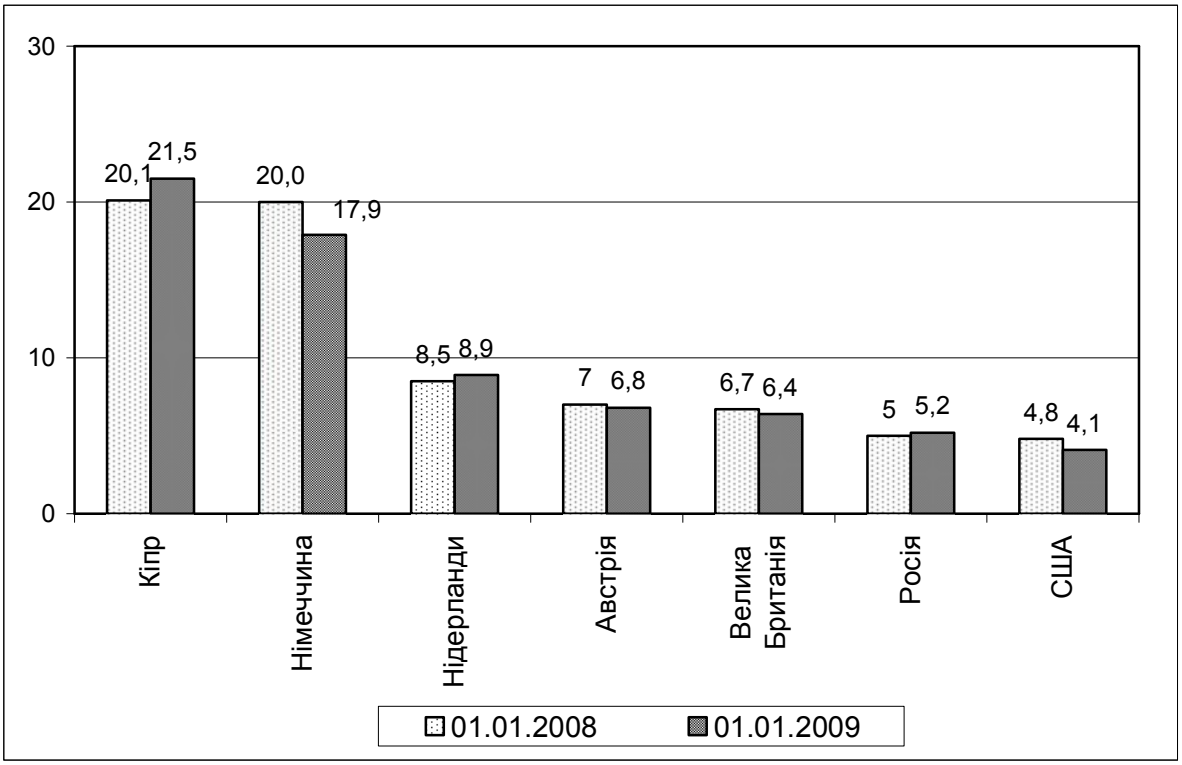

Рис. 17. **Розподіл прямих іноземних інвестицій в Україну за основними країнами-інвесторами, %**

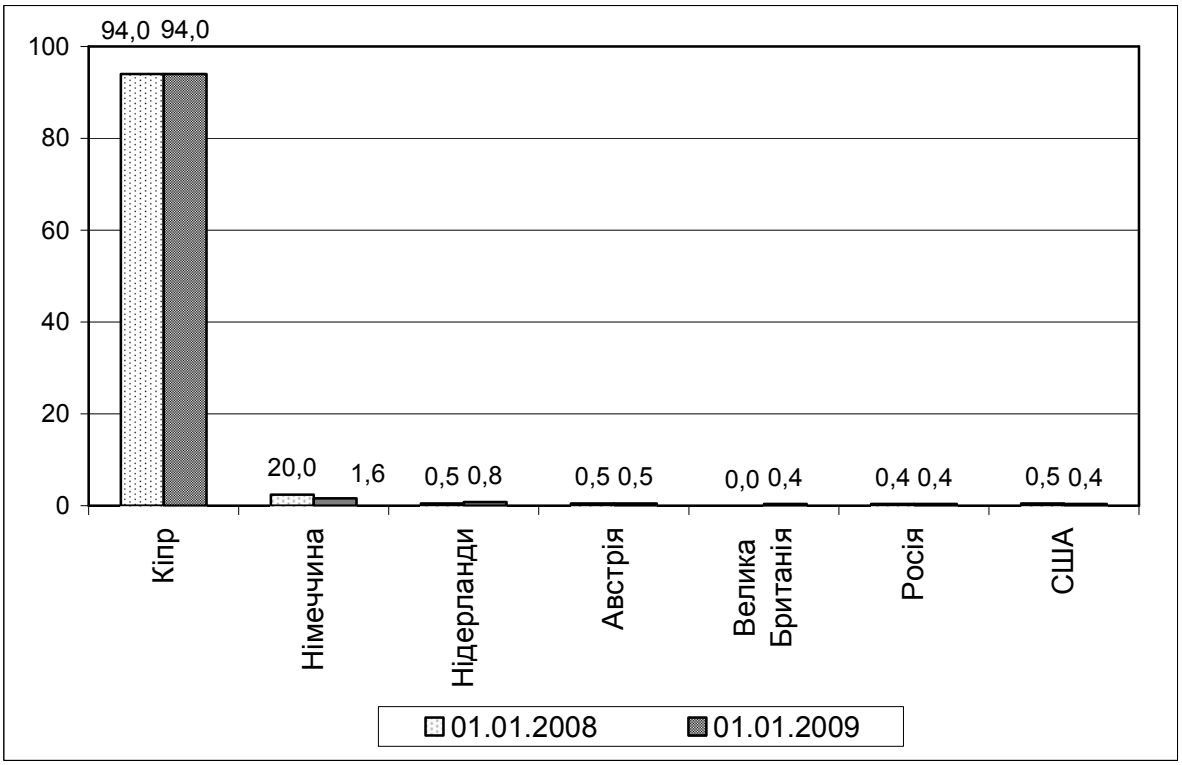

Рис. 18. **Розподіл прямих іноземних інвестицій з України за основними країнами інвестування, %**

Таблиця 113

Обсяги прямих іноземних інвестицій в регіони України

	01.01.2008		01.01.2009	
	млн. дол.	**%**	**млн. дол.**	**%**
АР Крим	726,2	2,5	637,6	1,8
Вінницька	152,6	0,5	161,3	0,5
Волинська	392,4	1,3	388,7	1,1
Дніпропетровська	2934,3	9,9	2667,3	7,5
Донецька	1355,2	4,6	1508,8	4,2
Житомирська	173,6	0,6	181,3	0,5
Закарпатська	345,3	1,2	355,8	1,0
Запорізька	761,4	2,6	835,6	2,3
Івано-Франківська	385,2	1,3	480,8	1,3
Київська	1083,6	3,7	1301,2	3,6
Кіровоградська	55,3	0,2	63,0	0,2
Луганська	309,1	1,0	336,1	0,9
Львівська	771,5	2,6	930,7	2,6
Миколаївська	136,8	0,5	151,8	0,4
Одеська	880,8	3,0	991,5	2,8
Полтавська	367,9	1,2	511,5	1,4
Рівненська	233,1	0,8	272,1	0,8
Сумська	180,5	0,6	159,1	0,3
Тернопільська	51,0	0,2	58,7	0,2
Харківська	1278,7	4,3	1599,4	4,5
Херсонська	156,2	0,5	171,4	0,5
Хмельницька	129,0	0,4	137,3	0,4
Черкаська	175,0	0,6	177,2	0,5
Чернівецька	51,2	0,2	60,1	0,2
Чернігівська	86,6	0,3	94,4	0,3
Київ	9681,7	32,8	13321,5	37,3
Севастополь	147,2	0,5	141,8	0,4
Україна	**29542,7**	**100,0**	**35723,4**	**100,0**

Таблиця 114

Обсяги прямих іноземних інвестицій з регіонів України

	01.01.2008		01.01.2009	
	млн. дол.	**%**	**млн. дол.**	**%**
АР Крим	0,2	0,0	0,3	0,0
Вінницька	0,2	0,0	0,2	0,0
Волинська	*	*	*	*
Дніпропетровська	88,7	1,4	78,9	1,3
Донецька	5335,1	86,1	5344,3	86,2
Житомирська	8,7	0,2	14,4	0,2

Закарпатська	*	*	*	*
Запорізька	2,5	0,1	2,0	0,0
Івано-Франківська	0,1	0,0	0,1	0,0
Київська	1,7	0,0	1,7	0,0
Кіровоградська	0,9	0,0	0,8	0,0
Луганська	0,5	0,0	0,5	0,0
Львівська	35,7	0,6	37,2	0,6
Миколаївська	2,3	0,0	2,7	0,1
Одеська	3,4	0,1	2,9	0,1
Полтавська	*	*	*	*
Рівненська	63,9	1,0	9,8	0,2
Сумська	0,0	0,0	0,0	0,0
Тернопільська	*	*	*	*
Харківська	*	*	–	–
Херсонська	*	*	*	*
Хмельницька	*	*	*	*
Черкаська	186,6	3,0	235,8	3,8
Чернівецька	*	*	*	*
Чернігівська	0,2	0,0	0,3	0,0
Київ	0,2	0,0	0,2	0,0
Севастополь	*	*	*	*
Україна	**6196,6**	**100,0**	**6198,6**	**100,0**

*Інформація конфіденційна згідно із Законом України "Про державну статистику"

Таблиця 115

Структура прямих іноземних інвестицій в Україну за видами економічної діяльності

	01.01.2008		**01.01.2009**	
	млн. дол.	**%**	**млн. дол.**	**%**
Усього	**29542,7**	**100,0**	**35723,4**	**100,0**
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	557,3	1,9	803,2	2,2
Рибальство, рибництво	0,5	0,0	5,3	0,0
Промисловість	8004,1	27,1	8056,5	22,6
добувна	1052,7	3,6	1001,8	2,8
переробна	6813,0	23,0	6928,0	19,4
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	1561,2	5,3	1655,5	4,6
легка промисловість	144,1	0,5	139,7	0,4
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	241,6	0,8	253,5	0,7
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	187,7	0,6	203,7	0,6
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	319,6	1,1	333,4	0,9
хімічна та нафтохімічна промисловість	840,8	2,8	952,8	2,7

виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	704,2	2,4	713,2	2,0
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	1596,7	5,4	1353,7	3,8
машинобудування	1013,1	3,4	1090,4	3,1
інші галузі промисловості	204,0	0,7	232,1	0,6
виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	138,4	0,5	126,7	0,4
Будівництво	1631,8	5,5	2052,9	5,7
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	3072,1	10,4	3718,4	10,4
Діяльність готелів та ресторанів	428,3	1,5	412,9	1,2
Діяльність транспорту та зв'язку	1274,4	4,3	1281,0	3,6
Фінансова діяльність	4869,1	16,5	7154,8	20,0
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	2669,3	9,0	3570,7	10,0
Державне управління	0,2	0,0	0,4	0,0
Освіта	18,1	0,1	13,3	0,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	190,4	0,6	123,8	0,4
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	285,8	1,0	502,8	1,4
Нерозподілені за видами економічної діяльності обсяги інвестицій	6541,3	22,1	8027,4	22,5

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІІ.

Тема 21. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

Науково-практичне значення суспільно-географічного районування.

Схеми районування території України XIX століття. Районування території України у першій половині XX століття. Районування України у другій половині XX століття.

Концепція суспільно-географічного районування України. Сучасний стан суспільно-географічного районування України.

Перцепційні портрети макрорайонів України.

Теми 22-30. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ МАКРОРАЙОНИ УКРАЇНИ

Тема 22. Столичний суспільно-географічний макрорайон.
Тема 23. Центральний суспільно-географічний макрорайон.
Тема 24. Донецький суспільно-географічний макрорайон.
Тема 25. Придніпровський суспільно-географічний макрорайон.
Тема 26. Північно-Східний суспільно-географічний макрорайон.
Тема 27. Причорноморський суспільно-географічний макрорайон.
Тема 28. Подільський суспільно-географічний макрорайон.
Тема 29. Північно-Західний суспільно-географічний макрорайон.
Тема 30. Карпатський суспільно-географічний макрорайон.

ПЛАН ХАРАКТЕРИСТИКИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО МАКРОРАЙОНУ УКРАЇНИ:

1. Склад і особливості формування території району. Місце і значення району в географічному поділі праці України. Спеціалізація району. Рівень економічного і соціального розвитку району.

2. Оцінка суспільно-географічного положення району. Його особливості і вплив на територіальну організацію господарства.

3. Історичні особливості формування і розвитку господарства району.

4. Оцінка природно-ресурсного потенціалу району. Географія мінеральних ресурсів. Господарська оцінка земельних, лісових та водних ресурсів. Природно-рекреаційні ресурси району.

5. Демогеографічна ситуація. Статево-вікова структура населення. Густота населення. Розселення населення. Системи розселення. Рівень урбанізації території. Міські агломерації. Міграції населення. Національний склад населення району.

6. Трудові ресурси району. Особливості галузевої та територіальної структури зайнятості. Рівень зайнятості та безробіття населення в районі. Трудові міграції населення. Регіональні ринки праці.

7. Рівень розвитку сфери послуг району. Особливості розміщення торговельного, побутового обслуговування населення та закладів ресторанного господарства. Специфіка культурно-освітнього, наукового, медико-оздоровчого та інформаційного обслуговування населення району. Сучасний стан та перспективи рекреаційно-туристичного обслуговування населення та розміщення і розвитку готельного господарства.

8. Транспортне обслуговування в районі. Значення різних видів транспорту у вантажо- і пасажироперевезеннях. Найважливіші транспортні магістралі та вузли.

9. Геополітична ситуація в районі. Георелігійна ситуація в районі.

10. Рівень соціального розвитку району. Оцінка рівня добробуту та якості життя населення. Соціальна безпека району.

11. Географія паливної промисловості та електроенергетики району. Районоформуюче значення галузей.

12. Географія чорної та кольорової металургії району.

13. Географія галузей машинобудування району. Машинобудівні вузли.

14. Географія галузей хімічної промисловості району.

15. Географія лісової, деревообробної та целюлозно-паперової промисловості району.

16. Географія галузей промисловості будівельних матеріалів району.

17. Географія галузей легкої промисловості району.

18. Географія галузей сільського господарства та харчової промисловості району. Агропромислова інтеграція в районі.

19. Рівень економічного розвитку району. Економічна безпека району.

20. Соціально-економічні зв’язки району. Оцінка інвестиційної привабливості району.

21. Суспільно-географічні мезорайони. Особливості територіальної організації їх господарських комплексів. Господарські агломерації, господарські вузли та районоформуючі господарські центри району.

22. Соціально-економічна та екологічні проблеми району. Перспективи соціально-економічного розвиту розвитку та шляхи удосконалення територіальної організації району.

Семінарське заняття № 9
Сучасний стан суспільно-географічного районування України

1. Концепція економічного районування України Ф.Д. Заставного.
2. Концепція соціально-економічного районування України О.І. Шаблія.
3. Концепція суспільно-географічного районування України М.Д. Пістуна.
4. Суспільно-географічне районування України як основа удосконалення адміністративно-територіального устрою держави.

Практична робота № 8
Порівняльна характеристика суспільно-географічних макрорайонів України

Завдання 1. Нанесіть на контурну карту сітку з дев'яти суспільно-географічних макрорайонів України (таблиця 117).

Таблиця 117

Суспільно-географічні макрорайони України

Назва макрорайону	Склад макрорайону
Столичний	Київська, Житомирська, Чернігівська
Центральний	Кіровоградська, Черкаська
Придніпровський	Дніпропетровська, Запорізька
Донецький	Донецька, Луганська
Подільський	Вінницька, Тернопільська, Хмельницька
Північно-Східний	Харківська, Полтавська, Сумська
Карпатський	Львівська, Закарпатська, І-Франківська, Чернівецька
Північно-Західний	Волинська, Рівненська
Причорноморський	Одеська, Миколаївська, Херсонська, АР Крим

Завдання 2. Визначте питому вагу кожного макрорайону за площею, кількістю населення і валовим регіональним продуктом та заповніть таблицю 118. Проаналізуйте макрорайони України за даними показниками, виявіть диспропорції.

Таблиця 118

Площа, населення та валовий регіональний продукт макрорайонів України

Макрорайони України	Площа		Населення		Валовий регіональний продукт	
	тис. км^2	%	тис. чол.	%	млн. грн.	%
Столичний	90,7					
Центральний	45,5					
Придніпровський	59,1					
Донецький	53,2					
Подільський	60,9					
Північно-Східний	84,0					
Карпатський	56,6					
Північно-Західний	40,3					
Причорноморський	113,4					

УКРАЇНА	**603,7**					

Практична робота № 9
Створення перцепційних портретів суспільно-географічних макрорайонів України

Завдання 1. Створіть перцепційні портрети суспільно-географічних макрорайонів України, заповнивши таблицю 119.

Таблиця 119

Перцепційні асоціації з макрорайонами України

Макрорайони	Продукція, що презентує регіон	Особи, історичні події, що презентують регіон	Природні, історико-культурні або інші об'єкти, що презентують регіон	Негативні явища регіону

……

Рекомендована література:

1. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
2. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – 679 с.
3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
4. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1993. – 560 с.
5. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект: Монографія / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К., 2003. – 404 с.
6. Мезенцева Н.І., Мезенцев К.В. Суспільно-географічне районування України. – К.: ВПЦ „Київський ун-тет", 2000. – 228 с.
7. Пістун М.Д., Мезенцев К.В., Тьорло В.О. Регіональна політика України: суспільно-географічний аспект: Монографія. – К.: ВПЦ „Київський ун-тет", 2004. – 130 с.
8. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.

9. Поповкін В.А., Калитенко А.П., Розинка В.О., Сиротич М.Р. Аванпроект економічного районування України: Наукова доповідь. – Вип. 32. – К.: НІСД, 1994. – 90 с.
10. Регионы Украины: поиск стратегии оптимального развития / Под ред. А.П. Голикова. – Харьков: Харьк. ун-тет, 1994. – 304 с.
11. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.
12. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України: Монографія / С.І. Дорогунцов, Л.Г. Чернюк, П.П. Борщевський та ін. – К.: Нічлава, 2002. – 691 с.
13. Мезенцева Н.І., Мезенцев К.В. Перцепційні портрети регіонів України // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. – Херсон: ПП Вишемирський, 2005. – С. 208-213.

Інформаційні матеріали до теми:

Сітки районування території України

І пол. XIX ст.

Основні спроби районування території в Російській імперії було здійснено за принципами схожості, однорідності на основі економічних та фізико-географічних показників. Головна їх мета – зручність викладання.

К. Герман. "Статистичні дослідження стосовно Російської імперії", ч.1, 1819. Виділено 8 груп губерній в Європейській Росії. Українські землі включено до двох груп: 1) губернії Малоросії, Російської і Польської України та Новоросії; 2) губернії степу (південні землі).

К. Арсеньєв. "Накреслення статистики Російської держави", 1818 та "Статистичні нариси Росії", 1848. Виділено 10 просторів, з яких два на території України: 1) Карпатський (включав українські Київську, Волинську, Подільську, Чернігівську, Полтавську губернії); 2) Степовий (включав українські Херсонську, Катеринославську, Таврійську губернії).

ІІ пол. XIX ст. - 1917 р.

П. Семенов-Тян-Шанський. "Населеність Європейської Росії в залежності від причин ...", 1871. На території Європейської Росії виділено 14 природничих областей, дві з яких охоплюють територію України – чорноземна нестепова та чорноземна степова. "Статистика поземельної власності і населених місць Європейської Росії", 1880. Виділено у Європейській Росії за принципом однорідності природничих і економічних ознак 12 районів (економічних областей), з яких три на території України, що стали основою для офіційних. Відмінність лише в одній назві: замість Лівобережної України – Малоросія.

Д. Менделєєв. "Фабрично-заводська промисловість і торгівля Росії", 1893. Для кращого ознайомлення з промисловістю країни виділено 14 країв ("областей різного господарського характеру"), з яких на території України – Малоросійський (центр – Харків), Південно-Західний (Київ) та Південний (Одеса).

В. Семенов-Тян-Шанський. "Торгівля і промисловість Європейської Росії за районами", 1911, разом з Н. Штруппом та К. Голубковим. Виділено торгово-промислові райони, об'єднані в групи, які об'єднано в смуги (зони). З 12 смуг у Європейській Росії три на українських землях: 1) Південна гірничопромислова (більша частина Катеринославської губ., прилеглі округи Області Війська Донського, частини Харківської і Таврійської губ.;

центр – Харків); 2) Південна хліботорговельна (більша частина Таврійської і Херсонської губ., частина Бессарабської, Подільської, Катеринославської губ., кілька округ Області Війська Донського; центр – Одеса); 3) Південно-Західна землеробська і промислова (Волинська, Київська, Полтавська, Чернігівська губ., решта Харківської, Подільської, Бессарабської губ., частина Катеринославської, Херсонської, Курської, Орловської та Могилівської губ.; центр – Київ).

1917-1922 рр.

План ГОЕЛРО (Державної Електрифікації Росії). 1920. Виділено 8 (з 1921 – 10) економічних районів, з яких на території України один – Донецько-Південний район (Катеринославська, Харківська, Таврійська, Херсонська, Полтавська, Київська, Чернігівська, Волинська, Подільська, Воронезька губернії та Область Донська).

Комісія з вивчення природничих продуктивних сил (керівник – А. Ферсман, серед членів – В. Семенов-Тян-Шанський), 1920. Виділено 22 райони (області – центральні місцевості та краї – окраїнні місцевості) за економічними ознаками, передусім виробничою спеціалізацією (у європейській частині) та за природними умовами і ресурсами (в азіатській частині). Територія України ввійшла до Південного краю, у складі якого три райони – Український, Новоросійський та Донецький.

Держплан. "Доповідь Держплану III сесії ВЦІК", 1922. Виділено 21 область (економічні райони), з яких 2 в Україні: 1) Південна гірничопромислова (центр – Харків; Східне Лівобережжя, більша частина Степу, Крим: Донбас, Криворіжжя, Харківщина, південь України на схід до Миколаєва, Крим, Ростов з оточенням); 2) Південно-Західна (центр – Київ; Полісся, Правобережжя, Західне Лівобережжя (колишня Полтавська губ.), крайній західний кут степу). Український Держплан запропонував виділення третього економічного району з центром в Одесі. Але уряд УРСР висловився за виділення на території республіки одного району з політичних міркувань.

1922 - 1940-і рр.

П. Фомін. "Україна. Економічна характеристика", 1923. За мірою торговельно-промислового обігу на території України виділено 3 райони (смуги), що територіально і за назвами співпадали з районами В. Семенова-Тян-Шанського.

До 1926 р. Український уряд з політичних міркувань остаточно відмовився від виділення на території республіки економічних районів союзного рівня.

Держплан УРСР. 1926. Для потреб планування виділено 5 груп округів: 1) Полісся (Волинський, Глухівський, Чернігівський, Коростенський, Конотопський, Шепетівський, Ніжинський); 2) Правобережжя (Білоцерківський, Черкаський (Шевченківський), Київський, Вінницький, Тульчинський, Проскурівський, Уманський, Бердичівський, Кам'янецький, Могилівський); 3) Лівобережжя (Харківський, Полтавський, Сумський, Кременчуцький, Прилуцький, Ізюмський, Куп'янський, Лубенський, Роменський); 4) Хліботорговельний Степ (Херсонський, Одеський, Миколаївський, Мелітопольський, Старобільський, Зінов'ївський (Кіровоградський), Первомайський, Молдавська АРСР); 5) Промисловий Степ (Запорізький, Криворізький, Дніпропетровський, Артемівський, Луганський, Сталінський, Маріупольський, Павлоградський). У 1927 р. внесені деякі корективи: Шепетівський віднесено до Правобережжя, Ніжинський - до Лівобережжя (з Полісся), Маріупольський – до Хліботорговельного Степу (з Промислового), Павлоградський – розформовано. Промисловий Степ розділено на 2 підрайони – Дніпровський промисловий (Запорізький, Криворізький, Дніпропетровський) та Донецький басейн (гірничопромисловий) (Артемівський, Луганський, Сталінський).

Також свої сітки економічного районування розробили К. Дубняк (1928), Ф. Матвієнко-Гарнага (1929), промислового районування – І. Зільберман (1929).

У 1940 р. з метою поліпшення планування народного господарства в територіальному розрізі було організовано 9 відділів районів (основних економічних районів). До Південного було включено Українську, Молдавську РСР та Кримську АРСР.

1950-ті - 1970-ті рр.

Інститут економіки АН УРСР, колектив під керівництвом К. Воблого. "Нариси економічної географії УРСР" /За ред. О. Румянцева/, 1952. Виділено 5 економічних районів: 1) центральний (Київська, Житомирська, Вінницька, Кам'янець-Подільська, Чернігівська обл.); 2) південно-східний (Сталінська, Ворошиловоградська, Дніпропетровська, Запорізька обл.); 3) північно-східний (Харківська, Полтавська, Сумська обл.); 4) південно-західний (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Кіровоградська, Ізмаїльська обл.); 5) західний (Львівська, Дрогобицька, Станіславська, Тернопільська, Ровенська, Волинська, Чернівецька, Закарпатська обл.).

Держплан УРСР. 1956. Для практичної роботи з планування виділено 7 економічних районів: 1) Донбас (Сталінська, Луганська обл.), 2) Придніпров'я (Дніпропетровська, Запорізька обл.), 3) Лівобережжя (Харківська, Полтавська, Сумська обл.), 4) Правобережжя (Черкаська, Вінницька, Хмельницька обл.), 5) Південно-Західний (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Кіровоградська, Кримська обл.), 6) Полісся (Чернігівська, Київська, Житомирська обл.), 7) Західні області (Волинська, Ровенська, Львівська, Тернопільська, Дрогобицька, Станіславська, Чернівецька, Закарпатська обл.).

О.Діброва. "Географія Української РСР", 1958. Економічні адміністративні райони (ЕАР) об'єднано у 6 основних економічних районів: 1) Донбас (Сталінський, Луганський ЕАР), 2) Промислове Придніпров'я (Дніпропетровський, Запорізький ЕАР), 3) Північно-Східний (Харківський ЕАР), 4) Центральний (Київський, Вінницький ЕАР), 5) Причорноморський (Одеський, Херсонський ЕАР), 6) Західний (Львівський, Станіславський ЕАР).

І. Кугукало, Л. Корецький, І. Величко (відділ розміщення продуктивних сил УРСР Інституту економіки АН УРСР). "Про економічне районування Української РСР: Доповідь на III з'їзді Географічного Товариства СРСР", 1959. Запропоновано виділення трьох крупних економічних районів: 1) Східний (Лівобережний) (Дніпропетровський, Запорізький, Луганський, Сталінський, Харківський ЕАР), 2) Центральний (Київський) (Київський, Вінницький, Львівський, Станіславський ЕАР), 3) Причорноморський (Одеський, Херсонський ЕАР).

Держплан СРСР. 1961. Радою Міністрів СРСР затверджено поділ країни на 17 крупних економічних районів (груп ЕАР), з яких три на території України (в основі виділення – варіант І. Кугакало, Л. Корецького та І. Величка): Донецько-Придніпровський, Південно-Західний, Південний, які збереглись до початку 1990-х років. У 1963 р. скореговано границі, збільшено кількість районів до 18. Уточнення здійснено також у 1966, 1982 рр. (кількість районів зросла до 19).

Держплан УРСР. 1962. Зменшено кількість економічних адміністративних районів майже вдвічі, в результаті – 7 укрупнених економічних районів, у яких створено ради з координації та планування: у Донецько-Придніпровському: 1) Донецький (центр – Донецьк; Донецька, Луганська обл.), 2) Придніпровський (Дніпропетровськ; Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська), 3) Харківський (Харків; Харківська, Полтавська, Сумська); у Південно-Західному: 4) Київський (Київ; Житомирська, Київська, Черкаська, Чернігівська обл.), 5) Львівський (Львів; Волинська, Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Ровенська), 6) Подільський (Вінниця; Вінницька, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька), у Південному: 7) Чорноморський (Одеса; Миколаївська, Одеська, Херсонська, Кримська). Першу спробу дати систематизовану довідку про ці райони здійснено у книзі "Економічні райони УРСР. Довідник", 1965.

"Українська РСР. Економічні райони", 1972 (Рада по вивченню продуктивних сил (РВПС) при Держплані СРСР: В. Кальченко, Ф. Сухопара, П. Волобой, Г. Градов, Л. Корецький, І. Кугукало, І. Мукомель, А. Шкуратов, Г. Якуша та ін.). У межах крупних економічних районів виділено 8 найкрупніших промислово-виробничих комплексів (підрайонів): у Донецько-Придніпровському: 1) Донбас (Донецька, Луганська обл.), 2) Придніпров'я (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська), 3) Харківський (Північно-Східний) (Харківська, Полтавська, Сумська); в Південно-Західному: 4) Київський

(Київська, Черкаська, Чернігівська обл.), 5) Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька), 6) Західно-Поліський (Волинська, Житомирська, Ровенська), 7) Карпатський (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька); Південний – як один підрайон.

РВПС при Держплані СРСР /колектив під керівництвом В. Кістанова/, 1976. Розроблено проект нової сітки основних економічних районів загальною кількістю 32 райони, у тому числі 5 на території України (Західноукраїнський, Центральноукраїнський, Середньодніпровський, Донецько-Дніпровський, Південноукраїнський).

1980-ті рр.

"Економічна географія Української РСР" /За ред. М. Пістуна, Є. Шиповича/, 1982. У межах основних економічних районів виділено 9 підрайонів, що частково збігаються з підрайонами 1972 р. (окрім Південного р-ну): у Донецько-Придніпровському: Донецький (замість Донбас), Придніпровський, Північно-Східний; у Південно-Західному: Київський, Подільський, Волинський (замість Західно-Поліський), Карпатський; у Південному: Причорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська обл.), Крим (Кримська обл.).

"Економічна географія Української РСР" /За ред. А. Григор'єва/, 1984. У межах основних економічних районів виділено 10 підрайонів, що за складом і назвами збігаються з підрайонами 1972 р., окрім Південного, де виділено три підрайони: Північно-Західний (лісостепова частина Одеської, Миколаївської обл.), Центрально-Приморський (степова частина Одеської, Миколаївської, Херсонської обл., Степовий Крим) та Гірський Крим (Гірський Крим, Південний берег Криму).

Ф. Заставний. "Територіальні передпланові прогнози", 1988, "Географія України", 1990. Обґрунтовано виділення за принципом господарської однорідності території 9 внутріреспубліканських районів: 1) Донецький (Донецька, Луганська обл.), 2) Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька обл.), 3) Північно-Східний (Харківська, Сумська, Полтавська обл.), 4) Центрально-Поліський (Житомирська, Київська, Чернігівська обл.), 5) Подільський (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська обл.), 6) Західно-Поліський (Волинська, Рівненська обл.), 7) Карпатський (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька обл.), 8) Центрально-Український (Черкаська, Кіровоградська обл.), 9) Причорноморський (Миколаївська, Одеська, Херсонська, Кримська обл.).

1990-ті рр.

В. Поповкін. "Регіонально-цілісний підхід в економіці", 1993; "Аванпроект економічного районування України" (разом з А. Калитенко, В. Розинкою, М. Сиротичем), 1994. Виділено 5 макрорайонів та 10 мезорайонів: І. Центрально-Український: 1) Київське Полісся (Київська, Чернігівська, Житомирська), 2) Середнє Придніпров'я (Черкаська, Кіровоградська); ІІ. Донбас і Нижнє (Катеринославське) Придніпров'я: 3) Донбас (Донецька, Луганська), 4) Катеринославське Придніпров'я (Дніпропетровська, Запорізька); ІІІ. Слобідська Україна: 5) Слобідська Україна (Харківська, Полтавська, Сумська); IV. Причорноморський: 6) Крим (АР Крим), 7) Північне Причорномор'я, або Одесько-Таврійський (Одеська, Миколаївська, Херсонська); V. Західно-Український: 8) Волинське Полісся (Рівненська, Волинська), 9) Поділля (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська), 10) Українські Карпати (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька).

М. Пістун. "Основи теорії суспільної географії", 1994, 1996. Виділено 9 суспільно-географічних районів: 1) Донецький (Донецька, Луганська), 2) Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька), 3) Північно-Східний (Харківська, Сумська, Полтавська), 4) Столичний (Житомирська, Київська, Чернігівська), 5) Подільський (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська), 6) Західно-Поліський (Волинська, Рівненська), 7) Карпатський (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька), 8) Центрально-Український (Черкаська, Кіровоградська), 9) Причорноморський (Миколаївська, Одеська, Херсонська, АР Крим).

О. Шаблій. “Соціально-економічна географія України”, 1994. Виділено шість соціально-економічних районів: 1) Центральний (Київська, Житомирська, Вінницька, Черкаська, Чернігівська), 2) Західний (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська, Хмельницька, Рівненська, Волинська), 3) Північно-Східний (Харківська, Полтавська, Сумська), 4) Східний (Донецька, Луганська), 5) Центрально-Східний (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська), 6) Південний (Одеська, Миколаївська, Херсонська, АР Крим).

А. Голіков. “Регіони України: пошук стратегії оптимального розвитку” (у співавторстві), 1994. Виділено 10 економічних районів: 1) Поліський (Волинська, Рівненська, Житомирська), 2) Подільський (Хмельницька, Вінницька, Тернопільська), 3) Карпатсько-Галицький (Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Львівська), 4) Донецький (Луганська, Донецька), 5) Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька), 6) Причорноморський (Миколаївська, Херсонська, Одеська), 7) Північно-Східний (Харківська, Полтавська, Сумська), 8) Київський (Київська, Чернігівська), 9) Центрально-Український (Черкаська, Кіровоградська), 10) Кримський (АР Крим).

М. Долішній, М. Паламарчук, О. Паламарчук, Л. Шевчук. “Соціально-економічне районування України”, 1997. Виділено 6 соціально-економічних районів, що за складом подібні до районів, виділених О.Шаблієм (єдина розбіжність – включення Хмельницької області до складу Центрального району замість Західного): Центральний, Донецький (замість Східний), Західний, Придніпровський (замість Центрально-Східний), Причорноморський (замість Південний), Харківський (замість Північно-Східний)

Опорний конспект лекції на тему
„СТОЛИЧНИЙ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ РАЙОН”

Столичний суспільно-географічний район (СГР) сформувався у складі Київської, Житомирської і Чернігівської областей. Його площа 90,7 тис. км^2 або 14,9% площі України. За цим показником район посідає друге місце в країні, поступаючись тільки Причорноморському. Столичний макрорайон є більшим за розмірами від таких держав, як Йорданія чи Австрія і майже такий, як Португалія чи Угорщина.

На території району проживає 6913,9 тис. осіб, або 14,9% населення України. За кількістю населення район не поступається таким державам, як Грузія чи Ізраїль.

У цілому територія Столичного СГР характеризується вдалим суспільно-географічним положенням. Район є столичним, тобто на його території знаходиться столиця України – м. Київ – головний громадський центр держави. Київ є багатофункціональною столицею поліцентричної держави з чітко вираженою перевагою загальнонаціональних функцій порівняно з іншими громадськими центрами держави (Харків, Одеса, Львів). Він виконує такі столичні функції:

- управління політичним, соціальним, культурним та економічним життям. В столиці знаходяться найвищі органи влади (Секретаріат президента, парламент, уряд, Верховний суд), осередки політичних сил (партій, рухів, громадсько-політичних об’єднань) тощо;
- репрезентативну. Тут знаходяться іноземні представництва (посольства, консульства, місії), проводяться зустрічі державних діячів з представниками інших країн, міжнародні форуми, виставки, вернісажі, розміщено наукові (НАН України та ін.), релігійні, військові, мистецькі (спілки письменників, композиторів та ін.) структури;
- інформаційну, що формується на основі попередніх і створює умови для повноцінного функціонування всіх столичних структур засобами радіо, телебачення, преси. У місті знаходиться широка мережа інформаційних каналів (міжнародні інформаційні центри, прес-служби тощо).

Столичність є потужним фактором впливу на територіальну організацію господарства не лише самого міста Києва, але й Столичного району в цілому. Водночас не можна не відмітити те, що Київ як столиця має ряд недоліків розташування. Так, у макроположенні місто зміщене на північ до Білорусі та Росії, у мікроположенні знаходиться безпосередньо близько до 30-км зони ЧАЕС.

У природно-географічному відношенні положення Столичного району характеризується пограничністю, перехідністю з Поліської до Лісостепової зони, які мають сприятливі умови для проживання і господарської діяльності населення.

Транспортно-географічне положення району є дуже вигідним. Район розміщений на перехресті міжнародних транспортних магістралей – залізничних, трубопровідних, автомобільних, повітряних.

Сусідське положення району визначається тим, що він межує одночасно з розвиненими і слаборозвиненими територіями суміжних районів. Основні промислові центри України (Донбас, Придніпров'я, Харків) перебувають на відстані не менше 500 км від Києва. Це вимагає зведення до мінімуму нераціональних перевезень сировини і палива, що суттєво впливає на спеціалізацію району.

Еколого-географічне положення макрорайону не є вигідним. Частину території дуже забруднено радіонуклідами після аварії на ЧАЕС і, це створює низку відповідних проблем.

Інтегральний природно-ресурсний потенціал району складає 10,5% ПРП України. На формування районного господарського комплексу найбільший вплив мають ґрунтово-кліматичні, мінерально-сировинні, лісові та водні ресурси.

Район належить до таких, що є добре забезпеченими земельними ресурсами із значними запасами лісових і водних ресурсів та незначною питомою вагою мінерально-сировинних (за винятком Чернігівської області) та рекреаційних. У компонентній структурі ПРП значно переважають земельні ресурси. Забезпеченість на душу населення сумарним ПРП у Столичному районі нижча за середній показник в Україні. Столичний СГР є недостатньо забезпеченим мінеральною сировиною із значною її територіальною диференціацією: добре забезпеченою основними видами мінеральної сировини є Чернігівська область, гірше – Київська і Житомирська.

Демографічна ситуація району характеризується низькою народжуваністю (при цьому Чернігівська область має найнижчі в Україні показники народжуваності), високою смертністю (Чернігівська область має один з найвищих в державі показник смертності сільського населення), природним скороченням населення.

Чернігівська і Житомирська області входять до числа семи областей України, населення яких скорочувалось ще за період 1979-1989 рр. У Житомирській області значний відтік населення пояснюється відселенням із забрудненої радіонуклідами зони. Ряд особливостей має і Київська область: населення приміських районів кількісно зростає, південних - поступово зменшується, поліських і проміжних зменшується швидкими темпами.

У статевій структурі населення переважають жінки (при цьому у Чернігівській області частка чоловіків є найменшою серед регіонів України).

Вікова структура є несприятливою для відтворення населення району. Столичний район має максимальну в Україні частку пенсіонерів у віковій структурі сільського населення, а отже, його відтворювальна база абсолютно звузилась. У міграційних процесах переважають внутрішньорайонні переміщення таких типів: село – місто та місто – місто. У районі дуже поширеними є маятникові міграції, пов'язані із трудовими поїздками.

У Столичному районі розташовано 50 міст, у тому числі одне місто-мільйонер, три з чисельністю населення понад 100 тис. Більше половини міст району мають чисельність населення менше 20 тис. Найбільшими містами є Київ, Чернігів, Житомир, Біла Церква, Бердичів. У цілому міські жителі складають 72%. Рівень урбанізації не є високим. У

межах району сформувалась Київська регіональна система розселення. Її ядром є найбільша в Україні Київська агломерація. Для агломерації характерна кільцева форма розселення. У її межах можна виділити дві підзони. Перша – у межах годинної доступності, що є невід'ємною частиною самого ядра – міста Києва, її замикають в північно-східному напрямку Бровари, східному – Бориспіль, північно-західному – Димер, західному – Немєшаєво, південному – Обухів і Васильків. Друга – у межах позагодинної доступності, що є перспективною територією для експансії міста Києва. Головною віссю розширення агломерації є вісь схід – південний захід. Основне навантаження покладається на вісь Київ – Біла Церква.

У межах агломерації виділяються такі типи функціональних зон: зона промислового розвантаження Києва (Обухівський і Білоцерківський напрямки), зона розвитку міст-супутників (Броварський і Бориспільський напрямки), зона розвитку міст-спалень (Бородянський і Кагарлицький напрямки), зона індивідуального будівництва (Макарівський і Димерський напрямки), зона масового відпочинку (Дніпровський і Деснянський напрямки).

Для сільського розселення характерне є те, що в поліській частині району переважають малі села на підвищених вододільних ділянках, а в лісостеповій – долинно-яружний тип сільських поселень з густою мережею середніх і великих сіл.

У Столичному районі зосереджено 15% загальної кількості трудових ресурсів України. Рівень зайнятості перевищує середній показник в Україні, а у Києві є найвищим. За рівнем безробіття район належить до групи із середніми показниками.

Переважна більшість віруючого населення Столичного району – християни. Проте в його межах спостерігаються значні територіальні відмінності у релігійній структурі населення. Так, у Чернігівській області частка православних є найвищою в Україні (до 80%) та дещо нижчою протестантів (до 20%), У Київській – висока частка православних (приблизно 70%), чверть протестанти. Понад 60% віруючих Житомирської області – це православні, чверть протестанти, водночас тут найвища в Україні частка римо-католиків (12-13%). У Києві порівняно низькою є частка православних (35%) та протестантів (до 20%), але досить високою прибічників неохристиянських релігій (понад 10%). В цілому рівень релігійності населення є нижчим за середньоукраїнський.

Індекс рівня соціально-економічного розвитку району є близьким до середнього в Україні. При цьому спостерігається значна територіальна диференціація показника в межах району: високий рівень у Київській області, середній – у Чернігівській і нижче середнього – у Житомирській.

Рівень розвитку соціальної сфери Столичного району є середнім, за виключенням Києва. Вартість платних послуг і товарообіг на душу населення перевищує середньоукраїнські показники. Забезпеченість населення району дошкільними закладами, школами, клубами і бібліотеками відповідає нормативам. Третю частину театрів України розміщено в містах Столичного району - Києві, Чернігові, Житомирі, Ніжині, Білій Церкві. В районі зосереджено п'яту частину музеїв, відвідуваність яких перевищує середньоукраїнські показники, а у Києві є втричі вищою. Зокрема, у Києві знаходяться музеї історії Великої вітчизняної війни, історичний, книги та книгодруку, літератури України, театрального і кіномистецтва, медицини України, спортивної слави України тощо. Тут розміщено меморіальні будинки та квартири-музеї Т.Шевченка, Л.Українки, М.Рильського, П.Тичини, М.Лисенка та багатьох інших. Всесвітньовідомими є заповідники Києво-Печерський історико-культурний та архітектурно-історичний "Софія Київська".

Окрім Києва, на території району також розміщено меморіальні музеї М.Коцюбинського (Чернігів), В.Короленка, С.Корольова (Житомир), Г.Сковороди (Переяслав-Хмельницький), Л.Українки (Новоград-Волинський), А.Малишка (Обухів), О.Довженка (Сосниця) Оноре де Бальзака (Ружинський район) та інших видатних людей. На особливу увагу заслуговують історико-архітектурні Чернігівський і Новгород-

Сіверський та історико-культурні Бердичівський, Качанівка, Переяслав-Хмельницький заповідники, Білоцерківський дендропарк "Олександрія". Об'єктами туризму є палаци К.Розумовського (Батурин), кургани, могила князя Ігоря (Коростень) тощо. Тут розташовано Поліський заповідник. Окремо слід відмітити "міста-історії" – Київ, Чернігів, Ніжин, Новгород-Сіверський, Бердичів.

На території району зосереджено велику кількість об'єктів паломництва; у Києві розміщено центри більшості релігійних об'єднань України. У районі – головні святині українського православ'я – Києво-Печерська Лавра, Софіївський собор, а також значна кількість інших відомих монастирів (особливо на Чернігівщині). Є місця паломництва іудеїв (зокрема, у Бердичеві). У Києві діють православні духовні академії та семінарії, у Чернігові – семінарія. Католицька семінарія функціонує у Ворзелі (Київська область).

У Столичному районі знаходиться шоста частина готелів України, коефіцієнт використання місткості яких дорівнює середньому, а у Києві вдвічі вищий.

У Києві функціонують кіностудії художніх фільмів імені О.Довженка, науково-популярних фільмів.

Машинобудування є однією з найважливіших галузей промисловості у регіоні. Його продукція має не лише районне, але й міжнародне значення. Основну роль відіграють підприємства точного машинобудування, енергетичного, виробництво медичної апаратури. Фактором розвитку виробництва є наявність споживача, кваліфікованих трудових ресурсів, потужної науково-технічної бази. Підприємства працюють на довізній сировині з Придніпров'я і Донбасу.

Хімічна промисловість *є* важливою складовою господарства району. Тут зосереджено центри виробництва хімічних волокон, лаків і фарб, гумотехнічних виробів, пластмас, хіміко-фармацевтичних виробів, предметів побутової хімії. В районі розвинута мікробіологічна промисловість.

Лісопромисловий комплекс складається з лісового господарства, лісозаготівлі, деревообробки, меблевої і лісохімічної промисловості. Перші дві галузі розвиваються в північній Поліській частині району, де працюють близько 30 лісгоспів. Деревообробна та меблева промисловість розміщені на території району досить рівномірно і орієнтується на споживача.

Основними центрами харчової промисловості є найбільші міста району – Київ, Чернігів, Житомир, Біла Церква, Ніжин та ін. Найбільшого розвитку в районі набули такі галузі, як цукрова, солодова, м'ясна, молочна, плодоовочеконсервна, лікеро-горілчана, пиво безалкогольна, тютюнова, кондитерська, борошномельна, круп'яна, хлібопекарська тощо.

Легка промисловість району включає такі галузі текстильної промисловості, як шовкова, вовняна, лляна, а також швейну, трикотажну, шкіряно-взуттєву та хутрову промисловість.

Паливна промисловість району представлена буровугільною, нафтогазовою та торфяною. Район є одним із недостатньо забезпечених паливними ресурсами, які він завозить з інших регіонів України. Водночас він є одним із значних споживачів електроенергії, яка виробляється в районі на гідро- та теплових електростанціях.

Чорну металургію в районі представлено заводом порошкової металургії, *кольорову* – обробкою титанових руд на Іршанському та Овруцькому гірничо-збагачувальних комбінатах.

Промисловість будівельних матеріалів включає виробництво залізобетонних виробів, стінових матеріалів, будівельних конструкцій, облицювальних матеріалів. Добре розвинена порцеляново-фаянсова та скляна промисловість.

Сільськогосподарське виробництво району зумовлене наявністю на його території двох сільськогосподарських зон: Поліської в північній частині та Лісостеповій у південній. Поліська сільськогосподарська зона має молочну, м'ясну, льонарську та картоплярську спеціалізацію з виробництвом зерна, Лісостепова – м'ясну, молочну,

буряківничу та зернову. У районі сформовано приміські Київський, Житомирський та Чернігівський агропромислові комплекси з виробництвом овочів відкритого і закритого ґрунту, птахівництвом, молочним скотарством і свинарством та переробними галузями. В агропромисловому виробництві району сформувались такі спеціалізовані підкомплекси: м'ясо-, молоко-, льоно-, зернопромислові, картоплепродуктовий, бурякоцукровий, плодоовочеконсервний. В центральні і південній частині Житомирщини розвинутий хмелепромисловий підкомплекс.

Транспортний комплекс району формують тісно взаємозв'язані між собою залізничний, автомобільний, річковий, повітряний і трубопровідний види транспорту, що приводить до утворення транспортних вузлів та політранспортних магістралей (з центрами сусідніх районів України та зарубіжних держав): Київ – Харків, Київ – Львів, Київ – Дніпропетровськ – Донецьк, Санкт-Петербург – Київ – Одеса, Київ – Москва, Київ – Варшава, Київ – Бухарест – Софія тощо. Найбільшими залізничними вузлами є Київ, Фастів, Чернігів, Бахмач, Прилуки, Коростень, Житомир, Бердичів, Новоград-Волинський, Ніжин. Автомобільні магістралі проходять у напрямку з півдня через Київ до сусідніх держав (Росії, Білорусі) та з Києва до західного кордону. Повітряний транспорт обслуговує в основному міжнародні перевезення в аеропортах "Бориспіль" і "Київ".

До складу Столичного СГР входять три суспільно-географічні мезорайони – Київський, Житомирський та Чернігівський.

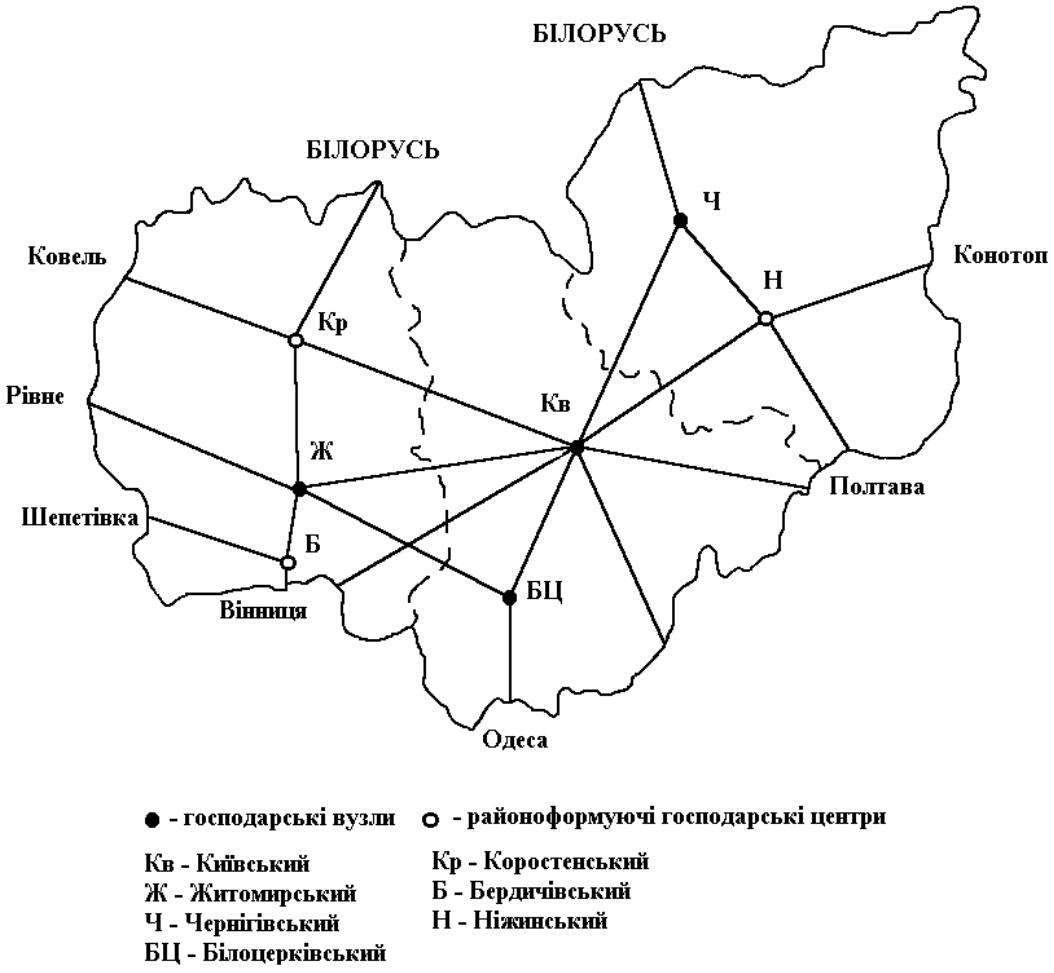

Рис. 19. **Опорний каркас території Столичного СГР**

Частка Столичного СГР в експортних поставках України є високою – 15,7%, імпорті – 39,1%.

Опорний конспект лекції на тему
„ЦЕНТРАЛЬНИЙ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ РАЙОН”

Центральний СГР у складі Кіровоградської та Черкаської областей займає площу 45,5 тис. км^2, або 7,5% території України. На думку авторитетних вчених, з метою надання динамізму господарству Кіровоградської та Черкаської областей їх доцільно об’єднати в один район, а “не заховати” їх проблеми знову у тінь більш розвинутих областей (як, наприклад, Черкаської в складі Столичного району чи Кіровоградської - Придніпровського). Це один з найменших в Україні районів, який за площею перевищує тільки Північно-Західний. Такі райони, як Причорноморський чи Столичний вдвічі більші за нього, але, наприклад, такі країни, як Естонія чи Данія поступаються за площею Центральному СГР.

У районі проживає понад 2343,3 тис. жителів, або 5,1% загальної кількості населення в Україні. Він майже втричі менш населений, ніж Донецький, Причорноморський чи Столичний райони, але переважає за кількістю жителів Естонію.

Район розміщений у центральній частині України і на його території знаходиться її географічний центр в містечку Добровеличківка Кіровоградської області. Саме через це і назва району – Центральний.

Вигідність суспільно-географічного положення району визначають:

- розміщення у центрі України, а, отже, зв’язок транспортними магістралями із Столичним районом, Донбасом, промисловим Придніпров’ям, причорноморськими областями;
- розміщення у середній течії Дніпра. Дніпровський водний шлях має велике значення для формування і розвитку господарства району;
- розташування у безпосередній близькості до таких потужних паливних та металургійних баз України, як Донбас, Придніпров’я та Північно-Східний район;
- розміщення у межах двох фізико-географічних зон – Лісостепової і Степової, що визначає різноманітність природних умов, сприятливих в першу чергу для розвитку сільського господарства та різноманітної господарської діяльності населення.

За рівнем забезпеченості ПРП на душу населення район належить до групи достатньо забезпечених. Найбільше значення для розвитку господарства мають земельні та мінеральні ресурси. Потенціал земельних ресурсів вдвічі перевищує середній показник забезпеченості земельними ресурсами на душу населення в Україні. У районі сформувались чорноземи від опідзолених до типових, що займають 95% у Кіровоградській та 55% у Черкаській областях. Є також сірі лісові, темно-сірі опідзолені, піщані ґрунти, торфові у заболочених заплавах, чорноземи лучні і лучно-болотні у долинах річок. Важливими для розвитку господарства району є запаси нікелево-хромових руд, золота, уранових руд, графіту, будівельного каміння, бентонітових та каолінових глин.

За характером та розвитком демографічних процесів район належить до найнесприятливішого типу в Україні. Тут нижча за середню в Україні народжуваність, дуже висока смертність, особливо у сільській місцевості, та високий показник природного скорочення населення.

У статевій структурі населення району переважають жінки. Тут вкрай несприятлива вікова структура населення. Особливо складною ця ситуація є у сільській місцевості. Центральний район належить до таких, де чисельність населення зменшувалась ще з 1979 року.

У Центральному районі налічується 28 міст, майже половина з яких мають чисельність населення до 20 тис., а третина – від 20 до 50 тис. Тут відсутні величезні міста і міста-мільйонери. У районі знаходиться лише два міста з чисельністю жителів понад 100 тисяч: Черкаси і Кіровоград. Рівень урбанізації території є низьким. Для

сільського розселення характерні долинно-яружний (у лісостеповій частині) та яружно-балковий (у степовій частині) типи сільських поселень з густою їх мережею.

За рівнями зайнятості та безробіття район відноситься до групи із середніми показниками.

Домінуюча більшість віруючого населення Центрального району є християнами – православні (приблизно 60%) та протестанти (баптисти, п'ятидесятники та ін., приблизно 35%). Рівень релігійності населення є нижчим за середньоукраїнський показник.

За рівнем економічного і соціального розвитку Центральний СГР відноситься до групи середньорозвинутих.

Сільськогосподарське виробництво району зумовлене наявністю на його території двох сільськогосподарських зон: Лісостепової в північній частині та Степової на півдні. Лісостепова сільськогосподарська зона має зернову, буряківничу, молочну, м'ясну та плодоовочеву спеціалізацію, Степова – м'ясну, молочну, зернову, олійну та плодоовочеву. В агропромисловому виробництві району сформувались такі спеціалізовані підкомплекси: м'ясо-, молоко-, зернопромислові, бурякоцукровий, олійнопромисловий, плодоовочеконсервний.

Харчова промисловість району включає понад 20 галузей. Цукрова промисловість об'єднує 35 заводів. Значні обсяги виробництва характерні для спиртової та лікеро-горілчаної, м'ясної, молочної, плодоовочеконсервної, олійної та тютюнової промисловості.

Машинобудування і металообробка спеціалізуються на виробництві сільськогосподарської техніки, устаткування для ферм, устаткування для легкої і харчової промисловості, підйомно-транспортного устаткування, телеграфної апаратури, приладів тощо.

Легку промисловість представлено швейною, трикотажною, шкіряно-галантерейною промисловістю, підприємства якої розміщено на всій території району.

Хімічна промисловість виробляє штучні волокна, фарби, аміачну селітру та іншу продукцію. Основним центром галузі є Черкаси.

Металургійна промисловість представлена гірничо-збагачувальними комбінатами, та підприємствами кольорової металургії у Кіровоградські області.

Паливна промисловість представлена видобутком бурого вугілля. Основою електроенергетики району є теплові та гідроелектростанції.

Будівельну промисловість представлено видобутком будівельного каміння, виробництвом щебеню, залізобетонних виробів, цегли тощо. Підприємства деревообробної і меблевої промисловості зосереджені в містах району.

Сфера послуг Центрального району має рівень розвитку нижче середнього. Район є достатньо забезпеченим шкільними та дошкільними закладами, клубами та бібліотеками, торгівельною мережею, підприємствами ресторанного господарства. Товарообіг на душу населення є значно нижчим за середній показник в Україні.

У Центральному районі розташована значна кількість історичних та культурних пам'яток. Специфікою є те, що в районі зосереджені переважно літературно- та художньо-меморіальні музеї і музеї-будинки видатних митців України, як то М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого (Кіровоград), Т. Шевченка (Канів), С. Гулака-Артемовського (Городище), М. Старицького, С. Нечуй-Левицького, К. Стеценка та ін. У районі є два відомих музеї-заповідники – могила Т.Шевченка у Каневі та хутір Надія, пов'язаний з життям І. Карпенка-Карого на Кіровоградщині, а також церква-музей (родинна усипальниця) роду Б. Хмельницького у Суботові Черкаської області. Тут функціонують такі специфічні музеї, як історії хліборобства (Тальне) та музей книги "Кобзар" Т. Шевченка (Черкаси). Важливою історичною пам'яткою є Холодний Яр (Черкаська область).

На території району знаходяться Канівський заповідник, унікальний дендропарк „Софіївка”, Черкаський бор (останній великий лісовий масив Лісостепу України), багато пам’яток природи місцевого значення.

Об’єктами паломництва є православні Красногорський (поблизу Золотоноші) та Мотронинський (Чигиринський район) монастирі; всесвітньовідомий центр паломництва іудеїв (хасидів) – могила цадика рабі Нахмана в Умані.

На території району надзвичайно малою є мережа санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку, хоча потенціал рекреаційних і лікувальних ресурсів достатній (лісові і річкові ландшафти, джерела мінеральних вод).

Транспортний комплекс представлений автомобільним, залізничним, річковим, повітряним та трубопровідним видами. На автомобільний транспорт припадає 90% загальної кількості вантажних перевезень району. Найпотужнішими автомагістралями, що проходять територією району, є Санкт-Петербург – Київ – Одеса, Київ – Донецьк, Київ – Дніпропетровськ, залізницями – Москва – Одеса, Київ – Херсон, Київ – Донецьк.

На території Центрального району виділяють Черкаський та Кіровоградський мезорайони.

Рис. 20. **Опорний каркас території Центрального СГР**

Частка Центрального району в експортних поставках України мала і складає 1,9%, в імпорті – 0,5%.

Опорний конспект лекції на тему
„ДОНЕЦЬКИЙ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ РАЙОН”

Донецький СГР сформувався у складі Донецької та Луганської областей. Його площа 53,2 тис. км^2 або 8,8% площі території України. Донецький макрорайон є більшим за розмірами за Словаччину і майже такий, як Хорватія.

На території району проживає майже 6863,3 тис. осіб, або 14,8% населення України. За цим показником район займає третє місце в Україні і лише трохи поступається Швейцарії чи Азербайджану.

Для Донецького СГР характерним є окраїнне, прикордонне географічне положення. 50% кордонів району – це кордон з Росією.

У природно-географічному відношенні положення району характеризується розміщенням у Степовій зоні, що має сприятливі умови для проживання населення і занять різними видами людської діяльності .

Транспортно-географічне положення району характеризується як дуже вигідне, адже район має розвинену мережу залізничних і автомобільних шляхів, близько розміщений до зручних водних шляхів Дніпра, Дону, має вихід до узбережжя Азовського моря. Таке розташування Донецького СГР сприяє розвитку як внутрідержавних (міжрайонних), так і міжнародних зв’язків.

Сусідське положення району визначається тим, що він межує з важливим промислово розвинутим Придніпров’ям з різноманітними сировинними центрами (залізні руди Криворізького басейну, марганцеві - Нікопольського тощо). Така близькість стимулює різноманітні міжрайонні зв’язки, особливо сировинні.

Еколого-географічне положення макрорайону є вкрай несприятливим. Це пов’язане із значним забрудненням території шкідливими викидами промислових підприємств (ТЕС, металургійних комбінатів, цементних та хімічних заводів), наявністю териконів, забрудненням підземних вод та ґрунтів тощо. На території району знаходяться міста, які входять в десятку найзабрудненіших міст України – Маріуполь, Макіївка, Дебальцеве, Луганськ, Стаханов.

Особливостями природно-ресурсного потенціалу макрорайону є те, що:

- район належить до максимально забезпечених ПРП і зосереджує 21% від сумарного ПРП України;
- у компонентній структурі ПРП спостерігається абсолютне переважання мінеральних ресурсів (понад 70%), практична відсутність лісових ресурсів;
- район є максимально забезпеченим сумарним ПРП на душу населення. Цей показник перевищує середній в Україні на третину;
- ефективність використання ПРП є однією з найвищих.

Район досить добре забезпечено мінеральними ресурсами.

Серед паливних ресурсів основну роль відіграють запаси кам’яного вугілля. У Донецькому басейні зосереджено 92% запасів кам’яного вугілля України. Тут знаходяться значні запаси коксівного та газового вугілля (Донецька область), антрациту (Луганська область), є родовища бурого вугілля. 13% запасів, 40% видобутку припадає на коксівне вугілля. Природний газ добувають у Луганській області (частина Дніпровсько-Донецької нафтогазоносної області).

Важливими для розвитку господарства району є нерудні ресурси, а саме родовища кам’яної та калійної солі. Макрорайон багатий на мінеральну нерудну сировину, що використовується у чорній металургії та будівельній промисловості: доломіти і флюсові вапняки, вогнетривкі глини, мергелі, гіпс, крейда, фосфорити, каоліни, трепел, кварцеві і будівельні піски, пісковики, граніти тощо. У районі є незначні запаси рудних ресурсів: залізної, алюмінієвої, мідної, поліметалевих руд, ртутної сировини.

Водними ресурсами при величезних їх потребах для промислового і комунального водоспоживання, зрошування район забезпечено недостатньо. Потреби задовольняються

лише на 35-50%. Район добре забезпечено земельними ресурсами. Переважають чорноземи звичайні середньо- та малогумусні. Значними є рекреаційні ресурси Донецького СГР, зокрема бальнеологічні, джерела мінеральних вод, лікувальні грязі.

Демографічна ситуація у Донецькому районі характеризується низькою народжуваністю, високим показником природним скороченням населення, тобто депопуляцією населення.

У Донецькому районі густота населення є найвищою серед районів України.

У районі розташовано 88 міст, у тому числі одне місто-мільйонер і 13 з чисельністю населення понад 100 тис., тобто в районі питома вага великих і величезних міст є найвищою в Україні. Найбільшими містами є Донецьк, Маріуполь, Луганськ, Макіївка, Горлівка. У цілому частка міських жителів є найвищою в Україні. Обумовлюється це особливостями господарського розвитку району, галузі промислового комплексу якого є праце місткими і сконцентрували значну кількість трудових ресурсів Міста та фабрично-заводські і шахтні селища утворили майже суцільний ланцюг населених пунктів.

У межах району сформувалась Донецька регіональна система розселення із значною кількістю агломерацій, зокрема, Донецько-Макіївська, Луганська, Горлівсько-Єнакієвська, Приторецька, Торезо-Сніжнянська, Маріупольська, Стаханово-Алчевська, Лисичансько-Рубіжанська, Артемівська. Для сільського розселення характерним є яружно-балковий тип великих сільських поселень.

Переважна більшість віруючого населення Донецького району є християнами – православні та протестанти. Рівень релігійності населення є нижчим за середньоукраїнський показник.

Рівень економічного та соціального розвитку Донецького району визначається як вищий за середній.

Паливно-енергетичний комплекс виробляє до 30% товарної продукції району. У Донецькому районі знаходиться 3/4 підприємств паливної промисловості України. В останні роки видобуток вугілля дещо зменшився. Нафтову і нафтопереробну промисловість представлено видобутком нафти у Луганській області та Лисичанським нафтопереробним заводом. На місцевому вугіллі, довізних мазуті та газі працює теплоелектроенергетика. У районі розміщено п’яту частину загальної кількості електростанцій України, які виробляють майже 30% загального виробництва електроенергії в Україні.

У машинобудуванні і металообробці на основі використання виробленого у районі металу, потужної енергетичної бази, наявності висококваліфікованих кадрів розвиваються головним чином металоємні виробництва. Галузі машинобудування виробляють устаткування для вугільної промисловості, для металургії, хімічної промисловості, тепловози, вагони, сільськогосподарську техніку, електротехнічну продукцію тощо.

Чорна металургія розвивається на основі місцевого коксівного вугілля, нерудної сировини (флюсів та ін.) та довізної придніпровської залізної і марганцевої руди. У районі знаходиться третина підприємств галузі. Підприємства повного металургійного циклу розміщено у Маріуполі, Макіївці, Єнакієвому, Краматорську, Алчевську. Коксохімічна промисловість виробляє більше половини коксу в Україні.

Кольорову металургію Донецького району представлено Микитівським ртутним комбінатом, Костянтинівським цинковим заводом, Артемівським заводом з обробки кольорових металів та ін.

Хімічна промисловість Донецького району, що розвивається на базі використання власної сировини та відходів металургійного виробництва, має широку спеціалізацію. У районі виробляють мінеральні добрива, кальциновану та каустичну соду, барвники, склопластики, хімреактиви, гумотехнічні вироби, синтетичні смоли, пластмаси, отрутохімікати тощо.

Макрорайон є найпотужнішим виробником цементу в Україні. Продукцією будівельної промисловості є шифер, цегла, залізобетонні конструкції, віконне та технічне скло, керамічна плитка, порцеляно-фаянсова продукція.

Великі міста району є центрами легкої промисловості, зокрема трикотажної, швейної, взуттєвої.

Центрами харчової промисловості, зокрема, м'ясної, молочної, масло-сироробної, борошномельної, олійної та інших галузей, що виробляють продукцію щоденного попиту, є великі міста. В районі розвинуті соляна, рибна і рибопереробна, кондитерська промисловість, виробництво шампанських вин.

Сільське господарство Донецького району має спеціалізацію Степової сільськогосподарської зони. Соціально-економічні передумови Донецького району зумовили розвиток навколо Донецька одного з найпотужніших АПК приміської спеціалізації, зорієнтованого на забезпечення продуктами харчування населення Донецько-Макіївської агломерації. В АПК району сформувались і функціонують такі спеціалізовані підкомплекси: зерно-, молоко-, м'ясо-, птахопромислові, олійнопродуктовий та плодоовочеконсервний.

Сфера послуг у районі є достатньо розвинутою. Тут висока частка підприємств громадського харчування, торгівлі, побутового обслуговування, закладів дошкільного виховання, шкіл. Але вартість платних послуг та товарообігу як продовольчими, так і непродовольчими товарами на душу населення нижчі за середні показники в Україні. Район має низькі показники забезпеченості клубами і бібліотеками.

Кількість музеїв і театрів у районі є недостатньою. Переважна більшість музеїв є краєзнавчими та революційної, трудової, бойової слави.

На території району знаходяться Луганський (Стрілецький Степ, Станично-Луганський Степ, Провальський Степ) та Український степовий (Хомутівський Степ, Крейдяна Флора) заповідники.

Відомим об'єктом паломництва є православний Святогірський монастир.

Важливими об'єктами перспективного розвитку району є збудований у 2009 році стадіон „Донбас-Арена", ряд п'ятизіркових готелів.

У районі розвинутими є всі види транспорту. Найважливіше значення має залізничний, з довжиною залізниць 2 847 км та найвищою їх густотою – 56 км/1000 км^2. Головними напрямками залізничних магістралей є Донбас – Придніпров'я, Донбас – Москва, Донбас – Київ. Найпотужніші залізничні вузли – Донецьк, Горлівка, Луганськ, Ясинувата, Дебальцеве, Попасна та ін.

До складу Донецького СГР входять два суспільно-географічні мезорайони – Донецький і Луганський.

● - господарські вузли
ДМ - Донецько-Макіївський
ГЄ - Горлівсько-Єнакієвський
М - Маріупольський
Л - Луганський

○ - районоформуючі господарські центри
К - Красноармійський
ТС - Торезо-Сніжнянський
ЛР - Лисичансько-Рубіжанський
СА - Стаханівсько-Алчевський
КА - Краснолуцько-Антрацитівський
КСА - Краматорсько-Слов'янсько-Артемівський

Рис. 21. **Опорний каркас території Донецького СГР**

Частка Донецького району в експортних поставках України є значною і складає 31,1%, в імпорті – понад 7,2%

Опорний конспект лекції на тему
„ПРИДНІПРОВСЬКИЙ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ РАЙОН”

Придніпровський район у складі Дніпропетровської і Запорізької областей займає площу 59,1 тис. км^2, що складає 9,8% території України. За цим показником він більший, ніж Нідерланди та Ізраїль разом узяті.

В районі проживає 5213,4 тис. осіб, що становить 11,3% загальної кількості населення України. Тут проживає населення більше, ніж в Данії і майже стільки, як у Словаччині.

Вигідність суспільно-географічного положення Придніпровського району визначають:

- розміщення у центрально-східній частині України;
- сусідство з розвиненим в економічному відношенні Донецьким районом, що дає можливість розвивати різноманітні виробничі зв’язки, передусім сировинні та збутові;
- район перетинає велика водна транспортна магістраль Дніпро і омиває з півдня Азовське море (приморське положення), що дає можливість розвивати річковий і морський види транспорту та рекреаційне господарство;
- густа мережа сухопутних транспортних шляхів, а також велика водна артерія Дніпро, що створюють сприятливі умови для різноманітних зв’язків з іншими районами України та з деякими зарубіжними країнами;
- розміщення у межах Степової природно-господарської зони із сприятливими умовами для розвитку сільськогосподарського виробництва.

Придніпровський СГР поряд з Донецьким СГР є найбільш забезпеченим природно-ресурсним потенціалом, зокрема мінеральними і земельними ресурсами. Інтегральний природно-ресурсний потенціал району становить 15% від загального в Україні. Район відноситься до групи дуже добре забезпечених мінеральними ресурсами, добре забезпечених земельними ресурсами, середньо забезпечених водними та рекреаційними з практичною відсутністю лісових ресурсів. Унікальне поєднання природних умов і ресурсів є однією з основних передумов формування потужного господарства Придніпровського району.

Основним природним багатством району є рудні ресурси, серед яких виділяються Криворізький і Білозерський залізорудні басейни та Придніпровський марганцеворудний. Запаси Криворізької залізної руди становлять понад 12 млрд. тонн, або понад 80% запасів залізної руди в Україні. На Придніпровський басейн припадає 100% запасів марганцевих руд в Україні. Усі ці запаси є потужною базою для розвитку чорної металургії району. Руди кольорових металів представлені родовищами титану), бокситів, рутило-ільменітових руд, цирконію, кобальту. На їх основі розвивається кольорова металургія району. Промислове значення мають нерудні корисні копалини, передусім будівельні матеріали - граніти, каоліни, вогнетривкі глини, вапняки, графіт, польовий шпат тощо.

Демографічна ситуація в районі характеризується такими показниками: високою смертністю, яка перевищує середній показник в Україні, низькою народжуваністю, значним природним скороченням населення, що перевищує середньодержавне значення. У статевій структурі населення жінки значно переважають чоловіків. Вікова структура населення несприятлива для його природного відтворення.

У Придінпровському районі знаходиться 34 міста, серед яких місто-мільйонер та вісім з населенням понад 100 тис. Тут найнижча в Україні питома вага малих міст. Найбільшими містами району є Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кривий Ріг, Дніпродзержинськ, Мелітополь. У цілому частка міських жителів висока. Це високурбанізована територія. В межах району сформувалась Придніпровська регіональна система міського розселення з кількома потужними агломераціями: Дніпропетровсько-Дніпродзержинською, Запорізькою, Криворізькою, Нікопольсько-Марганцівською. Для

сільського розселення характерний яружно-балковий тип великих сільських поселень, що зосереджені вздовж річок.

Переважна більшість віруючого населення Придніпровського району є християнами, більша половина яких православні, менша - протестанти. Рівень релігійності населення нижчий за середньоукраїнський показник.

За загальним рівнем соціально-економічного розвитку район відноситься до групи з досить високим рівнем розвитку.

Металургійна промисловість Придніпровського СГР включає видобуток і збагачення залізної, марганцевої руд та руд кольорових металів, чорну та кольорову металургію. Металургійний комплекс району має завершений цикл виробництв. Використовуючи криворізьку залізну руду, працює чорна металургія не лише Придніпров'я та Криворіжжя, але й Донбасу та частково Криворізькі руди також мають експортне значення для України.

Чорна металургія історично склалася в районі на основі винятково сприятливих ресурсів: значних покладів залізних і марганцевих руд, близькості Донецького вугільного басейну з великими покладами коксівного вугілля, забезпеченості нерудною металургійною сировиною (вогнетривкими глинами, флюсовими вапняками), доброю енерго- та водозабезпеченістю, наявності споживача (металоємного машинобудвання), величезним виробничим і науково-технічним потенціалом, кваліфікованими кадрами. Тут знаходиться більше третини підприємств галузі.

Кольорова металургія представлена титано-магнієвою (Запорізький металургійний та Верхньодніпровський гірничометалургіний комбінати), алюмінієвою та електродною (Дніпровські алюмінієвий та електродний заводи у Запоріжжі) промисловістю, виробництвом вторинних кольорових металів.

Паливно-енергетичний комплекс району представлений вугільною промисловістю та електроенергетикою. Гідроелектроенегретика району працює на базі місцевих гідроенергетичних ресурсів Дніпра. Теплова електроенерегтика базується на використанні довізного та місцевого кам'яного вугілля. Також в районі розвинено атомну електроенергетику, представлену Запорізькою АЕС.

Машинобудування району базується на потужній металургійній базі, забезпеченості кваліфікованими трудовими ресурсами, значній внутрірайонній потребі в продукції машинобудування (особливо важкого машинобудування для гірничодобувної промисловості та чорної металургії), вигідному економіко-географічному положенні щодо основних районів споживання, високорозвиненій науково-технічній і проектно-конструкторській базі. З цим пов'язані особливості машинобудівного комплексу району, що характеризується розвитком матеріалоємних виробництв, військово-промислового комплексу та ракетокосмічної індустрії.

Хімічна промисловість району спеціалізується на виробництві мінеральних добрив, шин, пластмас, хіміко-фармацевтичних виробів тощо.

Будівельна промисловість району розвивається на базі місцевих покладів різноманітної сировини та відходів металургійного виробництва.

Легка промисловість району представлена підприємствами текстильної , швейно-трикотажної, шкіряно-взуттєвої та хутрової промисловості.

Борошномельно-круп'яні, хлібопекарські, макаронні, кондитерські підприємства функціонують в містах району. В районі розвинута олійна, плодоовочева, виноробна, пиво-безалкогольна, м'ясна, молочна, маслосироробна, рибна промисловість.

Сільське господарство Придніпровського району має спеціалізацію Степової сільськогосподарської зони. В районі сформувався один з найпотужніших Придніпровський приміський АПК, що задовольняє щоденні потреби населення великих господарських вузлів. В Придніпровському районі функціонують такі спеціалізовані агропромислові підкомплекси: зерно-, молоко-, м'ясо-, птахо-, вовнопромислові, олійнопродуктовий та плодоовочеконсервний.

Сфера послуг. Придніпровський район в цілому добре забезпечений об'єктами соціальної інфраструктури, зокрема побутовими, торгівельними та об'єктами ресторанного господарства. Обсяги платних послуг і товарообігу на душу населення значно перевищують середні показники в Україні.

Забезпеченість району закладами культури в цілому є недостатньою. Відомими музеями району є історико-культурний заповідник Хортиця (Запоріжжя), будинки-музеї Д. Яворницького (Дніпропетровськ), П. Шмідта (Бердянськ), комплекс "Церква на Запоріжжі" (Нікополь). Із специфічних музеїв слід згадати музеї історії запорізького козацтва (Запоріжжя), морського торгівельного порту (Бердянськ). Тут знаходяться заповідники Дніпровсько-Орільський, Український степовий (Кам'яні Могили), а також державний орнітологічний заповідник Великі і Малі Кучугури.

Об'єктами туризму є скіфські кургани (серед них найбільший, що зберігся донині, Нечаєва могила у Нікополі), козацькі фортеці, Нижньобердянський Маяк тощо. У районі значна кількість місць паломництва (колоній) меннонітів.

Найвідоміші кліматичні та грязьові курорти району – Бердянськ та Кирилівка.

Транспортний комплекс представлений залізничним, водним, автомобільним, повітряним, трубопровідним видами транспорту. З них міжрайонне і міжнародне значення мають залізничний і водний, що пов'язано із значними обсягами перевезень. Територією району проходять Московсько-Кримська (Москва – Харків – Запоріжжя – Мелітополь – Сімферополь), Криворізько-Донецька (Кривий Ріг – Запоріжжя – Волноваха) магістралі, які зв'язують район з іншими регіонами країни.

Розвиток водного транспорту пов'язаний передусім з наявністю значної водної артерії Дніпра (Дніпровський водний шлях). На узбережжі Азовського моря розташований морський порт Бердянськ.

На території Придніпровського СГР виділяється два мезорайони – Дніпропетровський і Запорізький.

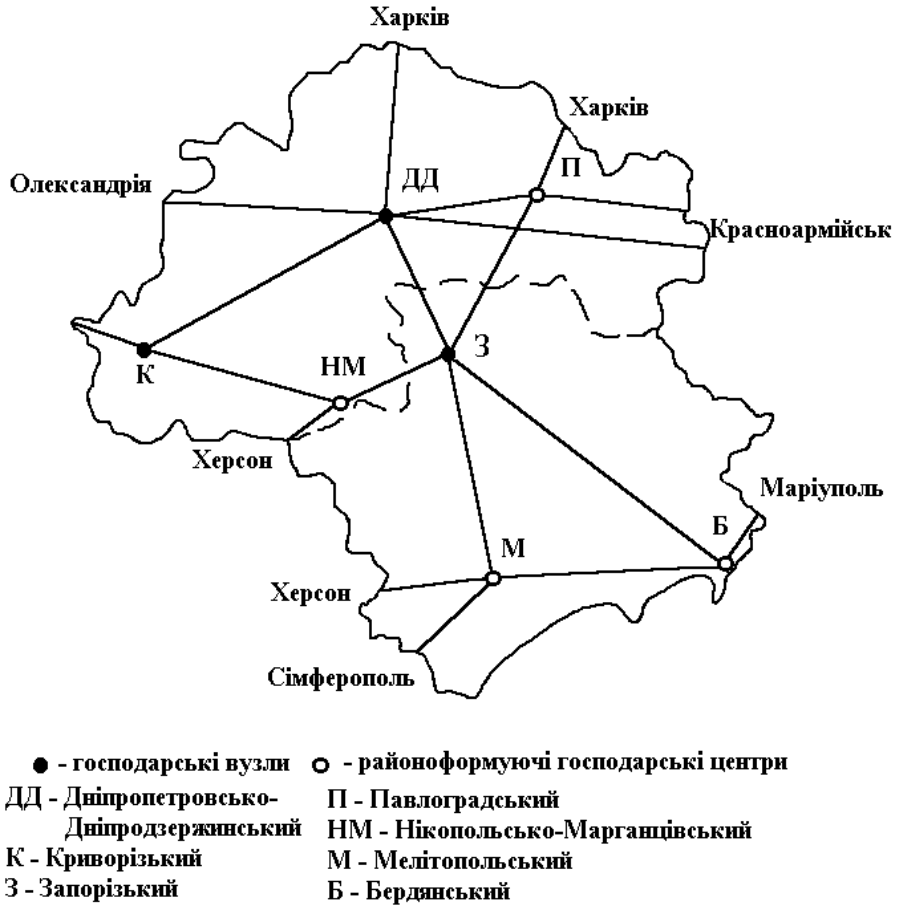

Рис. 22. **Опорний каркас території Придніпровського СГР**

Частка Придніпровського СГР в експортних поставках з України складає 27,7%, в імпорті – 11,4%.

Опорний конспект лекції на тему
„ПІВНІЧНО-СХІДНИЙ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ РАЙОН”

До складу Північно-Східного району входять Харківська, Полтавська і Сумська області. Площа району 84,0 тис. км^2, що більше за територію Австрії чи Нідерландів. За цим показником він займає третє місце в Україні після Причорноморського і Столичного. Частка району до загальної площі України 13,9%.

В районі проживає 5497,7 тис. осіб, що становить 11,9% загальної кількості населення України. Жителів тут більше, ніж у Литві та Естонії разом узятих.

Вигідність суспільно-географічного положення району визначають:

- наявність значних покладів корисних копалин, особливо паливних та рудних, що сприяє розвитку різноманітних галузей промисловості;
- розміщення поблизу потужних паливно-металургійних баз (Донбасу, Промислового Придніпров’я) і великих промислових вузлів, що стимулює розвиток різноманітних міжрайонних зв’язків;
- густа транспортна мережа. По території району проходять важливі транзитні залізничні, автомобільні магістралі, трубопроводи;
- район розташований у Лісостеповій фізико-географічній зоні (лише північна його частина в зоні мішаних лісів, південна – у степовій) із сприятливими агрокліматичними умовами для розвитку сільського господарства;
- прикордонне положення, сусідське положення щодо Росії. Області району підтримують тісні соціально-економічні зв’язки, а також пов’язані етнічними, економічними, культурно-побутовими відносинами з сусідніми областями Росії.

У цілому, інтегральний ПРП району складає 10,5% ПРП України. Район належить до забезпечених земельними ресурсами з високою часткою мінеральних ресурсів.

Головним природним багатством району є паливні, рудні та нерудні мінеральні ресурси.

Понад 50% території району займають чорноземи типові середньогумусні і чорноземи звичайні.

За демографічними показниками район належить до найнесприятливішого типу. Тут дуже низька народжуваність та дуже висока смертність. Ці показники є гіршими за середні в Україні. В районі значне природне скорочення населення. Тут вкрай несприятлива вікова структура населення, особливо в сільській місцевості.

У Північно-Східному районі знаходиться 47 міст, у тому числі одне місто-мільйонер, чотири з населенням понад 100 тис. В цілому по території переважають малі міста, які складають 75% кількості всіх міст. Найбільшими містами району є Харків, Полтава, Суми, Кременчук, Конотоп. В цілому міські жителі складають 70%. Рівень урбанізації території достатньо високий. В межах району сформувалась Харківська регіональна система міського розселення, ядром якої є однойменна агломерація.

Для сільського розселення характерне те, що в поліській частині району переважають малі села на підвищених вододільних ділянках, в лісостеповій долинно-яружний тип сільських поселень з густою мережею середніх і великих сіл, в степовій – яружно-балковий з великими поселеннями.

Домінуюча більшість віруючого населення Північно-Східного району (до 95%) християни. У Полтавській та Сумській областях досить висока частка православних (понад 65% віруючих) порівняно з протестантами, у Харківській – дещо нижча. Рівень релігійності населення району низький.

Північно-Східний район за рівнем економічного і соціального розвитку відноситься до групи вище середнього рівня розвитку.

У машинобудуванні району розвинуті ті галузі, які вимагають наявності висококваліфікованих працівників та потужної науково-технічної бази: енергетичне та електротехнічне машинобудування; сільськогосподарське машинобудування; приладо- і

верстатобудування; виробництво електронно-обчислювальної техніки, теле- та радіоапаратури; транспортне машинобудування; виробництво устаткування для легкої, харчової, хімічної і поліграфічної промисловості та військової техніки.

Харчова промисловість включає підприємства цукрової, м'ясної, молочної, маслосироробної, плодоовочеконсервної, олійної, спиртової, тютюнової, борошномельно-круп'яної, кондитерської та інших галузей харчової промисловості.

З галузей легкої промисловості розвинуті текстильна, швейна, трикотажна, шкіряно-галантерейна і взуттєва промисловість.

На базі місцевих природного газу і нафти та довізного кам'яного вугілля Донбасу, а також гідроенергії Дніпра функціонує паливно-енергетичний комплекс району. Тут розвинуті газова, нафтова промисловість та електроенергетика. Найпотужнішою є Зміївська ТЕС. У Кременчуці здійснюється нафтопереробка.

У районі виробляються лаки і фарби, пластмаси, синтетичні миючі засоби, отрутохімікати, хіміко-фармацевтичні вироби.

Найпотужніші підприємства району з виробництва цементу, залізобетонних виробів, черепиці, кераміки розміщені у Харкові, Полтаві, Сумах та Кременчуці. Значним центром виробництва цементу є Балаклія. Чорна металургія району працює на базі Кременчуцького залізорудного басейну та довізного коксу з Донбасу. Тут знаходяться Кременчуцький сталеливарний, Полтавський гірничозбагачувальний (Комсомольськ) та Полтавський ливарно-механічний комбінати.

Місто Харків є одним з потужних центрів поліграфічної і книжкової промисловості.

Сільськогосподарське виробництво Північно-Східного району спціалізується на виробництві м'яса, молока, картоплі, зерна у поліській частині району; цукрових буряків, зерна, м'яса, молока та плодів і овочів у лісостеповій; зерна, м'яса, молока, насіння соняшника, плодів, овочів у степовій частині району. Навколо великих міст – Харкова, Сум, Полтави, Кременчука сформувалися АПК приміської спеціалізації. У районі функціонують такі спеціалізовані агропромислові підкомплекси: зерно-, м'ясо-, молоко-, птахопромислові, бурякоцукровий, олійнопродуктовий та плодоовочеконсервний.

Побутові послуги на душу населення, що надаються в районі, перевищують середній показник в Україні. Вартість платних послуг та товарообіг продовольчих і промислових товарів на душу населення близькі до середньоукраїнських показників. Кількість закладів торгівлі, громадського харчування, дошкільних, шкіл, клубів, бібліотек в цілому є достатньою для задоволення потреб населення. Забезпеченість житлом жителів району відповідає середьому показнику в Україні.

Місто Харків є другим за значенням науковим та навчальним центром України. Зокрема тут функціонують відомі Харківський університет, юридична, фармацевтична академії, авіаційний інститут тощо.

У Північно-Східному районі зосереджено майже 14% музеїв України. Відомі літературно-меморіальні музеї І. Котляревського, В. Короленка, П. Мирного (Полтава), А. Чехова (Суми), художньо-меморіальний І. Рєпіна (Чугуїв), А. Макаренка (Кременчук). На території району знаходяться садиби І. Котляревського (Полтава), родини Драгоманових (Гадяч), Кочубея (Диканька) та ін. Тут розміщений національний музей-заповідник українського гончарства в Опішні (Полтавська область), історико-культурний музей-заповідник "Поле Полтавської битви", що входить до Міжнародної організації військово-історичних музеїв під егідою ЮНЕСКО. Із специфічних в районі знаходяться музей авіації і космонавтики у Полтаві, аерокосмічний, води у Харкові. Тут розташований відділ Українського степового заповідника – Михайлівська Цілина з єдиною в країні нерозораною ділянкою степу в лісостеповій зоні (Сумська область).

Об'єктами туризму є палац князів Голіциних у Тростянці, "міста-історії" – Полтава, Глухів, Суми. Серед об'єкти паломництва – православні Мгарський монастир поблизу Лубен, Благовіщенський собор та Покровський монастир у Харкові.

У районі знаходиться відомий бальнеологічний курорт Миргород.

Транспортний комплекс району представлений залізничним, автомобільним, річковим, повітряним та трубопровідним видами транспорту. Місто Харків є потужним залізничним вузлом, що має 8 залізничних променів-магістралей. У районі діють цілий ряд газо- та нафтопроводів. Зокрема газопроводи Шебелинка – Харків, Шебелинка – Полтава, з Шебелинки до Кременчука, Києва, Одеси, Дніпропетровська тощо.

На території Північно-Східного району знаходиться три мезорайони – Харківський, Полтавський і Сумський.

Частка району в товарних експортних поставках України 7,5%, імпорті – 5,0%.

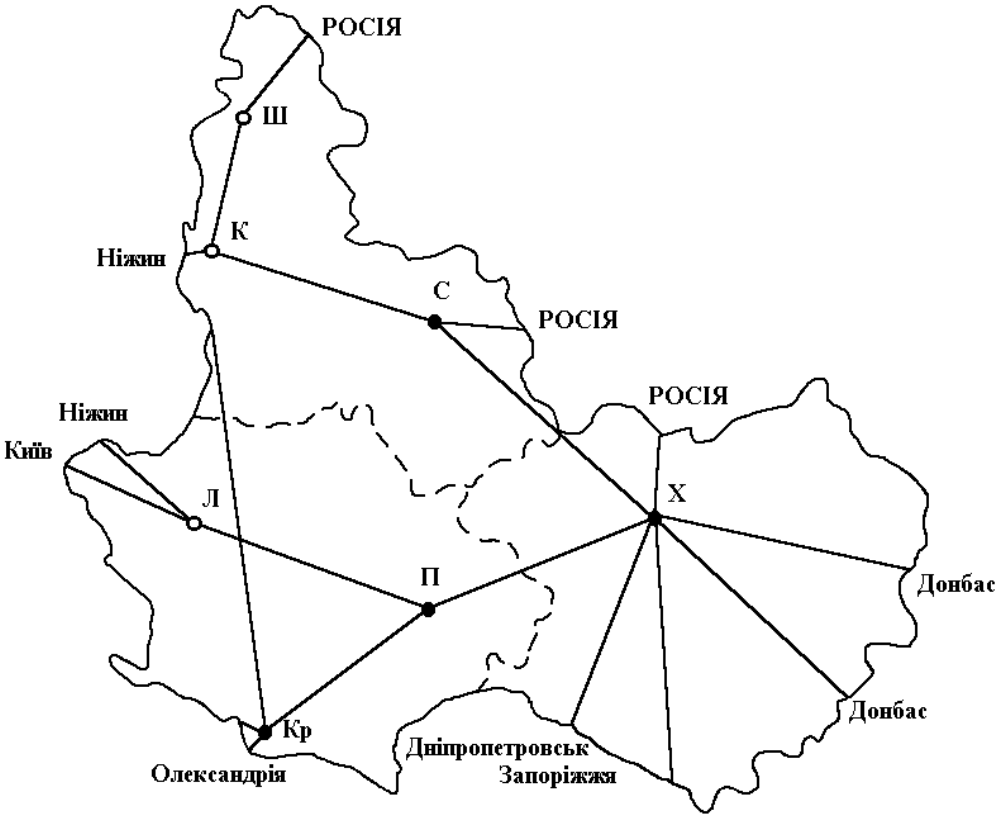

● - господарські вузли ○ - районоформуючі господарські центри
П - Полтавський Л - Лубенський
Кр - Кременчуцький Ш - Шосткинський
С - Сумський К - Конотопський
Х - Харківський

Рис. 23. **Опорний каркас території Північно-Східного СГР**

Опорний конспект лекції на тему
„ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ РАЙОН”

До складу Причорноморського СГР входять Одеська, Миколаївська та Херсонська області, Автономна Республіка Крим. За площею район є найбільшим в Україні – 113,4 тис. км^2 або 18,8% її території. Це переважає площу Болгарії чи Угорщини.

У районі проживає 7045,4 тис. осіб, що становить 15,2% загальної кількості населення України. За кількістю жителів район займає перше місце в країні і не поступається такій державі, як Швейцарія.

Вигідність суспільно-географічного положення району визначають:

- приморське положення щодо Чорного і Азовського морів. Як відомо, приморські зони мають значне притягання, вони є особливим, специфічним ресурсом. Адже найпотужніші транспортно-розподільчі комплекси (порти, термінали), об’єкти інфраструктури, найпопулярніші рекреаційні зони, найактивніші регіони зовнішньоекономічної діяльності тяжіють до морських узбереж. За даними світової статистики, цей процес продовжується, а в багатьох регіонах і посилюється. Крім того, приморське положення СГР дає можливість розвивати портово-промисловий комплекс, суднобудування і судноремонт, морський транспорт, курортно-туристичне господарство тощо;
- зручне транспортно-географічне положення: вихід до морів, густа сітка судноплавних річок (Дніпро, Дунай, Південний Буг), залізниць, автомобільних шляхів, трубопроводів. Зокрема наявність великої річкової магістралі - річки Дніпро – забезпечує транспортні сполучення з Промисловим Придніпров’ям, Столичним районом, а Дунаю – річкове сполучення з державами Європи;
- сусідське положення з Придніпровським і Донецьким районами, які є потужними промисловими базами України;
- розміщення у степовій зоні із сприятливими агрокліматичними умовами, що дає можливість району бути однією з головних баз виробництва сільськогосподарської продукції в Україні.

Більша частина району розміщена в межах Причорноморської низовини із сприятливими умовами для господарської діяльності людини. Майже вся територія Причорноморського СГР розорана. Тут знаходяться чорноземи південні малогумусні, чорноземи південні солонцюваті, каштанові солонцюваті ґрунти і солонці, на Південному березі Криму – червоноземи. У цілому агропромисловий потенціал земель високий.

Мінеральні ресурси у Причорноморському районі представлені нафтою і природним газом Причорноморського басейну, кам’яним і бурим вугіллям, запасами залізної руди Керченського басейну, флюсовими вапняками, графітом, бокситами, вапняками, ракушняком, каолінами, глинами, кварцевими пісками, гранітами, гнейсами, мергелями, мармуром. Особливе значення для району мають мінеральні солі Сиваша і прибережних солоних озер (Сакське, Сасик-Сиваш, Старе, Красне тощо). В районі знаходиться 100% українських запасів діоритів.

Рекреаційні ресурси району представлено джерелами мінеральних вод, з яких лише в АР Крим знаходиться більше ста, лікувальними грязями лиманів і ропою (Куяльницький та Хаджибейський лимани Одеської області, солоні озера Криму), термальними водами Тарханкутського півострова, піщаними пляжами на узбережжях Чорного і Азовського морів, м’яким кліматом, ландшафтами Кримських гір тощо.

Особливим видом ресурсів району є енергетичні та біологічні ресурси морів (риби, водорості, молюски, мідії тощо).

Інтегральний ПРП району складає 15,5% ПРП України. Тут зосереджено 27% рекреаційних та 20% земельних ресурсів України. У компонентній структурі ПРП найвища частка земельних, водних та рекреаційних ресурсів.

Демографічна ситуація в Причорноморському районі відносно сприятливими тенденціями у демографічних процесах. Народжуваність в районі майже така, як і в середньому по Україні. Показники смертності населення нижчі, ніж в середньому в Україні, особливо в сільській місцевості. Відповідно природне скорочення населення є меншим, ніж в середньому в країні. Для населення району характерна висока мобільність.

У районі знаходиться 54 міста, у тому числі одне місто-мільйонер та сім з чисельністю населення понад 100 тис. Найбільшими містами району є Одеса, Миколаїв, Херсон, Севастополь, Сімферополь. За винятком Сімферополя всі великі міста розміщені вздовж морської берегової лінії та по Дніпру. Рівень урбанізації території невисокий. Тут сформувалась Південна регіональна система міського розселення з Одеською та Херсонсько-Миколаївською агломераціями. В АР Крим 75% міських жителів зосереджено у шести великих містах: Сімферополі, Севастополі, Керчі, Ялті, Євпаторії і Феодосії.

Для сільського розселення характерний яружно-балковий тип сільських поселень. В Кримських горах села розташовані вздовж річок, на крутих гірських схилах.

Населення району поліетнічне. АР Крим є єдиною адміністративною одиницею в Україні, де переважають росіяни над українцями.

У Миколаївській, Одеській та Херсонській областях переважна більшість віруючого населення є християнами – православні (60-65%) та протестанти (25-30%). У АР Крим другий за чисельністю прибічників після православних (понад 40% віруючих) релігійний напрям – іслам (приблизно 30%); частка протестантів нижча, ніж в середньому по країні (до 20%). В Одеській області найвища в Україні частка старообрядців (2-3%). У цілому рівень релігійності населення Причорноморського району відповідає середньоукраїнському показнику.

Рівень економічного і соціального розвитку Причорноморського району оцінюється як середній.

Факторами розвитку і розміщення галузей машинобудування району є приморське положення, близькість до металургійних баз, наявність науково-дослідних і конструкторських установ, кваліфікованих кадрів, значної кількості споживачів. Тут розвинуті суднобудування і судноремонт, сільськогосподарське машинобудування, верстато- і приладобудування, виробництво устаткування для легкої і харчової промисловості.

Серед галузей харчової промисловості особливе місце належить плодоовочеконсервній, виноробній, ефіроолійній, олійній, цукровій, м’ясній, молочній та молочноконсервній, рибній та рибоконсервній.

У Причорноморському районі розвинута швейна, трикотажна, взуттєва та інші галузі легкої промисловості.

Використовуючи місцеву і довізну сировину, в Причорноморському районі працюють підприємтства основної хімії, що випускають суперфосфатні, азотні добрива, соду, бром, пластмаси, лаки і фарби, хіміко-фармацевтичні вироби.

У районі працюють Південноукраїнська АЕС, Каховська ГЕС, три малопотужні ГЕС на Південному Бузі та ряд ТЕЦ. У Херсоні і Одесі діють нафтопереробні комбінати. У районі використовують нетрадиційні види енергії, зокрема сонячну, вітрову.

Сільськогосподарське виробництво Причорноморського району спеціалізується на виробництві м’яса, молока, зернових, насіння соняшника, плодів, овочів, винограду, баштанних культур. У районі сформувались такі спеціалізовані підкомплекси: зернопромисловий, виноградно-виноробний, плодоовочеконсервний, олійнопродуктовий, ефіроолійний, тютюново-ферментаційний, м’ясо-, молоко-, птахо-, вовнопромислові.

Сфера послуг у Причорноморському районі є досить розвинутою. Вартість побутових і платних послуг на душу населення, товарообіг продовольчих і непродовольчих товарів в цілому дорівнюють середнім показникам в Україні. Виключення складає АР Крим, де всі ці показники значно вищі. Район добре забезпечений

об’єктами ресторанного обслуговування, торгівлі, дошкільними закладами, школами, бібліотеками, клубами.

У районі зосереджена значна кількість театрів, зокрема відомий за межами України Одеський театр опери та балету. Тут знаходяться Одеська та Ялтинська кіностудії художніх фільмів.

У районі висока концентрація музеїв. Зокрема літературно-меморіальні музеї А.Гріна (Феодосія), С.Сергєєва-Ценського (Алушта), А.Пушкіна (Одеса), будинки-музеї А.Чехова (Ялта), О.Суворова (Ізмаїл) тощо. Із специфічних слід відмітити музеї суднобудування та флоту (Миколаїв), морського флоту (Одеса), Чорноморського Флоту (Севастополь), іхтіологічний (Керч), музей-акваріум (Севастополь). В АР Крим відвідуваність музеїв вдвічі перевищує середньоукраїнський показник.

На території району знаходиться значна кількість природоохоронних територій - заповідники Дунайські плавні, Мис Мартьян, Карадазький, біосферні Асканія-Нова, Чорноморський (пташині острови), Ялтинський гірсько-лісовий, а також відомий Нікітський ботанічний сад.

Об’єктами туризму є залишки стародавніх міст – Ольвії, Борисфена (Очаківський район), Неаполя Скіфського (Сімферополь), Херсонеса Таврійського (Херсонеський історико-археологічний заповідник, Севастополь), фортеці і печерні міста (зокрема Чуфут-Кале у Бахчисараї, Мангуп-Кале (найбільше печерне місто Криму) у Бахчисарайському районі), генуезькі фортеці в Судаці, Ялті, Феодосії, цілий ряд палаців (зокрема Воронцовський, Ліваділйський, ханський у Бахчисараї), курганів, катакомби (Одеса, Керч), Аю-Даг (Гурзуф) тощо. Окреме місце займають “міста-історії” Одеса, Ізмаїл, Бахчисарай, Севастополь.

На території району зосереджена значна кількість сакральних об’єктів різних релігійних напрямків - православних (зокрема в Одесі, Сімферополі), мусульманських (передусім в Криму – Бахчисарай, Старий Крим, Євпаторія та ін.), а також важливих центрів старообрядництва, іудаїзму, лютеранства. В Одесі функціонує православна духовна семінарія.

Рекреаційний комплекс Причорноморського СГР включає курортне господарство, засноване на природних лікувальних джерелах (клімат, лікувальні грязі, мінеральні джерела тощо), туризм і масовий відпочинок. На території Причорноморського СГР сформувались два рекреаційні райони: Кримський та Одеський.

Транспортний комплекс Причорноморського СГР представлений всіма видами морського, наземного і повітряного транспорту. Винятково важливу роль для району відіграє морський транспорт. Найбільші порти знаходяться в Іллічівську, Південному, Одесі, Херсоні, Миколаєві, Рені, Севастополі, Керчі, Ізмаїлі, Геніческу, Скадовську, Очакові. Функціонує міжнародна морська залізнична паромна переправа Іллічівськ – Варна (Болгарія), діє залізничний паром через Керченську протоку між Кримом і Кавказом.

У складі Причорноморського СГР чотири мезорайони – Одеський, Миколаївський, Херсонський та Кримський.

Частка району в експортних товарних поставках з України – 7,7%. Частка товарного імпорту 7,7 %.

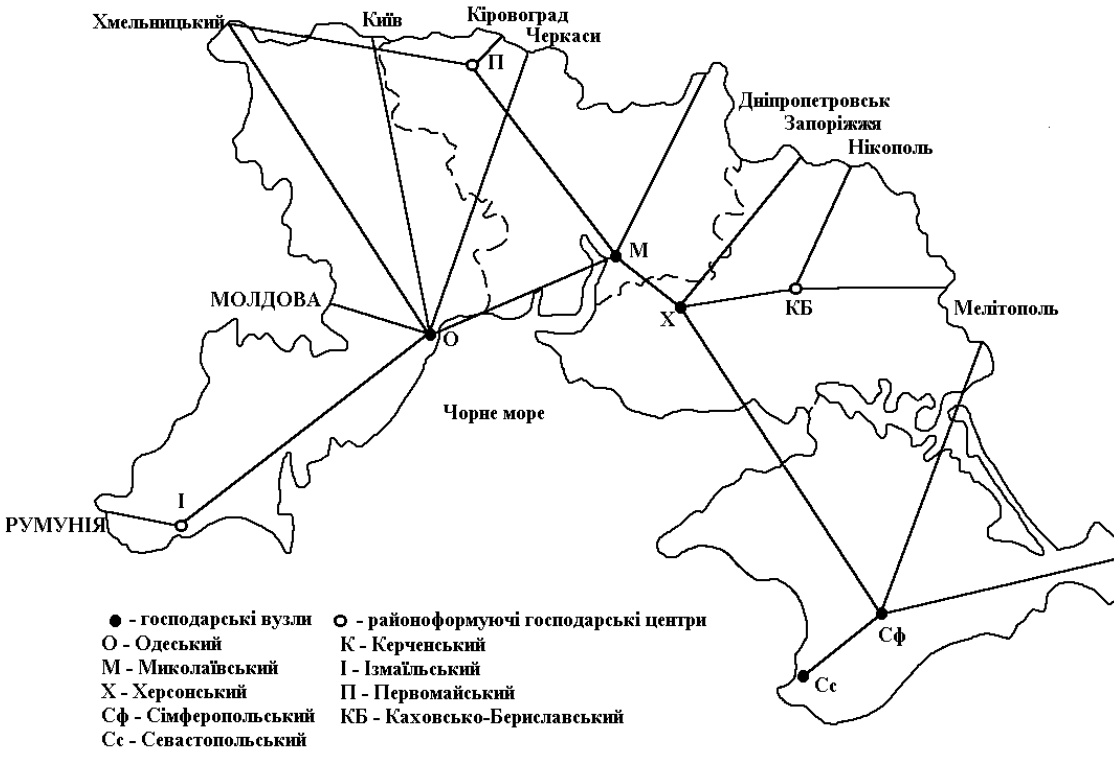

Рис. 24. **Опорний каркас території Причорноморського СГР**

Опорний конспект лекції на тему „ПІВНІЧНО-ЗАХІДНИЙ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ РАЙОН”

Північно-Західний район у складі Волинської і Рівненської областей є найменшим за площею – 40,3 тис. км^2, що складає 6,7% території України. Однак, це більше, ніж площа Нідерландів і майже дорівнює площі Швейцарії.

У районі проживає 2187,8 тис. осіб, що становить 4,7% загальної кількості населення України. За цим показником район також є найменшим серед всіх районів. Кількість його жителів така, як у Македонії.

Вигідність СГП району визначають:

- прикордонне положення в зоні контактної взаємодії і стику різноманітних інтересів України, Польщі та Білорусі. Прикордонне СГП району можна розглядати як особливий ресурс, в якому закладений досить великий потенціал багатоальтернативного подальшого розвитку. Слід відмітити, що до недавнього часу прикордонному розміщенню Волинської та Рівненської областей не надавалося ніякого значення. Ця територія фактично була “на задвірках” зовнішньоекономічних зв’язків;

- близькість до європейського ринку, що сприяє активній участі району в транзитному транспортному обслуговуванні експортно-імпортних перевезень України тощо;

- наявність розвинутої транспортної мережі, насамперед автомобільної та залізничної;

- розташування району в межах зон мішаних лісів та лісостепової із сприятливими агрокліматичними умовами для розвитку багатогалузевого сільського господарства.

Головним багатством району є агрокліматичні та лісові ресурси. Район добре забезпечений водними та рекреаційними ресурсами, і “бідний” на мінеральну сировину.

Ліси і чагарники займають 35% території. Район поряд із Карпатським є найбільш забезпеченим в Україні лісосировиною, наявність якої стала базою для формування лісопереробного комплексу завершеного циклу виробництв.

Агрокліматичні ресурси в цілому сприятливі для вирощування різних сільськогосподарських культур помірного поясу (зернових, льону, картоплі, хмелю, кормових тощо).

Рекреаційні ресурси району представлені, насамперед, Шацькими озерами, де знаходиться найбільше озеро України Світязь, лісовими ландшафтами, мінеральними водами, лікувальними грязями карстових озер.

У цілому інтегральний ПРП району незначний і складає 3.5% до загальноукраїнського.

Демографічна ситуація Північно-Західного району характеризується найвищою серед усіх районів народжуваністю та найнижчою смертністю. За статевою структурою населення район відноситься до таких, де частка чоловіків порівняно висока. У віковій структурі населення найвища в Україні частка дітей та підлітків.

У районі знаходиться 21 місто. Це єдиний район, де є лише два великих міста, чисельність населення яких менше 250 тис. Найбільшими містами є Рівне, Луцьк, Ковель, Нововолинськ, Дубно. Рівень урбанізації території низький. Для сільського розселення характерне перевжанання малих сіл на підвищених вододільних ділянках і лише у південній частині долинно-яружний тип сільських поселень.

Домінуюча більшість віруючого населення Північно-Західного району - християни (до 98%). При цьому частка православних найвища серед районів України (приблизно 70%). Рівень релігійності населення високий.

За загальним рівнем соціально-економічного розвитку район відноситься до тих, що відстали у своєму розвитку.

Волинський лісопромисловий комплекс представлений завершеним циклом виробництв. Лісозаготівельні підприємства розміщені в поліських лісосировинних районах, деревообробні і меблеві – у Ковелі, Луцьку, Рівному, Сарнах тощо.

Машинобудування району спеціалізується на виробництві сільськогосподарської техніки, устаткування для залізничного транспорту, устаткування для хімічної, харчової промисловості, електротехнічних виробів.

Найважливішими галузями харчової промисловості є м’ясо-молочна, цукрова, плодоовочеконсервна, хлібопекарська, кондитерська, круп’яна тощо.

Особливе місце в господарстві району займає первинна обробка льону та виробництво лляних тканин на Рівненському льонокомбінаті, швейна, панчішно-шкарпеткова та шкіряна промисловість.

Промисловість будівельних матеріалів спеціалізується на виробництві щебеню, цементу, залізобетонних виробів, облицювальних матеріалів. Скляні та порцеляново-фаянсові вироби випускають у Костополі.

Основою електроенергетики району є Рівненська АЕС.

Сільське господарство району спеціалізується на картоплярстві, бурякоцукровому виробництві, зерновому господарстві, виробництві молока і м’яса. Тут сформувались і функціонують такі спеціалізовані підкомплекси: м’ясо-, молоко-, зерно-, льонопромисловий, картоплепродуктовий, бурякоцукровий, плодоовочеконсервний.

Рівень розвитку сфери послуг в районі є низьким. Так, за вартістю побутових та платних послуг, товарообігу на душу населення район поряд з Подільським займає останнє місце. Що ж до кількості об’єктів соціальної інфраструктури, то район достатньо забезпечений дошкільними закладами і школами, бібліотеками, клубами, закладами торгівлі і ресторанного обслуговування.

У Північно-Західному районі мала кількість театрів (зосереджені виключно в обласних центрах) і музеїв. Відвідуваність музеїв втричі нижча за середній показник в Україні. Особливої уваги заслуговують Луцький та Острозький історико-культурні

заповідники, Сарненський архітектурно-етнографічний комплекс під відкритим небом, парк-музей архітектури та побуту Полісся у Ковелі, літературно-меморіальний Лесі Українки в Луцьку та музей-садиба Л. Українки в Ковельському районі. Тут знаходиться музей історії книги та друкарства (Острог).

Об'єктами туризму є такі важливі історичні центри з багатьма архітектурними пам'ятками як Луцьк, Володимир-Волинський, Острог, Корець, Дубно. Тут розміщений Шацький національний природний парк.

В транспортному комплексі Північно-Західного району провідну роль відіграють залізничний та автомобільний.

На території Північно-Західного СГР виділяються два мезорайони – Волинський та Рівненський.

Частка району в товарних експортних поставках України складає лише 1,4%, імпорті – 2,2%.

Рис. 25. **Опорний каркас території Північно-Західного СГР**

Опорний конспект лекції на тему
„ПОДІЛЬСЬКИЙ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ РАЙОН”

До складу Подільського СГР входять Вінницька, Тернопільська та Хмельницька області. Його площа 60,9 тис. км^2, що складає 10,1% території України. Це майже дорівнює площі Латвії чи Литви.

У районі проживає 4107,9 тис. осіб, що становить 8,9% загальної кількості населення України. Якщо за площею район займає четверте місце в Україні, то за кількістю населення лише сьоме, не поступаючись Центральному і Північно-Західному. Меншу кількість жителів мають, наприклад, Вірменія чи Нова Зеландія.

Вигідність суспільно-географічного положення району визначають:

- розташування в центральній частині Правобережної України, що є сприятливим для розвитку господарства, економічних і культурних зв’язків з іншими районами держави;
- розміщення в сприятливих для розвитку сільського господарства агрокліматичних умовах Лісостепової зони;
- розміщення між розвиненими господарськими центрами Київ – Львів, що мають досить тісні різноманітні зв’язки;
- прикордонне положення з Молдовою;
- розміщення на перетині залізничних і автомобільних магістралей міжнародного значення, траси магістральних газопроводів.

Земельні ресурси є основним природним багатством району. Тут переважають сірі лісові ґрунти, на які припадає 50% території. Чорноземи опідзолені і чорноземи типові малогумусні складають 47%, поширені дерново-підзолисті ґрунти.

Мінеральними ресурсами район забезпечений недостатньо. Вони представлені нерудними (каоліни, граніти, гіпс, трепел і опока, мармур, вапняки і фосфорити, мергелі, крейда, різні глини і піски) та паливними (торф, буре вугілля та горючі сланці).

Район відноситься до групи середнього рівня забезпеченості ПРП. Тут знаходиться 8,4% ПРП України. Для компонентної структури ПРП характерне абсолютне переважання земельних ресурсів (75%).

Демографічні ситуація в Подільському СГР характеризується низькою народжуваністю, яка все ж є вищою за середньоукраїнський показник, високим рівнем смертності, природним скороченням населення. У цілому показник природного скорочення населення вищий, ніж в середньому по Україні. Вікова структура населення несприятлива для його природного відтворення.

На території району знаходиться 46 міст. Особливістю є те, що тут відсутні міста-мільйонери та величезні міста, а питома вага малих міст найвища в Україні – до 90% їх загальної кількості. Найбільшими містами району є Вінниця, Хмельницький, Тернопіль, Кам’янець-Подільський, Шепетівка. Рівень урбанізації низький. Для сільського розселення характерний долиннно-яружний тип поселень з густою мережею великих і середніх сіл.

Подільський СГР є мононаціональним. Українці складають понад 90%.

Переважна більшість населення (понад 95%) – християни. Рівень релігійності населення високий.

Рівень економічного і соціального розвитку Подільського СГР характеризується неоднорідністю: Вінницька область відноситься до групи нижче середнього рівня розвитку, а Тернопільська і Хмельницька області – до групи відсталих у своєму розвитку.

Машинобудування району включає сільськогоспдарське, електро- і радіотехнічне, верстатобудування та виробництво устаткування для харчової промисловості.

Провідне місце в Подільському районі належить цукровій промисловості. На відходах цукрової промисловості та продуктах переробки картоплі і зерна в районі працюють підприємства спиртової промисловості. У районі добре розвинуті молочна і

маслосироробна, плодоовочеконсервна, пивоварна, кондитерська, хлібопекарська та інші галузі харчової промисловості.

У Подільському районі розвинуті різні галузі легкої промисловості: текстильна, швейна, шкіряно-галантерейна, трикотажна, хутрова. Тут поширені художні промисли, зокрема, гончарний, ткацтво, вишивання, плетіння з рогози.

Продукцією хімічної промисловості є пластмасові вироби, штучна шкіра, товари побутової хімії, фармацевтичні вироби, мінеральні добрива.

У районі діють потужні гранітні кар'єри, виробляються будівельні матеріали, цемент. Порцеляново-фаянсові вироби виготовляють у Тернополі та Полонному, скло і скляний посуд – у Бережанах.

Підприємства деревообробної і меблевої промисловості розміщені у найбільших містах району. Папір та картон виготовляють у смт Понінка Хмельницької області, містах Славута та Полонне. У Вінниці розміщено Державну картографічну фабрику.

Паливна промисловість та електроенергетика району працюють на довізних вугіллі з Донбасу, нафті та природному газі Передкарпаття, використовуються також місцеві запаси торфу і гідроресурси невеликих річок. В Подільському районі діють Хмельницька АЕС, ряд ТЕЦ, невеликі ГЕС.

Сільське господарство району спеціалізується на виробництві цукрових буряків, зернових культур, плодів, овочів, м'яса та молока. В АПК Подільського району сформувались такі спеціалізовані підкомплекси: зернопромисловий, бурякоцукровий, плодоовочеконсервний, картоплепродуктовий, тютюново-ферментаційний, м'ясо-, молоко- та птахопромислові.

Рівень розвитку сфери послуг району є досить низьким. Так, вартість платних послуг і товарообігу на душу населення значно нижчі за середні показники в Україні. У Подільському районі достатня кількість об'єктів торгівлі, ресторанного обслуговування, дошкільного виховання та шкільної освіти, клубів та бібліотек. Значна кількість інфраструктурних об'єктів не виконують своїх функцій, або не задовольняють потреби споживачів.

У Подільському районі сконцентровано майже 10% музеїв України. Зокрема літературно-меморіальні М. Коцюбинського (Вінниця), С. Руданського (Жмеринський район), М. Вовчок (Немирів), музей-садиба М. Пирогова з церквою-усипальницею (Вінниця). Серед специфічних відмітимо музей духовної культури (Почаїв). Особливе місце займає Кам'янець-Подільський історико-архітектурний заповідник.

Об'єктами туризму є найбільший за площею в Україні національний природний парк Подільські Товтри, значна кількість замків (Тернопіль, Бережани, Бучач, Збараж, Кременець, Микулинці, Меджибіж, Старокостянтинів тощо) та палацово-паркових ансамблів (Немирів, Хмільник, Тульчин, Заліщики тощо), а також "міста-історії" – Кам'янець-Подільський, Ізяслав, Вінниця, Тернопіль.

На території Подільського району зосереджено значну кількість об'єктів паломництва – передусім православні Почаївська Лавра та Кременецький монастир, греко-католицький у Зарваниці на Тернопільщині, а також місця поховання відомих хасидських (іудейських) проповідників та вчителів (зокрема у Меджибожі, Полонному, Ганнополі).

У Подільському районі функціонують залізничний, автомобільний, річковий, повітряний, трубопровідний види транспорту.

На території Подільського СГР знаходяться три мезорайони: Вінницький, Тернопільський та Хмельницький.

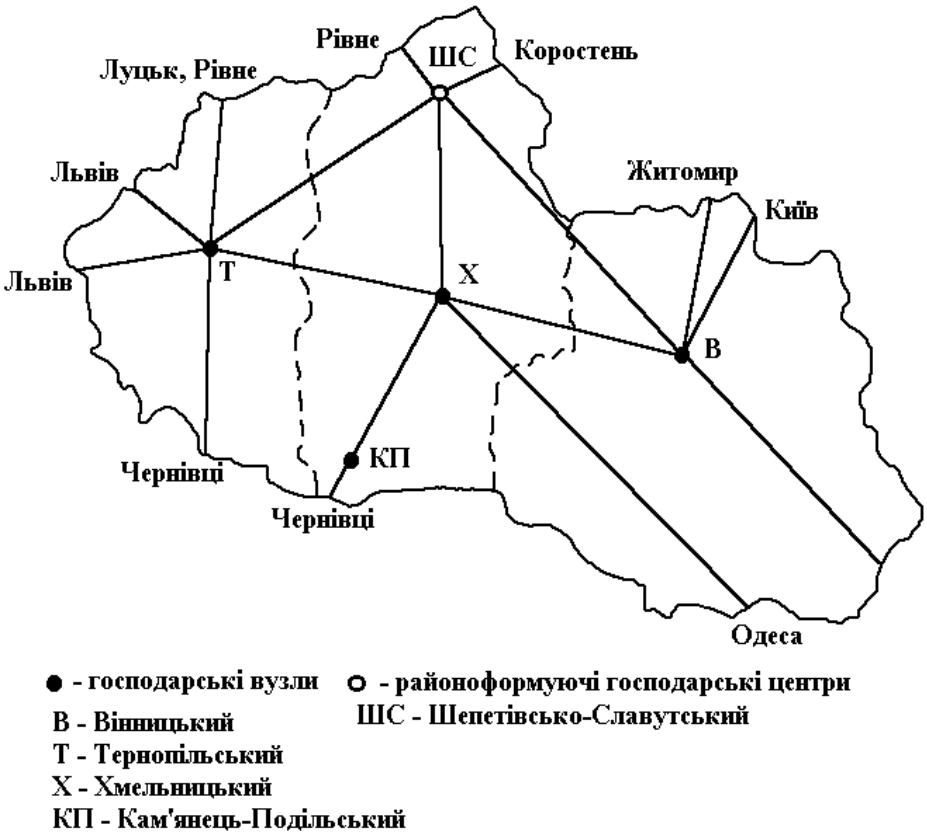

Рис. 26. **Опорний каркас території Подільського СГР**

Частка району в товарних експортних поставках з України є незначною і складає 1,6%, імпорті – 1,5%.

Опорний конспект лекції на тему „КАРПАТСЬКИЙ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ РАЙОН”

Карпатський СГР включає Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську та Чернівецьку області. Його площа 56,6 тис. км^2 або 9,4% території України. Це більше за площу Бельгії та Ізраїлю разом узятих.

У районі проживає 6085,5 тис. осіб, що складає 13,2% населення України. Це більше, ніж в Йорданії та Естонії разом узятих.

Вигідність СГП району визначають:

- стратегічно вигідне пограничне з країнами Європи (Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою) положення, що дає можливість розвивати культурні, наукові, економічні та інші міжнародні зв’язки;
- розташування поблизу центру Європи;
- транспортно-географічне положення на перетині міжнародних залізниць, трубопроводів, ліній електропередач;
- сприятливе положення відносно Українських Карпат із значним туристично-рекреаційним потенціалом;
- розміщення в лісостеповій фізико-географічній зоні, сприятливій для господарської діяльності населення.

Найважливішими природними ресурсами району є лісові та рекреаційні. Лісистість Гірських Карпат складає 40%. Рекреаційні ресурси району представлені

мінеральними водами у Трускавці, Немирові, Моршині, Шаяні, Сваляві, Поляні, Квасах тощо; лікувальними грязями Івано-Франківської і Чернівецької областей; гірськими ландшафтами, гірським повітрям.

Міжрайонне значення мають паливні та нерудні мінеральні ресурси району: природний газ і нафта Передкарпатського нафтогазоносного басейну, кам'яне вугілля Львівсько-Волинського басейну, калійна та кухонна сіль, сірка, вапняки, каоліни, алуніти, мармур, скляні піски, глина, золото Мужіївського родовища в Закарпатті.

Інтегральний ПРП Карпатського району складає майже 10% ПРП України. Забезпеченість у Карпатському районі на душу населення лісовими ресурсами майже втричі вища, ніж в середньому в Україні, водними і рекреаційними - в півтора рази.

Демографічна ситуація Карпатського району характеризується вищими порівняно з іншими районами України показниками народжуваності, найнижчою смертністю. Тут низькі показники природного скорочення населення, а для Закарпатської області характерний його приріст. За статевою структурою населення район відноситься до таких, де частка чоловіків найвища. Вікова структура населення найсприятливіша для природного його відтворення серед районів України. На тисячу жителів припадає найменше в Україні пенсіонерів.

У районі знаходиться 77 міст, у тому числі чотири з чисельністю жителів понад 100 тис. Особливістю району є те, що він має одну з найвищих в Україні часток малих міст, при цьому частка міст з чисельністю жителів до 20 тис. є найвищою і складає 70%. Найбільшими містами району є Львів, Чернівці, Івано-Франківськ, Ужгород, Мукачеве. В межах району сформувалась Львівська регіональна система міського розселення, ядром якої є Львівська агломерація. Для сільського розселення рівнинної частини характерний долинно-яружних тип сільських поселень. В Карпатах переважає тип гірсько-долинних сіл, що тягнуться вузькими смугами по долинах річок.

У районі спостерігаються значні територіальні відмінності у релігійній структурі населення. Так, у Львівській та Івано-Франківській областях більше половини віруючого населення є греко-католиками (приблизно 55%), третя частина – православні; тут найнижча в Україні частка протестантів (до 5%). У Чернівецькій області майже 60% віруючих – православні, третя частина – протестанти. Найбільшою строкатістю відрізняється Закарпатська область. В ній низька частка православних (35%), приблизно по 1/5 складають протестанти (у т.ч. реформати – 7% віруючих) та греко-католики, дещо підвищена частка римо-католиків (до 6%) та найвища в Україні частка прибічників неохристиянських релігій. В цілому рівень релігійності населення Карпатського району високий.

Для Карпатського району характерна територіальна диференціація рівнів економічного і соціального розвитку. Так, Львівська область є територією вище середнього рівня економічного і соціального розвитку, Івано-Франківська і Чернівецька – нижче середнього, Закарпатська – регіоном, що відстав у своєму розвитку.

У районі розвинуто неметаломісткі, але трудоємні галузі машинобудування, оскільки він значно віддалений від основних металургійних баз України і має значний працересурсний потенціал досить високої кваліфікації. Машинобудування і металообробка представлені такими галузями: приладо- і верстатобудуванням, виробництвом радіоелектронної, медичної апаратури, автобусів, мопедів, автонавантажувачів, сільськогосподарської техніки, обладнання для легкої, харчової, нафтопереробної промисловості.

Лісопромисловий комплекс району має завершений цикл виробництв і представлений лісовим господарством Українських Карпат, Передкарпаття та Закарпаття, деревообробкою в районах лісозаготівлі, меблевою, целюлозно-паперовою промисловістю, лісохімією. У районі знаходиться третина підприємств лісопромислового комплексу країни.

Хімічна промисловість представлена гірничою хімією, основною хімією та хімією органічного синтезу, лакофарбовою, хіміко-фармацевтичною промисловістю та виробництвом предметів побутової хімії.

Харчова промисловість району включає такі галузі, як плодоовочеконсервна, виноробна і коньячна, соляна, кондитерська, м'ясна, молочна, маслоробна, а також розлив мінеральних вод, виробництво кави тощо.

Важливе значення в господарстві району мають хутрова, текстильна, швейна, трикотажна, шкіряна, взуттєва промисловість. В районі поширене виробництво художніх виробів, сувенірів з дерева, вовни, шкіри, килимів, художня вишивка. Місто Косів є центром гуцульських ремесел.

У Карпатському районі виробляються в'яжучі та стінові матеріали, залізобетонні конструкції, цегла, облицювальні матеріали.

Паливно-енергетичний комплекс включає вугільну, нафтову і нафтопереробну, газову промисловість та електроенергетику. Нафтогазова промисловість розвинута у районі Передкарпатського нафтогазоносного басейну. Нафтопереробка здійснюється на Дрогобицькому і Надвірнянському нафтопереробних заводах. У районі працюють Бурштинська та Добротвірська ТЕС, ряд ТЕЦ, Теребле-Ріцька ГЕС.

Сільське господарство Карпатського району має дуже різноманітну спеціалізацію. Рівнинна частина Передкарпаття спеціалізується на виробництві м'ясо-, молокопромислової, бурякоцукрової, зернопромислової та плодоовочевої продукції. На півночі Львівщини сприятливі умови для вирощування льону-довгунця, хмелю, картоплі. У гірській частині розвинуті пасовищне вівчарство, скотарство і конярство, а землеробство має підсобне значення. Спеціалізацією Закарпаття є плодоовочеконсервне, виноградно-виноробне, тютюново-ферментаційне, зерно-, м'ясо-, птахо-, молокопромислові виробництва.

У районі сформувались такі спеціалізовані агропромислові підкомплекси: м'ясо-, молокопромислові, льонопереробний, бурякоцукровий, плодоовочеконсервний, тютюново-ферментаційний, виноградно-виноробний, вовнопромисловий.

У Карпатському районі невисокий рівень забезпеченості населення побутовими і платними послугами, незначний товарообіг продовольчих і промислових товарів на душу населення. Виключенням є лише Львів, де ці показники перевищують середні в Україні.

У Карпатському районі знаходиться ряд відомих навчальних закладів, у тому числі Львівський, Чернівецький, Ужгородський та Прикарпатський (Івано-Франківськ) університети, Львівська Політехніка.

У районі велика кількість театрів і музеїв. Театри розміщені у Львові (у тому числі опери та балету імені Івана Франка), Чернівцях, Івано-Франківську, Дрогобичі, Ужгороді, Мукачеве. Тут чимало залів органної музики (Львів, Самбір та ін.). Серед музеїв слід відзначити літературно-меморіальні І. Франка (Львів), О. Кобилянської, Ю. Федьковича (Чернівці), М. Черемшини (Снятин), "Русалки Дністрової" (Львів). Із специфічних відмітимо музеї історії релігії (Львів, Червоноград), української діаспори (Чернівці), лісу і сплаву (Синевир Закарпатської області), писанки (Коломия), історії солекопання (Солотвине), музей-аптека (Львів) тощо. Окрему групу утворюють історико-етнографічні музеї, як освіти Прикарпаття (Івано-Франківськ), народного мистецтва Гуцульщини і Покуття (Коломия), Бойківщини (Сколе) тощо.

На території району знаходиться ряд національних природних парків та заповідників.

Важливими об'єктами туризму є Олеський, Мукачівський, Ужгородський, Невицький та багато інших замків, Хотинська фортеця, надзвичайно велика кількість монастирів, церков – зразків гуцульської, буковинської архітектури, ратуші, Личаківський цвинтар, Стрийський парк, Високий замок у Львові, музеї народної архітектури і побуту у Львові та Ужгороді. Особливе місце займає Львівський історико-архітектурний заповідник.

На території району зосереджена значна кількість об'єктів паломництва, передусім відомих монастирів, серед яких греко-католицькі Гошівський на Івано-Франківщині, Крехівський на Львівщині. Біла Криниця (Чернівецька область) є історичним центром старообрядництва. У Львові, Івано-Франківську, Мукачеві, Крехові діють уніатські духовні семінарії.

Основою розвитку туристично-рекреаційного комплексу є наявність таких ресурсів, як мінеральні води (більше 600 різних джерел), лікувальні грязі, гірські, лісові, річкові ландшафти, гірський клімат тощо. Він представлений санаторно-курортним та туристичним господарством. Тут сформувався Карпатський рекреаційний район. Найпопулярнішими бальнеологічними курортами району є Трускавець, Моршин (Львівська область), Поляна, Шаян, Свалявська група (Закарпатська область), грязево-бальнеологічними – Немирів, Любень-Великий (Львівська область), Синяк (Закарпатська область), Черче (Івано-Франківська область), кліматичними – Яремче, Ворохта, Косів (Івано-Франківська область). Важливим об'єктом для розвитку району є розміщення гірськолижного курорту Буковель.

Транспортний комплекс району представлений залізничним, автомобільним, річковим, повітряним та трубопровідним його видами.

В межах Карпатського району виділяють чотири мезорайони: Львівський, Івано-Франківський, Чернівецький та Закарпатський.

Частка району в товарних експортних поставках з України становить 4,7%, в імпорті – 6,3%.

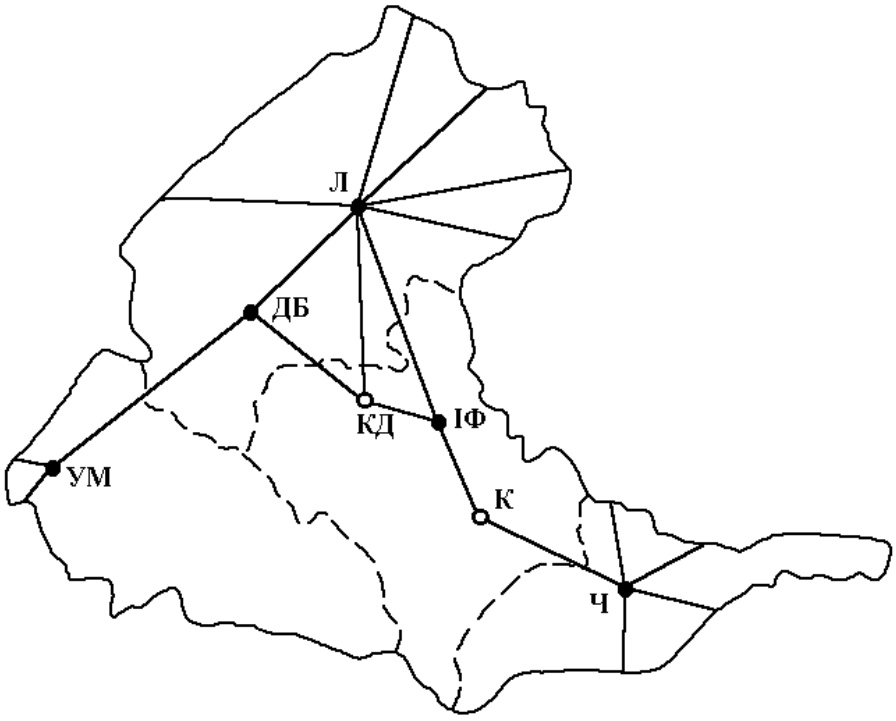

● - господарські вузли
Л - Львівський
ДБ - Дрогобицько-Бориславський
УМ - Ужгородсько-Мукачівський
ІФ - Івано-Франківський
Ч - Чернівецький

○ - районоформуючі господарські центри
КД - Калусько-Долинський
К - Коломийський

Рис. 27. **Опорний каркас території Карпатського СГР**

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Назвіть основні чинники розвитку господарства Столичного району.
2. Дайте оцінку суспільно-географічного положення Столичного району.
3. Визначте особливості територіальної організації галузей машинобудування Столичного району.
4. Назвіть особливості територіальної організації сфери послуг Столичного району.
5. Дайте характеристику Київської столичної агломерації.
6. Дайте оцінку рівня забезпеченості Центрального району земельними ресурсами.
7. Розкрийте проблеми та перспективи розвитку сфери послуг Центрального району.
8. Проаналізуйте територіальну організацію галузей хімічної промисловості Центрального району.
9. Розкрийте значення АПК Центрального району у забезпеченні населення України продовольчою продукцією.
10. Вкажіть перспективні напрями розвитку господарства Центрального району.
11. Охарактеризуйте особливості ПРП Донецького району.
12. Визначте чинники високого рівня урбанізації Донецького району.
13. Охарактеризуйте сучасний стан та перспективи розвитку вугільної промисловості Донецького району.
14. Розкрийте особливості територіальної організації туристично-рекреаційного комплексу Донецького району.
15. Проаналізуйте чинники формування опорного каркасу території Донецького району.
16. Дайте господарську оцінку мінеральних ресурсів Придніпровського району.
17. Охарактеризуйте історичні особливості розвитку господарства Придніпровського району.
18. Визначте особливості територіальної організації металургійного комплексу Придніпровського району.
19. Розкрийте сутність екологічних проблем Придніпровського району.
20. Охарактеризуйте перспективи інноваційної моделі розвитку Придніпровського району.
21. Вкажіть визначальні чинники спеціалізації Північно-Східного району.
22. Дайте оцінку демографічної ситуації Північно-Східного району.
23. Визначте особливості територіальної організації агропромислового виробництва Північно-Східного району.
24. Охарактеризуйте Харківський машинобудівний вузол.
25. Перерахуйте основні перспективні напрями господарського розвитку Північно-Східного району.
26. Дайте оцінку приморського СГП і його впливу на спеціалізацію господарства Причорноморського району.
27. Дайте оцінку земельно-ресурсного потенціалу Причорноморського району.
28. Розкрийте особливості територіальної організації курортного господарства Причорноморського району.
29. Проаналізуйте перспективи портово-промислового господарства Причорноморського району.
30. Охарактеризуйте етногеографічну структуру населення Причорноморського району.
31. Дайте оцінку історичних передумов розвитку господарства Подільського району.
32. Охарактеризуйте механічний рух населення Подільського району.
33. Дайте оцінку рівня економічного і соціального розвитку Подільського району.
34. Проаналізуйте територіальну організація сільськогосподарського виробництва Подільського району.
35. Розкрийте особливості територіальної організації сфери послуг Подільського району.
36. Дайте оцінку суспільно-географічного положення Північно-Західного району.
37. Визначте особливості природно-ресурсного потенціалу Північно-Західного району.

38. Охарактеризуйте сільське розселення Північно-Західного району.
39. Проаналізуйте територіальну організацію лісопромислового комплексу Північно-Західного району.
40. Охарактеризуйте туристично-рекреаційний потенціал Шацьких озер.
41. Проаналізуйте сусідське економіко-географічне положення Карпатського району.
42. Виділіть особливості розселення населення Карпатського району.
43. Охарактеризуйте ринок праці Карпатського району.
44. Охарактеризуйте проблеми розвитку гірничої хімії в Карпатському районі.
45. Проаналізуйте чинники розвитку зеленого туризму в Карпатському районі.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Демогеографічна ситуація в регіоні (за вибором студента).
2. Регіональний ринок праці (за вибором студента)
3. Географія гендерної нерівності на ринку праці України.
4. Внутрішні трудові міграції населення в Україні.
5. Трудові міграції населення з України.
6. Середній клас в Україні: регіональний аспект формування.
7. Регіональний аспект поширення бідності в Україні.
8. Злочинність в Україні: регіональний аспект.
9. Захворюваність в Україні: регіональний аспект.
10. Захворюваність на туберкульоз, ВІЛ/СНІД, наркоманію, алкоголізм в Україні: регіональний аспект.
11. Ринок праці молоді в Україні.
12. Вища освіта в Україні: регіональний аспект.
13. Банківська діяльність в Україні: регіональний аспект.
14. Страхова діяльність в Україні: регіональний аспект.
15. Біржова діяльність в Україні: регіональний аспект.
16. Інноваційні процеси в Україні: регіональний аспект.
17. Інвестиції в економіку України: регіональний аспект.
18. Ринки промислової продукції в Україні (за вибором студента: ринок енергоносіїв, ринок металу тощо).
19. Ринки продовольства в Україні (за вибором студента: ринок зерна, ринок цукру тощо).
20. Ринок туристичних послуг в Україні (за вибором студента: за видами, за регіонами).
21. Ринок інформаційних послуг в Україні.
22. Ринок консалтингових послуг в Україні.
23. Ринок рекламних послуг в Україні.
24. Мале підприємництво в Україні: регіональний аспект.
25. Економічна безпека України: регіональний аспект.
26. Природно-техногенна безпека в Україні: регіональний аспект.
27. Енергетична безпека України: регіональний аспект
28. Екологічна безпека в Україні: регіональний аспект.
29. Соціальна безпека в Україні: регіональний аспект.
30. Геополітичні стратегії України.

ПИТАННЯ НА ІСПИТ

1. Глобальне та регіональне суспільно-географічне положення України.
2. Сусідське суспільно-географічне положення України.
3. Геополітичне положення України.
4. Столиці України: історико-географічна характеристика.
5. Чисельність та природний рух населення України.
6. Статево-вікова структура населення України.
7. Густота населення України.
8. Міське розселення в Україні.
9. Сільське розселення в Україні.
10. Міграції населення України.
11. Трудові ресурси і зайнятість населення України.
12. Ринок праці України.
13. Національний склад населення України. Українська діаспора.
14. Географія рівня добробуту населення України.
15. Географія вищої освіти в Україні.
16. Захворюваність та медичне обслуговування населення України.
17. Географія курортно-рекреаційного господарства України.
18. Географія туризму в Україні.
19. Географія релігій в Україні.
20. Політична географія України.
21. Гендерна географія України.
22. Соціальна безпека регіонів України.
23. Географія морського та річкового транспорту України.
24. Географія автомобільного, залізничного та трубопровідного транспорту України.
25. Географія вугільної промисловості України.
26. Географія нафтової і нафтопереробної промисловості України.
27. Географія газової промисловості України.
28. Географія електроенергетики України.
29. Географія чорної металургії в Україні.
30. Регіональні металургійні бази в Україні.
31. Географія кольорової металургії в Україні.
32. Географія важкого та електротехнічного машинобудування України.
33. Географія транспортного та сільськогосподарського машинобудування України.
34. Машинобудівні вузли в Україні.
35. Географія гірничо-хімічної промисловості та основної хімії в Україні.
36. Географія виробництв хімії органічного синтезу в Україні.
37. Географія виробництва лакофарбової, гумотехнічної та хіміко-фармацевтичної продукції.
38. Географія виробництва будівельних матеріалів в Україні.
39. Географія меблевої та целюлозно-паперової промисловості України.
40. Географія галузей легкої промисловості України.
41. Географія рослинництва України.
42. Географія тваринництва України.
43. Сільськогосподарські зони України.
44. Географія фермерства в Україні.
45. Географія галузей харчової промисловості України.
46. Продовольча безпека в Україні.
47. Економічна безпека регіонів України

48. Зовнішньоекономічні зв’язки України.
49. Географія інвестиційної діяльності України.
50. Рівні соціально-економічного розвитку регіонів України.

Питання по кожному з 9 суспільно-географічних макрорайонів України (Столичний, Центральний, Донецький, Придніпровський, Північно-Східний, Причорноморський, Подільський, Північно-Західний, Карпатський):

- суспільно-географічне положення макрорайону;
- природно-ресурсний потенціал макрорайону;
- демографічна ситуація та розселення населення макрорайону;
- зайнятість населення та ринок праці макрорайону;
- географія галузей сфери послуг макрорайону;
- географія галузей виробничої сфери макрорайону;
- територіальна структура господарства та господарські зв’язки макрорайону;
- проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку макрорайону.

ПІСЛЯМОВА

Поглиблене вивчення курсу „Економічна та соціальна географія України" має на меті проведення наукового семінару з сучасних проблем соціально-економічного розвитку регіонів України.

Однією з найефективніших навчально-методичних форм проведення семінару з сучасних проблем соціально-економічного розвитку регіонів України є розробка та обговорення проекту комплексного суспільно-географічного аналізу регіону. В основу такого аналізу доцільно покласти СВОТ-аналіз господарського розвитку регіонів у розрізі суспільно-географічних макрорайонів.

СВОТ-аналіз спрямований на визначення перспектив розвитку регіонів шляхом експертної оцінки наявної ситуації, можливих ризиків та перспектив. Механізм реалізації даного методу передбачає оцінку внутрішніх (сильні і слабкі сторони – ресурси розвитку) і зовнішніх (можливості і загрози – умови розвитку) чинників розвитку регіонів. Виявлені чинники можна ранжувати за силою їх впливу.

Сильні та слабкі сторони розвитку регіону визначаються за такими складовими:

1. Суспільно-географічне положення:
   - вигідність/невигідність в цілому;
   - вигідність/невигідність сусідського положення;
   - вигідність/невигідність економіко-географічного положення;
   - вигідність/невигідність транспортно-географічного положення тощо.
2. Природно-ресурсний потенціал:
   - наявність/відсутність запасів різних видів природних ресурсів;
   - достатність/недостатність потенціалу природних ресурсів для розвитку різних видів господарської діяльності.
3. Населення та ринок праці:
   - приріст/скорочення населення;
   - сприятливість/несприятливість різних демографічних показників для відтворення робочої сили;
   - міграційна привабливість/непривабливість регіону;
   - раціональність/нераціональність рівня та структури зайнятості;
   - наявність/відсутність кваліфікованої робочої сили;
   - праценадлишкова/працедефіцитна кон'юнктура ринку праці.
4. Сфера послуг, промисловість та сільське господарство:
   - спад/зростання виробництва в цілому за галузями;
   - раціональна/нераціональна структура виробництва в регіоні;
   - диверсифікована/недиверсифікована структура виробництва за галузями;
   - новітність/застарілість основних фондів за галузями;
   - розвиненість/нерозвиненість інфраструктури бізнесової діяльності;
   - достатній/недостатній рівень конкурентоспроможності підприємств галузей;
   - достатній/недостатній рівень реалізації експортного потенціалу галузей;
   - інвестиційна привабливість/непривабливість галузей;
   - достатній/недостатній рівень впровадження інновацій за галузями.
5. Внутрішньорегіональні відмінності;
   - наявність/відсутність внутрішньорегіональних соціально-економічних диспропорцій;
   - сформованість/несформованість господарського ядра та опорного каркасу території;
   - загрозливий/незагрозливий рівень проблемності окремих територій за різними типами соціально-економічних та екологічних проблем.

Можливості та загрози розвитку регіону визначаються за такими складовими:

1. Економічні умови:

- наявність/відсутність платоспроможного попиту на товари і послуги за галузями;
- достатній/недостатній рівень внутрішньорегіональної конкуренції;
- наявність/відсутність заходів структурного реформування економіки;
- розвиненість/нерозвиненість малого і середнього бізнесу;
- загрозливий/незагрозливий рівень інфляції;
- сприятливий/несприятливий інвестиційний клімат;
- інтегрованість/неінтегрованість до світогосподарських процесів, глобальних виробничих, торговельних, логістичних, інформаційних мереж;
- істотний/неістотний рівень залежності від кон'юнктури світових ринків товарів і послуг.

2. Соціально-політичні;
   - етно-релігійна напруженість/комфортність;
   - електоральна поляризація/єдність населення;
   - наявність/відсутність територіального сепаратизму;
   - політична напруженість/стабільність;
   - сформованість/несформованість середнього класу.
3. Організаційно-правові:
   - ефективність/неефективність державного регулювання економіки;
   - загрозливий/незагрозливий рівень тінізації економіки;
   - ефективність/неефективність державної регіональної політики;
   - дієвість/недієвість заходів державної регіональної політики;
   - наявність/відсутність правового забезпечення механізму розробки та реалізації регіональних програм, створення спеціальних економічних зон, технопарків, єврорегіонів, територій пріоритетного розвитку, формування кластерів.

Кінцевою метою комплексного вивчення економічної та соціальної географії України є не тільки глибоке засвоєння знань з територіальної організації українського суспільства, але й набуття фахових вмінь та навичок щодо управління регіональним розвитком.